

АНТОН НИКОЛОВ

СПОМЕНИ

ОТ

“ОТЕЧЕСТВОТО”

И ОТ

“ЧУЖБИНА”

БЪЛГАРИЯ 2014

Кратко въведение

Неведнъж – особено в последно време, когато се приближава неминуемият край – съм си помислял дали да не взема да понапиша за живота си. Поне нещо, поне за близките. Отлагах, задържах това си желание: “А quai bon?” – каква полза? Пък и да си призная, не ми се пише много. Писането стана малко инцидентно. През юли и август миналата 2013 година имах сериозни проблеми със здравето, впрочем още ги имам. В един телефонен разговор с моя приятел и другар Георги Константинов му казах, че на 27 юли, в три часа сутринта, щях... ами да пукна. За пети или шести път в живота ми виждах смъртта си отблизо. А той веднага ме запитва: ами другите случаи? И – седнах да пиша за другите случаи. После си казах: ами що не напишеш и останалото?

На млади години, 16-17, попаднах на една книга от Стефан Цвайг. В нея се споменаваше между другото проблема с автобиографичните книги: той съществува дори при големите писатели - Толстой, Ромен Ролан и т.н. Цвайг констатира, че да се пише автобиография съвсем не е лесно. Авторът неусетно ще преувеличи качествата си и ще се изкара герой; или обратното, биографията му ще се окаже неточна, заради много скромност...

Е, да видим дали не съм се препънал и аз някъде там.

Дълги години – и през тази, в която съм се родил – единствено съответният поп попълваше официалния документ, удостоверяващ раждането и съпътстващ човека през целия му живот. Наричаше се **“Кръщелно свидетелство”**, на качествена хартия, изготвяше се обикновено още в първите дни след раждането – заедно с налагането на християнската религия. В това “Кръщелно свидетелство” съм записан: Андон Атанасов Николов, 15. X. 1925. Кръщелното е издадено от черквата в село Левуново, родно място на моята майка. А иначе родителите ми живееха в село Припечене, Петричка околия (сега се нарича с. Генерал Тодоров). Селото се намира край река Струма, в равно поле в низката част на триъгълник, ограден от планини: на юг се вижда Беласица, на запад е Огражден, на изток Али Ботуш, на изток и север са Рила и Пирин... Заслужаваше си добре името Припечене: на припек, сред тия високи планини. Освен в нашата махала, Староседелската, в селото до 1912 – 1913 година населението е било турско. Напускайки къщите си, турците ги изгорили; но колко са били – нямам сведение. След първата световна война дошли бежанци от гръцка Македония, около 80 семейства. На изток от Припечене имаше селище, което наричали Чифлика; този Чифлик бил заселен с бежанци от Кукушка околия, всичките от едно село – Кономлади. Спомням си когато кръстиха бившия Чифлик – Ново Кономлади.

Селото на майка ми беше чисто българско, но, заразени с македонизма. Един братовчед на майка ми беше кръстил сина си Автономчо. С него станахме приятели.

До 1934 година всички мъже излизаха често с пушките, револверите да правят военни упражнения извън селото. Една сутрин пристигна войскава част и бе наредено с глашатаи и барабани, всеки, който има каквото и да било

оръжие, да го предаде на военните. Който не изпълни наредбата, при проверка ще понесе последствията. Баща ми предаде пушката, но не револвера.

До 1940 година селото ни беше малко, колибарско – имаше много малко къщи със зидария, десетина малки – “шаронски” постройки с по две стаи. Населението беше общо взето бедно, имахме добро поле, но липсваше вода за напояване. Имаше хубави баири, на припек, веднага на север от селото . подходящи за лозя, но селяните от незнание или небрежност не ги използваха много. Парични доходи идваха главно от тютюна. Беше качествен, но изкупвачите го взимаха на колкото може по-ниски цени. Спомням си един, казваше се Якут, да казва на баща ми: “Бай Атанасе, ще ти дам 41 лева на килограм, ама ти ще ми дадеш пет денки шкарто по пет лева килограма.” А една денка беше около 15-17 килограма.

Други приходи имаше от памук, афион с катрана (така наричахме опиума).

Къщите се осветяваха с газени лампи. Телефони имаше само служебни - в общините и пощите. Пътищата, не само междуселските, но и в самите села, от октомври до след март бяха кални, трудни за движение. Училището в село беше до четвърто отделение, след това децата оставаха да помагат на родителите си в полската работа.

Към 1935 г. почнах да слушам какво се говори в новините. Имаше в село един дядо Христо, наричаха го “вестникара”. Той четеше редовно вестник и разказваше на другите. Аз често се навъртах наоколо да слушам какво става по света. Така чух за Испанската република, за генерала Франко... В селото идваше и един седмичник, “Папагал”, мисля, че го получаваше кръчмарят. Там двойната страница се посвещаваха на главното събитие, станало през изтеклата седмица. Помня една илюстрация: Мечката (Русия) стои на високо, нещо като равно било. Отзад се вижда крак с ботуш (германецът, че пристига). Мечката държи въже, спуснато надолу; на него се държат французинът и англичанинът. Мечката им помага да се изкачат на равното, да се срещнат – с приятелски намерения... На втората страница Мечката пуска въжето, французинът и англичанинът падат в пропастта, а горе Мечката се прегръща с човека с ботуша. Този лист беше залепен на стената в кръчмата, по инициатива на учителя Стамен от с. Трекляно, Кюстендилско.

Мъжете решиха да купят радио, за да слушат новините. Но то не работеше редовно – беше с акумулаторна батерия, като се изхабеше, трябваше да се носи в Петрич, да се остави там и на другия ден някой пак да ходи да го вземе.

От 1935-36 се чувстваше, че светът се готви за война. В Гърците почнаха да укрепват Беласица с линията “Метаксас”; по линията “Мажино” Франция строеше гранични укрепления. И в селото очакваха войната – но с надежда, че България ще се нареди на страната на победителя. Бежанците искаха да се върнат в родните си места. Такава възможност се появи – но не за дълго. Все пак почти всички посетиха родните си места, някои за седмица, други останаха там месец, най-много година... Доста преди края на войната, мисля до април 1941 г. почти всички се върнаха на село. Поради неизвестният изход от войната, хората не предприемаха нищо за подобряване на битовите си условия, в които живееха, нито проявяваха никакви икономически инициативи. В такива условия и атмосфера минаваше моето детство.

Живеехме в едноетажна къща, строена сигурно след Първата световна война. Половината от приземния етаж беше за добитъка, другата – за хранителните продукти и склад. На горния етаж имаше няколко стаи. Освен нас с родителите ми, там живееха двамата братя на баща ми – Стоян и Петър, както и баба Митра. Чичо Стоян се ожени и възникнаха раздори между братята; решиха да се разделят. Но бяха неподготвени за проблемите, които възникнаха веднага. Когато едно цяло се дели на две или три, нещата се усложняват. За оран имаше два вола, едно рало, една каруца и т.н. След подялбата единият брат взима ралото, другият воловете... В добавка, квартирният проблем. Общо взето, икономическото положение се влоши. Знаем, че на нас ни помогнаха донякъде близките на майка ми – баща ѝ беше още жив, тя имаше и двама братя и две сестри. Живееха в село Левуново, минаваха за заможни. Купиха ни осем кози за млякото – това помня, защото аз трябваше да ги извеждам на паша. Знаем, че е имало и друга помощ, но не помня със сигурност, мисля, че май купиха вол...

До осемгодишна възраст придружавах чичо ми Петър при пашата на добитъка. Безгрижното време из баирите продължи и след началото на учебната година. Учителката предупредила баща ми, че неговия син Андон не идва в училището. Баща ми ме смъмри, обещах му, че ще отида – но не изпълних обещанието си. След повече от месец учителката дошла да ме търси къщи и заявила на баща ми, че ще има някакво наказание, ако не се заеме с мен. Баща ми, изненадан, че не ходя на училище, обещах, че ще се заема сериозно. Нямах наказание, но предупреждение, че следващия път ще има шамари.

В училището ни учителите бяха двама: учителка за първо и второ отделение и учител за трето и четвърто. В края на годината учителката раздаваше свидетелствата, като съобщаваше и успеха: първи – Паскал Д. Пасаклев, “отличен 6”; втори – Андон А. Николов, “много добър 5”, въпреки закъснението. Следваха четворките, тройките, а и двойки се намираха. През втората година подреждането по успех беше общо взето същото.

За третата година дойде нов учител, Стамен. Аз обаче имах проблем. Трябваше да учим от понеделник до петък по три часа сутрин и по два след обяд. Но аз поне по половин ден трябваше да съм с козите. Така че на училище ходех сутрин, а следобедите извеждах на паша козите. Но именно в този период, 1934-35 година, когато бях свикнал да чета по-свободно, в мен се появи голяма жажда за четене. Учебниците изчитах предварително, по баирите с козите. Учителят Стамен ми помагаше. Аз вече не се задоволявах с учебната програма. Една стая в училището служеше за спане на учителя, кухня, канцелария и библиотека, в която ровех да търся четиво. Помня някои и досега. В едно списание се третираше въпросът за паметта на животните; в друго – за морските приливи и отливи; проект за електрическа инсталация на Гибралтар, която да осветява цяла Европа... и т.н. и т.н. Трето и после четвърто отделения пак завърших втори по успех, въпреки (по-точно заедно) с козите.

Децата от селото спираха учението си дотук. Но... какво стана! Две думи за бащите ни – моят и на Паскал. Казваше се Димитър Паскалев – с някоя година по-млад от моя баща. Познаваха се добре и взаимно се уважаваха. Семейството Паскалеви са преселници, не им знам миналото. Моят баща за

пръв път отива на училище в първо отделение, в село Левуново, след 1913 г., бидейки 14-15 годишен. За второ отделение пак продължава, но до Коледа. Баща му, моят дядо, е бил мобилизиран за голямата война 1915 – 1918 г. и неговото учение спира до тук. За разлика от другите, те двамата минаваха за по-предприемчиви и остават за известно време в Петрич, за да учат шивачлък.

Не знам чия е била инициативата, но двамата решили да пратят синовете си – за пръв път в селото ни! – да продължат в прогимназията в Левуново. Присъедини се синът на кръчмаря, с три години по-голям от нас, Георги Иванов Кехайов, както и синът на лекаря, който живееше на гарата, също по-възрастен. За някои това може да е дреболия, но ние станяхме събитието на селото. Това се случваше ЗА ПЪРВИ ПЪТ! Всяка сутрин рано четиримата тръгнахме за Левуново, пеша, разбира се. Километрите бяха 4-5, но трябваше да изкачваме – и да се спускаме – по висок баир. А в какво състояние бяха пътищата вече писах. Карахме така четиримата докъм средата на октомври, когато в Марикостиново се отвори нова прогимназия. Родителите на тримата ми съученици ги преместиха там. А аз останах в Левуново, защото вуйчовците ми предложиха да живея у тях, вместо да изминавам пътя всеки ден.

За пръв път се усетих сам, малко загубен без приятелите си. Още не се бях с ближил с тукашните деца. Като капак (учехме до обяд) вуйчо ми, след обяда вкъщи, ми даваше торба с храна да я нося на овчаря. Обикалях доста надалече, докато го намеря. Връщах се привечер, по кални пътища, дните намаляваха, през декември се прибирах съвсем по тъмно, по “време на вампири”, хапвах и уморен заспивах. Време за уроците не оставаше. В края на декември ни раздадоха тефтерчетата с бележки по всеки предмет – нещо ново за мен, в отделенията бележките се оформяха в края на годината. Като видя тефтерчето ми, леля ми Софка възкликна, неприятно изненадана: “А бе... какво става с тебе? По всичко тройки.” А аз се чудех защо не са двойки. През втория срок не останах да нощувам при вуйчовците. Пътувах с лично превозно средство – нашия кон. Завърших годината с четворки и по някоя петица. Следващата година и аз се преместих в Марикостиново. Вече и други родители, започнаха да изпращат децата си по-нагоре - да продължават образованието си в прогимназията. Завърших я пак с “много добър 5”; за Паскал не помня със сигурност, но вероятно пак е имал шестица. Но пък през цялото време освен ученето моя грижа вкъщи бяха и животните. А и редовно посещавах малката училищна библиотека.

В гимназията

Есента на 1939 година. Тримата – Паскал, Георги и аз – сме ученици в четвърти клас на Петричката гимназия! Вече не беше с нас заергенилият се син на доктора. Аз заживях на квартира със сина на един познат на баща ми от Марикостиново, ученик в пети клас на гимназията, който търсеше съквартирант за подялба на наема. Кирил, така се казваше съквартирантът ми, беше по-голям от мене с 2-3 години; оказа се, че повтаря пети клас. За него ученето беше на второ място, а често и мен ме повличаше със себе си. Заведе ме на кино. На 14 години за пръв път видях филм, и то ковбойски. Струваше ми се, че конете ще изскочат от екрана... Зимата беше доста студена, квартирата се отопляваше трудно, въпреки че пълнехме печката с дърва. Веднъж ни посетиха

пожарникарите: големи искри изхвърчали от нашия комин, щели сме да предизвикаме пожар. Тази учебна година завърши средно, с четворки и една или две тройки, мисля, по химия. А за следващата, 1940-41, татко не успя да плати таксата – училищната такса, която се плащаше всяка година, не беше малка. Останах вкъщи.

Чичо ми Петър, който по това време беше войник, при всяка отпуски ми донасяше военни издания – с разкази за геройски събития стил Гюро Михайлов и технически оръжейни книги. Но аз бях доволен да чета каквото и да е. В резултат научих военните закони и правила, станах и “специалист” по оръжието. Без да съм пипвал пушка или картечница, знаех как да ги разглобя и сглобя. Случай да го направя наистина ми се удаде, когато в нашия двор един запасняк, разглобил затвора на пушката си, се мъчеше напразно да я сглоби. Пушката беше тип манлихер.

През тази зима прочетох и Библията, и други религиозни книги, евангелия... Четях ги внимателно, даже някои места препрочитах. В прогимназията имахме часове по религия, християнска, разбира се. В гимназията всяка сутрин преди първия час един от учениците във всеки клас рецитираше “Отче наш...” А аз на шестнадесет години, през зимата на 1941 – 1942 г. станах атеист - безбожник. Всичко, което прочетох ми се струваше несъстоятелно, особено “чудесата”: Хрисос прекосил без лодка Генисаретското (Тибериадското) езеро и не се удавил, с пет хляба и две риби нахранил петте хиляди свои слушатели и пак останало невероятно количество храна. Миролубецът Исус изгонил търговците от храма с камшика си. Когато Мойсей бягал от Египет с “избрания народ” и стигнали до Червеното море, последното се “отворило” да им стори път, и погълнало преследвачите. Бедните били блажени, и за награда, щяли да бъдат настанени в рай и т.н., и т.н.!

Тъй като все още сме в религията, когато стигнах до края на пети гимназиален клас, баща ми, който бе мислил за моята кариера, ми предложи да се запиша в семинарията, за да стана поп. Отказах категорично и заявих, че аз не вярвам на поповете. А той рече: “- Та какво от това! Гледай материалната страна, през цялата седмица ще си работиш, като всички други и в неделния ден или в празник ще му изкарваш по една литургия сутрин, за което ще си получаваш заплата, като чиновник. Кога на кръщение, кога на сватба или погребение ще получаваш допълнителни доходи.”

Не! Беше повторния ми отказ. Не настоя.

В нашето село нямаше църква, но имаше поп, който живееше в съседното село Марикостиново. Баща ми беше в църковното настоятелство, често се виждаха с попа и разговаряха за едно-друго. Един ден, след погребението на Борис III, попът пристигна в нас и разговаряха насаме. После баща ми, ми разказа за какво са си говорили. Попът искал да вербува баща ми за полицейски доносник.

“- Бай Атанасе – му рекъл той – знаеш ли че имаме заповед отгоре, да изчистим тръните в селото?”

Попът не познаваше хората от нашето село и искаше да вербува баща, тъй като той познаваше “тръните”, тоест сина си Андон и още трима негови съученици, а ако пожелаеше, можеше да намери и други... Усетил на къде бие светиня му, тате рекъл:

“- Какви тръни бе отче?”

“- Ами да започна с твоя син...”

Баща ми му отвърнал: “ – А бе отче, я да не се занимаваме с тия богуугодни дела, нека ги оставим на другите!” – и така приключил разговора им, без последици...

Недалече от нашето село, от другата страна на Струма, започна да се строи летище. През февруари пристигнаха български военни части, започнаха да приготвят окопи по височините. Към средата на март дойдоха и германски военни части. Войната приближаваше.

Призори на 6 април 1941 г. ме събуди необикновено боботене. Изтичах към южния прозорец: виждам отсреща Беласица цялата в дим, самолети прелитат над нашето село и се насочват към високите части на планината – да бомбардират гръцките укрепления. Майка ми вече викаше: “- Бързо, да бягаме!” От кметството наредили всички да излязат извън селото, имало сериозни опасения от гръцката артилерия (ако я имаше) – летището и нашето село не бяха далече от гръцките позиции. Нищо не се случи, малко след обяд при нас войната свърши... Върнахме се всички в къщите си.

През следващата учебна година, 1941-42 – отново в гимназията, в пети клас. Събрахме се на квартира с Паскал (той – шестокласник).

През моето отсъствие бе дошло в гимназията още едно момче от нашето село, Аврам Лазаров, така че пак бяхме четирима – двама петокласници и двама шестокласници.

Още през първите една-две седмици почувствах промяната. Учениците се деляха на легионери и левичари. Разбира се, левичарите не биеха тъпан, за да се заявят като такива.

Един ден Аврам ме повика да отидем на събрание в гората. Отиваме с малко закъснение. Виждаме 30-40 младежи, момчета и няколко девойки, главно ученици от гимназията, наредени по войнишки в два реда. Застанахме и ние в редицата. Отпред един от големите ученици държеше реч. Помня законителния тон и някои думи – да смажем, долу червените... Аз още не знаех кои са червени, кои бели. Огледах присъстващите и познах доста от първата година. Бяха все от петричката буржоазия. На връщане казвам на Аврам:

“- Абе какво търсим ние тука, не виждаш ли, че всички са буржоазни копелета. Нашето място не е тука.”

А да си кажа право, още не знаех къде е моето място. Това беше в края на септември 1941 година. Същата година се запознах и с един толстоист, обушар. Той не изпускаше случай да прави малко пропаганда на толстоизма сред клиентите си. Отидох в градската библиотека и взех две книги от Толстой, “Възкресение” и една друга, за християнството. Въпреки че в тях имаше добри неща от морално гледище, толстоист не станах. Пацифизма, със “шамарите” в онзи момент не приех. И сега не го приемам. Моето виждане беше и си остава: срещу шамара – юмрук!

На едно място в книгата на Толстой някой беше написал в полето: най-добрата обществена система за човечеството е анархизмът!

През учебната 1942-43 г. живеех на квартира в едно буржоазно семейство, децата им бяха легионери. С един младеж от съседно село сутрин често отивахме да закусваме в една млекарница в квартала. Там идваше и един

млад мъж, около 25-30 годишен, с когото се запознахме и докато закусвахме, заговорихме за едно-друго. За събития, за политика... и се спомена думата Анархия. Той ме попита искам ли книги за анархизма. Как да не искам! Беше зима, бях в шести клас, по български учехме за Неофит Рилски, за отец Паисий, за презвитер Козма и за борбата му срещу богомилите, но учителят ни марксист, се придържаше към официалната гледна точка на министерството на образованието, която не ме задоволяваше... Мъжът от млекарницата ми посочи един недозидан дувар в квартала. На другия ден намерих там добре опакован пакет с книги: "Взаимопомощта" от Кропоткин, "Ботев не е марксист" от Рачев и една брошура, в която анархистичното общество се сравняваше с човешкия организъм.

Моят дарител повече не видях. Не знам нищо за него.

В моя клас имаше пет-шест ученика от село Капатово. С тях ни сближиха, сприятелиха, левичарските идеи. Разбрах, че в тяхното село има по-възрастни анархисти. Събирахме се по квартирите. Дискутирахме. По цялата земя имаше жестоки военни събития. Мислехме за близкото бъдеще. Търсехме книги и за миналото. Запознах се с историята на първия Интернационал, с брошури на Ерико Малатеста... Разбира се, на първо място с Ботевите стихотворения и журналистика... Имаше добри български прогресивни писатели, руски...

Комунистите също правеха своята пропаганда, разнасяха се тайно малки брошури за "Съветския рай" – със снимки на Сталин сред работници, облечени в добри работни дрехи, широко усмихнати, на преден план ръцете им с часовници – тогава ръчните часовници бяха голям лукс.

В Петрич се запознах и с дъновисти, обожатели на слънцето и природата. Прочетох нещо и от тях. Но не ми се ставаше сутрин да излизам извън града, за да посрещам изгрева.

Общо взето, информацията беше оскъдна.

След премахването на гръцката граница се предприе строеж на нова ЖП линия до Кулата. Изникнаха множество бараки, за жилища – но по-скоро лагери: работниците бяха противници на правителството, другомислещи. В нашето село имаше два лагера: един за българи и един за евреи. Такива имаше и до Марикостиново, Марно поле и на север от нашия край. Лагерниците не бяха на един и същи режим. Тези в село имаха известна свобода да излизат, да отидат до кръчмата. Докато в Марикостиново обектът беше пазен от въоръжени войници. Офицерът-капитан се разхождаше с четирима въоръжени телохранители. Не съм видял с очите си, но се говореше, че капитанът удрял лагерниците с лопата.

До нашето село предстоеше да се прави тунел, дълъг около 600 метра. Инженерът, ръководещ пробиването на тунела, беше руснак, Шахаратов. Той пристигна с екип от специалисти, настаняха се в частни квартири в селото. За грубата работа имаше помаци, от кой край не разбрах, общо взето слабо говореха български. Сприятелих се с един от специалистите, Данчо. През лятната ваканция той ме взе в своя екип. Пробиваха се с бормашина десетина дупки в скалата, около метър и половина, напълваха се с фишеци динамит и капсул за експлозия. Тази работа е доста уморителна, плюс вдишването на прахта. Запалваме фитилите и се оттегляме достатъчно далече. Броим експлозиите. После чукаме по тавана с железна пръчка – да съборим това,

което може да падне. В тази част на тунелът, около два метра, не е укрепен, влиза се внимателно. Един ден бях в тази част, сред падналите камъни. Наведен, виждам как едно камъче, пет-шест милиметрово, пада отгоре. Това е знак: вдигам глава и виждам как от тавана се откъртва голям скален блок. Рефлексът бе да си пазя главата, за краката нямаше време. Камъкът падна, някак се приплъзна върху крака ми, главата спасих. Панталонът беше от здрав плат, рани нямаше, болеше, мина. Остана досега споменът за премеждието.

През учебната 1943-44 в класа ни пристигна Благой хаджи Иванов. Бил изключван, изкарал две години военна служба и след една амнистия дошъл да продължи образованието си. В другата седмочасна паралелка се записа Иван Пандиев. Да кажа и за моите съселани: чичовците по майчина линия на Георги Иванов – братя Траянови, живееха в с. Ново Кономлади, имаха мелница, което за тогава не беше малко, но бяха комунисти; та той беше повлиян от тях. Аврам пък – от Георги, идейно или от сметкаджийство? С Паскал се срещаме често, макар че той беше в друг клас и живеехме в различни квартали, но и той беше станал левичар. Освен от Ботев, възхищаваше се и от унгарския поет Петьофи. Негов близък приятел беше Любен Хаджиев от с. Пиперица, близо до Алиботуш. Семейството му бяха болшевики, а Любен – анархист. В кръжока ни имаше и едно момиче анархистка, Марийка – тя пък дъщеря на един от Траяновците. Веднъж даже се пошегувала пред някого от нашите: как нито един от вас не ми предложи любовни чувства! По-късно с това се зае Любен Янкулов, вече студент по медицина, и тя му стана съпруга.

През есента на 1943 г. отношенията между легионери и левичари се изостриха. По военните фронтове, въпреки дългите речи на Гьобелс, германците отстъпваха. Вече споменах, че учителят ни по български беше комунист. Дойде нов преподавател по филофски науки, пак комунист: Грозю Грозев. На една от лекциите му Любен Хаджиев и Паскал възразили, предлагали друго разбиране; за да не отидат много далече, Грозев прекъсна диспута. После, насаме, Хаджиев му предложил да направи реферат за публично дискутиране. Публично не стана, но се събрахме десетина души в една квартира да разговаряме (основно – Грозев, марксист и Хаджиев, анархист) и да се разберем. Приехме, че не е моментът да рискуваме: Грозев да бъде уволнен, ние – изключени. Контактите ни продължиха.

Един ден в междучасието влиза един от големите ученици, известен като легионер и тръгва заканително към Благой – за някакво обяснение, не разбрах какво, макар че бях до Благой, сигурно нещо старо. Вместо отговор Благой му удари силен шамар. Сграбчиха се двамата, надигнаха се легионерите, но като видяха как станахме ние, седнаха на местата си. Това трая минута - две, някой извика, че учителят иде, боят спря. Когато учителят влезе, не забеляза нищо. Имаше и други такива “събития”. Учителят по музика – фашист, си позволяваше да прави нощни контроли, за да провери дали сме си вкъщи, всъщност искаше да види какво четем. Друг път учителят по физическо възпитание, който беше и ръководител на богдан-филовата организация “Бранник”, ме запита дали съм “левичар”. Ако отговорих “- Да”, това означаваше автоматично изключване от гимназията. Помислих си какво ще обяснявам на баща ми и отвърнах “- Не!” Трябваше ли да кажа истината на един полицаи? Мисля, че не е необходимо... Аз завърших седми клас през 1943 г. само с един триместър. През този период –

до Коледната ваканция, без да съм достатъчно добре запознат с анархизма, аз се чувствах вече анархист. В края на първия срок Благой Хаджииванов и Иван Пандиев получиха книжките си със съобщение, че са изключени от Петричката гимназия.

Всъщност цялата учебна година завърши с този единствен срок. Откъм Африка над Гърция и България прелитаха самолетите, бомбардиращи румънските петролни рафинерии. При преминаването пускаха тук-там по някоя бомба и в България. Особено в София имаше сериозни материални щети и човешки жертви. Образователното министерство намери за по-разумно да затвори училищата.

Малко след зимните празници започнах пак да работя по ЖП линията, но на друг обект в Марикостиново. Помагах на друг техник, земемер, пак руснак. Тук срещнах и един българин, живял дълги години в Съветския съюз и успял да се прибере в България. Опитвах се често да разговарям с него и да разбера какво мисли за Съветския съюз. Мълчеше. Чувстваше се, че се страхува да говори. Но един ден се реши и ми каза: “Знам, че в този момент в България мнозинството хора очакват победата на Съветския съюз; но, за нещастие, ще бъдат страхотно разочаровани.” Навярно ни смяташе за комунисти, моя приятел Данчо и мене. Моите съмнения за комунистическия “рай” нарастваха.

Петричката община реши да строи скривалища срещу бомбардировките. Шахаратов изработил плановете, посочил за изпълнението специалист и няколко специализанти, сред които Данчо и мене. Отидохме в Петрич. Мисля, че беше в началото на април. Шахаратов ни канеше двамата с Данчо от време на време на по аперитив, но в разговорите ни – нито дума за политика. Страхотен страх. Нищо не научих от него за ставащото в Русия.

Научих, че по същото време в Петрич е и Паскал, на работа в тютюневата кооперация. Започнахме да се срещаме често. Един ден, към средата на юни, ми каза, че има намерение да отиде при партизаните. Напразно се опитвах да го разубедея. Изходът от войната беше ясен, въпреки дългите речи на Гьобелс със заплашите от нови оръжия. Американците направиха десант във Франция. Светът се отърсва от фашизма. И тук, даже в тоя малък град, има какво да се прави, не е нужно да се отива в Балкана!

Не успях. Приятелят ми следваше Ботев, “жив е той, жив...”

И една вечер, късно, двамата с Данчо го придружихме до уговорената среща. Ние, изпращачите, не се видяхме с посрещачите на Паскал. Той ми даде писмо до баща си. Не съм го чел. Предадох го при първа възможност.

Събитията напредваха и българските управници търсеха начини да се приспособят към новото положение. Германците започнаха да се оттеглят от Гърция. Близо до град Петрич, на запад, има равно поле, пълно сега с оставени на открито купища снаряди, бомби и най-различни взривни материали. Търсеха се работници, които да ги товарят в оттеглящите се камиони на германците. Някои от работниците левичари ни казаха, че всички тези купища снаряди са били свързани със жица; и във всеки куп има каса с динамит; а жицата е с капсул в един от фишеците. Проектът бил, след като германците натоварят колкото се може повече снаряди, останалото – чрез тези жици – да се взриви. Помолиха ни да отидем и ако можем, да направим нещо, за да спрем този план. Данчо и аз – “специалистите” – отидохме. Щяхме да работим на полето

около десетина дена. Германски войници със шмайзери ходеха между работниците и наблюдаваха кой какво прави. Полето беше оградено с телени мрежи, на входа имаше пост от германски войници. Нашата цел беше да се движим из купищата снаряжения, съпроводжани от няколко работници за прикриване, да се доближаваме до касите с динамита, да изваждаме жицата с капсула, да отсечем капсула от жицата и да я сложим отново в дупката, вече без капсул. Това за нас беше лесна работа. Големият риск беше да не забележи някой от германците какво правим: със сигурност, щяха да ни разстрелят без съд. Но – за няколко дни успяхме незабелязани да обезвредим цялата им система!

Четиридесет години по-късно брат ми Никола, който живее в този край, ми разказа: че някой си от близките села получил орден, задето успял да не позволи на германците да взривят бомбите. Казвам на брата – те не можеха да експлодират, тъй като им липсваха капсулите. Поръчах му все пак да ми устрои среща с орденоносеца. Намерил го, но онзи отговорил, че нямал време.

9 септември, Петрич.

Петричкият градоначалник беше организиран един вид празненство на площада за изпращане на германците. Градоначалникът Димчев имаше семейство и имение в нашето село; не мисля, че беше фашист, но германofil – да, учил е в Германия. Идваше често и в селото. В Петрич и околията имаше и фашисти, и легионери, но не е имало преследвания, каквито – чувахме – беше имало например в Разложко. Осъдиха го на десет години затвор.

Убити е имало и от нашия край – като Антон Попов, Вапцаров! – но те са били арестувани, съдени и екзекутирани в София.

Петричкият партизански отряд беше малочислен. Към 11-ти или 12-ти септември в една местност близо до града пристигна и отрядът от Пирин. Левичарите от града излязохме на сборния пункт – за да влезем после “победоносно”, след отряда, в града. И моя милост беше участник.

Влязохме триумфално в града. На площада – голям митинг. Оратори, речи, от името на Отечествения фронт, обещания за промяна, за благоденствие. и т.н. Административните “промения” се извършиха още същия ден: “Стани ти, аз да седна.” Отрядът, около 15-20 души, включително и моят Паскал, както и присъединилите се към тях двадесетина левичари от града, се настанихме, “временно”, в Ловния дом. Някъде в първите дни минавам случайно край полицейския участък и виждам зад една решетка... Шахаратов. Вижда ме и той, зарадва ми се, но трепери нервно – от страх. “Андоне, Андоне, какво съм направил, за да ме арестуват?”. Аз също съм изненадан. Опитвам се да го успокоя. Размених няколко думи с часовоя – познавахме се. Да спомена и една подробност – ние, които се присъединихме “временно” към отряда, носехме специални шапки, със знак. След някой час пак наминавам към участъка и научавам, че Шахаратов е бил пуснат. По-късно баща ми предаде неговите “благодарности за сина му Андон” – “спасил съм му живота”.

През първите дни на “новата ера” над Петрич мина самолет, хвърли няколко бомби към казармата, бомбите не направиха особени поразии, освен счупени прозорци, смут сред новите управници и може би надежда у бившите защитници на бившия режим.

Аз бях с отряда в ловния ден. От моето село, сега Генерал Тодорово, до границата при Кулата, 15 клм. ЖП-линията беше пълна с вагони, изтеглени от Беломорието. Малко по-късно научихме, че в тях е имало военни експлозивни материали, които са били взривени от германски самолет, според версията на брат ми Никола. След завръщането от фронта ходих до Марикостиново и видях останките от вагоните.

Моят съученик Аврам дойде да ме види в Ловния дом, поверително ми каза, че “още не е сигурно, може да има поврат” и си замина. По-късно ми писа, че станал “партиен човек”. ОФ-правителството обяви война на Германия. На българо-югославската граница се разположи 39-ти Неврокопски полк. Германски войскови части се оттегляха от Гърция през Югославия. Войници от една такава част, сигурно търсещи нещо, което им е липсвало – да вземат или ограбят, влезли в две или три селища на българска територия близо до границата. Като научили в “пазещия границата Неврокопски полк 39”, че отсреща има германци – напуснали фронта: и офицерите, и войниците. Слухове в града, смут... Какво да се прави?... Новите управници, плюс отряда, отправиха апел, с тъпани и свирки, за събиране на доброволци за защита на границата. Отзоваха се – отрядът, доброволците, войници, напуснали фронта. Намериха се и оръжия. С камиони стигнахме до границата срещу Струмица. Разпределиха ни да заемем позиции. Мене и Паскал ни изпратиха по височините на Беласица, близо до връх Тумба. Там стояхме три седмици.

Германците, взели каквото взели, се бяха оттеглили в югославска територия. След около три седмици пристигнаха редовни български войскови части, заеха позицията и започнаха да обстрелват германските позиции.

Няколко думи за престоя ни. Ролята ни беше да наблюдаваме от високо. Пригответихме си земланки за почивка и нощуване. Наскоро времето се развали и започнаха продължителни дъждове. Землянките започнаха да пропускат вода. Влоши се и хигиената. Въшките започнаха да се размножават опасно. Не бяхме подготвени за дълъг престой. Всички, които бяхме на балкана не се познавахме. Случи се нещо, което не можах да разбера. Един от участниците – 30-годишен мъж, непознат, според разказа на свидетели, отишъл да се измие, навежда се да вземе вода със шепите си и пистолета му пада от кобура на кръста, изгърмява срещу гърдите му и той умира. И тогава, и сега се съмнявам в това обяснение. Имаше по-възрастни, които изнесоха тялото му и ни казаха да не се говори, нито да се търси по-подробно обяснение. Не се проведе и анкета...

Нас, доброволците, германците не закачаха; но в замяна на това въшките как толкова бързо се ориентираха и навъдиха, в такова голямо количество?

Ние, доброволците, се оттеглихме. Аз отидох направо на село. Майка ми, като ме видя, се спусна да ме прегръща. Аз почти по войнишки ѝ заповядах да не се приближава, а да ми донесе чисти дрехи и един казан за тези, които нося. Тя изпълни поръчката. Аз се съблякох, прегледах се внимателно и тръгнах гол да облека чистите дрехи.

***

В село се разнесе новината, че „героят“ - Андон Донето се е върнал жив и здрав. Научили, че съм бил доброволец на фронта. Дядо Стефан, съседа, дойде да ме види, поздрави ме радостно и ми каза: ти приличаш на дядо си Доне. За мен,

моят дядо се казваше Никола. Дядо Стефан ми разказа друго, което не знаех и за нещастие, и сега не разбирам, защо не съм приказвал с баща ми по този въпрос. Аз бях в добри отношения с баща ми. Баба Митра - майка на баща ми - била женена за Андон, който е бил в четата на Яне Сандански. Бил е касиер. В някое сражение с турците бил ранен. Четата го оставя в една овчарска мандра да се лекува. Някои „добри патриоти“ научили, че касиера е в мандрата, помислили сигурно, че носи и парите, издебнали удобен момент да влязат в мандрата и да го убият. Разбира се, пари не са намерили. От Андон останал само револвера. Как? Разбрах защо баща ми държеше толкова на този револвер – спомен от баща му. След преврата от 1934 го извадил от скривалището, не го е изчистил добре, при първия изстрел цевта се беше малко напукала, но за спомен го пазел до моето пълнолетие. За да бъде спокойна от турската власт, баба Митра се оженва за втори път за Никола и има още два сина – Стоян и Петър – баща ми е роден през 1898 г. След няколко дена прекарани в селото, се върнах пак в Петрич, намерих си квартира и учебните занимания щяха да започнат. Не съм сигурен, но поради местните военни събития гимназията отвори към средата на м. октомври. От благодарност, че съм му „спасил живота“, Шахаратов дал на баща ми плат да си уший един панталон. Учението на Паскал завърши в осми клас, в края на 1943 г. с един срок. Той остана в казармата да си изкара военната служба. Привилегирован, като партизанин, го изпращат в някаква военна школа в Благоевград. Малко преди коледната ваканция в училището получих писмо от него. Намирал се във военна болница, болен но не знае от какво. Оплакваше се от всичко, почти се намирал в безизходно положение. Моите съселаяни видяха, че получих писмо, искаха да узнаят какво пише. Аз прочетох писмото на бързо. В блъсканицата на влизане в класа, моите двама съселаяни, Георги и Аврам успяха да ми откраднат писмото. През празниците имах едно премеждие. За Паскал научих, че починал, военните се заели с тялото и след две или три седмици съобщили на баща му. Какви преговори са правили не знам, но бащата на Паскал станал кмет в селото и някакъв граничен агент за движението. Братята, съседни на брат ми Борис, станали комунисти. Дойдоха да ме видят след 38 г., когато пристигнах от Франция. Между общите приказки, им разказах каквото знаех за техния брат и съмнението, че е отровен или убит – все едно. Моето съмнение им беше безразлично.

На 14 януари 1945 г. надвечер, беше се вече стъмнило, с гайда и тъпани двадесет или тридесет млади хора изпращахме един войник да отиде направо на фронта. Войникът Герман си носеше и една лека картечница, някой извика: - Германе, я изпукай някой куршум във въздуха. Герман не дочака втора покана, сложи пълнител в картечницата, вдигна я нагоре, сложи я на рамото, пръста на спусъка и гръмна. Аз бях зад него малко встрани. След първите изстрели от удара на пълнителя по рамото, Герман от болка загуби равновесие, картечницата назад, а пръста му беше още в спусъка. Резултат - чичо ми Филип 28 г. (чичо беше братовчед на баща ми) получи няколко смъртоносни куршума в тялото, едно момче Кирчо 14 г., също, аз един куршум в месестата част на левия крак над коляното, паднал на лунната светлина почувствах, че съм ударен, надигнах панталона и видях няколко черни петна по крака. Моят „приятел“ Аврам ме видя, казах му, че крака ми е станал на решето, а той избяга. Един

друг младеж, дошъл да работи в тунела, бяхме се запознали едва преди седмица, ми помогна да стана и се насочихме към гарата. Там живееше лекарят, но след малко почувствах тръпка в крака, казах му да ме придружи до нас. В къщи имаше оживление, баба Митра, жените на чичовците се занимаваха с моята майка, която раждаше в този момент последния ми брат, Горан. Стрина Лена се зае с мен и ми направи временна превръзка. В същата вечер по-късно пристигна и лекарят, от него научихме, че има двама убити.

Учебният втори срок започна без мен. Лечението продължи близо две седмици, почувствах се по-добре и преждевременно направих една дълга разходка из селото, времето беше приятно. Раната изглеждаше външно заздравяла, но изглежда тъканите във вътрешността на раната - не, затова през следващата нощ болките се явиха, имало е скъсване на вътрешните тъкани, лечението и болките с подробностите продължи още три седмици. Започнах наново следването след близо месец и половина. Учителите бяха снизходителни и ми оставиха доста време, за да се подготвя нормалното за изпитите. За малко време наваксах пропуснатите уроци.

Две думи за моето учение в гимназията. Писах, че в мене се роди жажда за четене още от трето отделение. Изборът ми беше безразборен, четях каквото ми попадне. От пети клас почнах да подбирам темите, но все пак имаше книги, които можех да не ги чета, някои авантюристични романи, философски като Шопенхауер – не бяха за моята възраст, но „Зидари на съдбата“ ми направи добро впечатление. Като ученик с малко повече усилие и дисциплина можех да бъда между първите с бележките. Имах главно четворки, по химия тройки, по история петица или шестица, география също, по математика – четворки и накрая дипломата за средно образование – „добър 4“. През пролетта, излязоха първите четири броя на „Работническа мисъл“, научихме и неприятни новини, нашите делегати за националната конференция са били арестувани. Учителят по география беше Атанас Мечкаров – анархист, чувах но не видях брат му Димитър Мечкаров, сериозен анархист. С моят приятел още от пети клас - Илия Мечкаров, имам най-много снимки, но като характер не ми харесваше, отиваше навсякъде, а в събитията около девети септември и той участваше. За великденските ваканции, идва при мен, знаеше, че имам две ръчни бомби, и ми поиска да му ги дам. Настояваше доста, без да му искам за какво ще ги употреби му ги дадох. На връщане от ваканцията разбрах какво е станало. Бащата на Илия (който в чужбина се прекръсти на Иван Янев) с бащата на моя бъдещ баджанак във Франция – Иван Кръстев, били чиновници в общината в селото им Петрово и при промяната, без съд са били убити от новодошлите на власт. Илия и Иван решили да си отмъстят. Една вечер в кръчмата двамата убийци на бащите им били в кръчмата, Иван и Илия стрелят срещу двамата, които са полицейски агенти, повалят ги, единият е бил убит на място, а другият – тежко ранен, но останал жив. След излизането от болницата в Петрич, го видях на пазара, но малко време след това научих, че е починал вследствие раняването. В Петрово полицията арестува двамата. Има първо процес, неколцина клиенти в кръчмата са знаели какво е станало, но на процеса всички свидетели „доказвали“, че стрелящите не са Иван и Илия. Не ги съдиха, но ги пратиха по лагерите. В лагера един милиционер щрака пушката и случайно или нарочно, изпраща един куршум в крака на Иван. Освободиха ги след известно

време, но и двамата получават съобщение от наши приятели в съдебните или полицейски служби, че ще ги арестуват пак. Единият и другият през различни местности минават в чужбина, Илия през Турция, Иван в Гърция. За стрелбата научих от учениците приятели от Петрово и Пиперица, в първите дни на започване на учебните занимания, останалото много по – късно. За абитуриентския празник ми дадох плат да си направя граждански костюм. Облякох го два пъти, за абитуриентската вечер и един друг ден, нямаше дъжд, но времето беше влажно, може да съм получил и някоя капка дъжд (плата беше тогава от дървесина), така се скъси, че беше невъзможно да го облека трети път. С обувките стана почти същото, получих нови обувки. От една седмица живеях при един по-възрастен, запознахме се на връх Тумба – Беласица. Щеше да се жени, а нямаше и прилични обувки, потърси ме да му ги дам за един ден за сватбената церемония, не можех да му откажа, взе ги, ожени се, но още същата вечер с жена си заминал за Горна Джумая (Благоевград) и повече не го видях. Тогава бях на двадесет години. (По късно във Франция разказвах на моите млади синове на 14-15г. възраст за моята младост – а те „татко сега не сме 1940 г.“). Сложих си пак старите обувки с подметки от автомобилни гуми. Учебната година свърши, тези, които имаха материални възможности се готвеха да продължат в университета. Моето материално положение не беше добро, останах на село в очакване на повиквателна за военната служба. Отивах от време на време в Петрич, където случайно срещнах един приятел, казваше се Андон, отиваше към гарата – София за записване в университета. Здрависахме се, питах го как завърши изпитите, доволен да ми съобщи, че завършил с шестима, а през целия курс в гимназията беше тройкаджия и четворкаджия. Сега брат му, по-възрастен беше партизанин и стана началник на милицията! За моето бъдеще имах няколко идеи, но още не знаех как ще ги осъществя, а имаше и още доста време. В село, мъжът на моята леля беше кръчмар, искаше да го заместя...

Пак случайно в Петрич срещнах Иван Пандиев – наш анархист. Каза ми, че се записал в Медицинския факултет. Пита ме аз какво правя. Казах му и той: „Що не дойдеш в нашето село Враня да станеш даскал?“ Усмихнах се, казах, че не съм подготвен, а той настоя: “Да има някой да занимава децата, а за специалността, другият учител е наш човек – ще ти помогне.”

Януари 1946 г. станах даскал в село Враня. Настаняването ми стана добре. За спане останах в една стая в училището, която беше за канцелария, за спалня и за всичко. Младежта в селото беше преобладаващо анархистическа. Срещнах и един бивш съученик от четвърти клас – Иван Балтов, станал анархист (но спрял учението). Един по - възрастен около 40 години – бай Лазар – също анархист, поради болест не работеше, но се движеше. В училището имаше циклостил. Бай Лазар и моят колега са изкарвали на циклостила материали за пропаганда. С моето настаняване аз взех изцяло тази дейност. Бай Лазар ме снабдяваше с въсърни листове, с малки брошури и т.н. Аз ги извъртах, а той ги разпространяваше във Враня и съседните села, за другаде не знам. Във Враня мога да кажа, че станах производител и разпространител на анархистическа пропаганда.

Мобилизиран. Животът в казармата

В първите дни на месец април заминах за Самоков. В казармата за мен не беше ново. Аз повече исках да проверя температурата на новобранците спрямо новата власт. Новодошлите и тези, които заварихме бяха главно от Самоковско, Дупнишко, Радомирско, Пернишко и няколко познати от Петрич. Общо взето констатирах, че са противници на новата власт, не, че съжеляваха за бившата, но две години и половина след войната, на пазара липсваха стоки. Разнасяха се вицове за руснаците „Тавариш, тавариш, ама нищо не разтоваряш“. Малкото, което беше останало от германците, руснаците го взеха. Преди референдума „Работническа мисъл“ излезе пак. Успях да се снабдя. В моето чекмедже освен „Работническа мисъл“ имах и някоя новоизлязла книга от Кропоткин. На другия ден след гласуването за царя или републиката, политическият командир ни събра в двора на казармата да ни съобщи резултата. След кратка реч съобщи, че 99.99% са гласували за Републиката. От 300 - 400 гласуващи има само четири бюлетини, които не знаят какво искат. Едната бюлетина пише за Дурути, другата - мисъл на Ботев, че „всяко правителство...“ знае го наизуст, третият „да живее Царя!“ и четвъртия неразбран. Този ден научих, че има още един анархист, който не се укрива, защото по-късно разбрах, че е от Дупнишко, където сега имало и други симпатизанти. С другия отявлен анархист - Георги Илиев от ихтиманско, живущ в София, по занаят фурнаджия и семеен - се открихме бързо. После се опознахме, разказа ми за миналото си: беше с година и половина по-възрастен от мен, голяма мизерия, експлоатиран и от брат си и т.н., но на по-важното не се спрях - на въпроса как е приел анархистическата идеология? В Самоков военните организираха митинг за войниците, освен нашия 7 артилерийски полк, имаше една моторизирана дружина. Събраха ни в голяма зала, комунистите подготвили агитки за ръкопляскания и ура! Ораторът беше от висшите офицери. Темата беше братският съюз с народите на Съветския съюз, слава на червената армия, слава на комунистическите партии в България и Съветския съюз и т.н., и при всяко „слава“ агитката даваше знак за ръкопляскане и ура. Ние - нито ура, нито ръкопляскания. До нас един от възрастните фелдфебели, реве ли реве колкото се може по-мощно и ръкопляскаше до счупване на ръцете, ме вижда и: „- Вие защо не ръкопляскате?“ – ами, защото не съм съгласен с това, което говори. Георги също се намеси. Фелдфебелът започна да се нервирва. Как се казвате, от коя батарея (рота) сте!“ В този момент близо до нас беше и нашият фелдфебел, той също се намеси. Традиция е в армията фелдфебелите да бранят техните преки подчинени. „А какво! А тези ли – те са от моята батарея, те са добри момчета и т.н.“ Това едно, но аз помислих тогава за публиката, която масово ръкопляскаше. А както писах - преди малко, критикуваха братския съюз, а сега ръкопляскаха. От този инцидент видимо няма последствия. В казармата понякога имахме кратки, градски отпуски. През една от тези отпуски присъствах случайно на митинга, организиран от партията с оратор Рубен Леви. В този период 1946 г., вестниците даваха доста гласност за неговите митинги. Темата беше като гарнитура, днешното положение и бъдещето, на страната, но главната тема бе историческа – за събитията в Испания. Главни виновници за неуспеха на революцията били анархистите. Митингът щеше да свърши късно, но аз трябваше да се прибера в казармата преди определения час. Предпочетох да се прибера на време, за да избегна усложненията.

Низшето началство - това бяха кандидат-подофицерите, и подофицерите, които са платени. Те бяха лица, които се занимаваха с това да пречупят личността в човека, да го научат да се подчинява. Заповедите „да се изпълняват безропотно“. Йерархията за подчинение е строго приложима. Пиша за моя престой в казармата от април 1946 до април 1947г. Подофицерите и офицерските кадри, с изключение на политическия командир, бяха още същите от преди промяната. Подофицерските кадри понякога си позволяваха да прилагат тежки наказания на провинили се войници – главно с шамари. Един ден нашият взводен подофицер дава заповед да се наредим в строй. Един взвод е от 35 до 40 човека. Не разбрах какво стана, сигурно не сме се строили достатъчно бързо, или имаше малка суматоха, подофицерът се нервира и започна иззад редиците да удря по врата всеки войник. Аз по ръст съм към средата на редицата, когато идва до мен аз се обръщам с лице към подофицера и му заявявам „Къде се намираш? Кой ти дава това право да удряш?“ Той се сепна изненадан, не каза нищо шамарите спряха, програмата продължи. Инцидентът свърши. Друг подофицер също се опита да ме удари, но не посмя. Моето психическо състояние тогава беше такова, че ако ме удари, щях да го намушкам с ножа. Нямаше никакви последствия.

Друг случай пак в казармата. За коледните празници бях в Самоков, имаше доста сняг. Войниците се надяваха да имат отпуски. Командирът реши никакви отпуски. Около 60 войника от Самоков и близките села и по-близките градове си заминаха в домовете без разрешение, но след празниците всички се върнаха в казармата. В двора на казармата беше строен целия полк – по роты и взводове. Пред всички, реч от командира на полка, заплахи и т.н. - дезертъорство. После политическият командир ни заплаши с наказания...

Аз участвувах в курс за подофицери и като среднист трябваше да стана далекомер в артилерията. В тази група от около 40 човека, имаше и от други казарми. Имахме привилегията, организаторът на взвода - офицер подпоручик - да ни дръпне една дълга реч. Когато имаше заплашвания, той се обръщаше с поглед към мен. След речта исках думата. Той ми позволи, но позволениято беше доста особено. Не си спомням дали обръщението беше господин или другарю, Г.Д. във вашата реч, вие хвърляте много камъни в моята градина. А той „Да, има за какво!“ “Господин подпоручик, заявявам ви, че познавам военните правила и закони още от 14 – 15 годишна възраст, оръжията също, затова няма да се хвана на тази въдица да организирам дезертъорство, още повече не виждам смисъла на организираното дезертъорство. Подпоручикът: „Ще видим“. Видях, мисля, че беше първи април - под предтекст, че България е била съюзник с германците и е обявила официално война на англоамериканците, съгласно мирния договор, числото на войниците в България се намаляваше. Една значителна част по брой войници получихме нови нареждания да довършим военната ни служба и да се представим една седмица по-късно в местността „Таш Боаз“ близо до Батак. Георги Илиев беше в това число. Пътувахме заедно до София даде ми адреса и програма да се видим в София на връщане. Отидох в моето село, отидох и до с.Враня и Капатово да видя някой, но не успех. На връщане се видяхме с Георги в София. Запозна ме с неговата съпруга, посетихме София, не бързахме много да отидем към Батак. Мисля, че се представихме три дена по-късно. Първото ми впечатление: Лагера

се намира в Родопите до една малка река. От едната ѝ страна имаше малка равнина с една дървена барака, това беше готварница и столова за хранене. На двеста метра започваше гъста гора. Другата страна започваше с лек наклон към височина с няколко общежития. Малко по-нататък се виждаше, изписано с малки камъчета, но с едри букви „трудово възпитателно общежитие“. Реакцията в главата ми веднага щракна за недалечните спомени 1942 – 1944г. Лагерниците бяха облечени с един вид военна униформа, но шапките на всички войници бяха в черен цвят, затова ги наричахме черношапковци. Дрехите, които получихме бяха от всякакъв род войнишки, пехотински, кавалерийски, бронирани и т.н. износени дрехи, пълни с крѝпки. Обувките също не си спомням точно какви бяха, но ходенето ми беше трудно и не съм сигурен кога съм се отървал от тях. Може би дълго време след влизането ми в Гърция. Около лагера нямаше никакви постройки за цивилни. Най-близкото селище беше с.Батак, но нямаше никаква възможност да го посетим, ще разберете по-нататък защо. Тук бяхме изпратени да строим баража на реката, която минаваше край лагера. Новопристигналите бяхме около 120 човека. По-голямата част бяха от нашия полк. С много от тях се познавах лично – с убеждения против системата, в явна опозиция, другите сигурно по сведения от местните им власти. За мен също сведения от селото, но и без тях, макар да не съм държал речи и сказки за анархизма, всички знаеха, че съм анархист. Имах броевете на “Работническа Мисъл” в чекмеджето и някои новоизлезли книги от Кропоткин. В нашето помещение имахме и стен-вестник. Ръководителят беше войник от нашата рота, под контрола на политическия комисар-комунист. Участвах в списването на два броя. Първата ми статия беше разказ за престоя ми на връх Тумба в Беласица. Втората беше в антимилиаристичен дух. Отпечатаха е със забележката, че сега не е разумно да се говори за антимилиитаризъм. Третата беше по случай годишнина на Христо Ботев. Аз се възхищавах от поезията му и всичко, което е писал във вестниците. Бях чел книгата на Рачев – “Христо Ботев не е марксист”, имах и доста материали за него и го представих като един от първите български анархисти. Тази работа не беше отпечатана и аз прекратих участието си в Стенвестника.

Разпределиха ни по групи от около 40 човека. Нашият командир беше щатен подофицер. Групата ни беше от нашия полк. Работата ни беше да трошим камъни, да ги правим на чакъл, който употребяваха за направа на бетонната стена на язовира. Обектът беше на около един километър от лагера. Да трошим големи камъни на дребни, на пръв поглед не трябва университетски науки. В продължение на десетина дни чукахме камъни. Положението се усложни, когато ни наложиха норми. Оказа се, че и трошенето на камъни е изкуство. Трябва да знаеш къде да удариш с чука за да се спуска. Ние бяхме сбирщина от 40 човека, не съм сигурен колко бяха тези, които изпълняваха нормата за осем – девет часа чукане – двама или трима, някои от нас до досегашната ни възраст не бяха пипнали с ръката си и един чук. Така продължи през целия ми престой в лагера, да чукаме и да трошим камъните. Ръцете без ръкавици започнаха да се лющят с мехурите.

Работехме до 23 часа вечерта, после един километър пеша до лагера, вечеря, малко тоалет и лягане. Сутрин в 6 часа ставане, гимнастика, закуска и на път към обекта. По изключение, един ден ни насочиха на друг обект – в гората

да сечем дървета. Дадоха ни сечива по групи от двама, почнахме да сечем дървета по 10 – 15м. височина, без никакви упътвания. И тук има професионализъм – дърветата трябва да паднат към страна, където няма никой, а нашите отсечени дървета падаха безразборно. Сечащите при падане на дървото викаха „внимание внимание!“. Създаде се една атмосфера, че да не знаеш на къде да се обърнеш, понякога имаше два или три вика „внимание“. Така, че аз станах „късметлия“ – видях как дървото падаше към моята страна. Нямах възможност да го избегна. Мястото беше един вид широка дупка. Дървото падна върху мен, но се опря на една височина, натиснаха ме само клоните. Видяха ме другите, притекоха се да ме извадят от това положение. Имаше опасност от счупени кости. В гръдния кош имах силни болки. С кола ме занесоха в лазарета на лагера. Медицинският фелдшер ме прегледа. Опакова ме с превръзки и ме изпрати да си легна. От големия натиск и дишането ми беше болезнено, това беше преди обед. Какво е станало след мен не зная. На другия ден – събудане в 6 ч. сутринта, гимнастика, закуска, включително и аз, въпреки болките на път към обекта трошени на камъните с чук цял ден без ръкавици.

Една надвечер към средата на месец юни, на трошачите им омръзна, само с разменените погледи се разбрахме спонтанно, не личеше да има инициатор, спряхме да трошим и се групирахме да тръгнем към лагера. Подофицерът, отговорник на групата, се готвеше и той да се прибере към лагера. В гората в Родопите денят започва да се смрачава рано. Струваше ми се в този момент, че на обекта около язовира нямаше никой, освен нас. Неочаквано в този момент се явиха трима конници. Един висш офицер, генерал или полковник, придружен с телохранители, с шмайзери, пристигат със специална мисия да посетят обекта. Подофицерът ги посрещна, какво са си казали не зная, но разбрах, че констатирани, че има негодувание. Подофицерът ни извика да се строим по войнишки в две редици. По ръст аз бях след половината. Офицерът ни поздрави и започна обичайните речи. Виновници са бившите управници и трябва да модернизираме родината и накрая завърши със... заплахи. Нашият протест беше, че нормата беше голяма.

Офицерът почна от ляво – на дясно да поставя на всеки въпроса „- Обещаваш ли, че ще изпълниш нормата?“. Нормално беше отговорът да бъде да, и така стана. Всички пред мен казваха да и знаеха много добре, че беше невъзможно да се изпълни за 9 – 10 часа работен ден. През това време в моята глава мисълта трябваше да работи светкавично: да кажа да, ще е лъжа, да кажа не - мисълта ми отиде към обекта Марикостиново. Капитанът с лопатата, мислех си какво ще му струва на този идиот за назидание като провокатор или какво ли не, да ме застреля на място. За момент за малко време ми минаха всички възможности. Не бях много куражлия да кажа не. Като ми постави въпроса, и аз отговорих „Да“, но толкова мекушаво, слабо не както другите мощно ДА. Той забеляза тази разлика и ми каза, че моето „Да“ не било сигурно. Опитах се да му дам някакво обяснение. В този момент, дали някои бе чул какво съм казал, но неочаквано всички гракнаха, включително и тези, които преди малко бяха произнесли ДА, че нормата не може да се изпълни и т.н., аз изчезнах, полковникът изненадан, мога само да гадая какво става в неговата глава, страх ли беше, неспособен да вземе бързо решение, смени тона и

завърши заканително: „Ще видим този проблем утре“. Прибрахме се в лагера. На другия ден, като че ли нищо не е станало предишния ден. Така продължи до края на моя престой в лагера „Таш Боаз“. В казармата Самоков бяхме изолирани от външния свят. Излизахме рядко в града по за няколко часа в отпуск, в неделята един или два пъти на месец. В Таш Боаз, в продължение на три месеца бяхме в пълна изолация. Вестници не си спомням дали е имало, пък и да е имало, кога да ги четеш или поне преглеждаш. Лягането беше към полунощ, ставането в шест часа. Храната беше слаба, сутрин чай и хляб, но по-често беше булгур, сварен с малко плява и доста лайна от мишки! Това не попречи на нашия полит-командир да ни събере една вечер специално, за да ни отпрати апел да помогнем на нещастните румънски деца, страдащи от глад, да отделим част от нашата дажба, и настояваше да се съгласим с неговата инициатива. След неговите приказки имаше малък момент на гробна тишина. Аз почаках малко и не се стърпях и се обадох: „Знаете ли каква храна ядем тук? - булгур с плява и миши лайна, с това ли ще ги спасим от глада?“ Държавата нямала специални резервни магазини за храна? Не си спомням как завърших. Друг път пак ни събраха всички. Темата беше Никола Петков. От слухове, от писма, получени от близки научихме, че се готви процес на Никола Петков, и в цяла България се организират митинги за осъждането му на смърт, като чуждестранен агент, родоотстъпник и т.н. Командирът произнесе обичайната си реч и накрая завърши: Ще изпратим общо писмо до народния съд, че осъждаме Н.П. на смърт, без да се иска нашето съгласие, и без никаква реакция от наша страна. По-късно, вече в Гърция - в Лаврион слушахме новини от радио Атина на български език, по време на процеса Н.П. Информацията беше едностранчива. Мислеха, че Н.П. няма да го осъдят. Предполагаха, че западните сили ще се намесят, но те не бяха информирани за кампанията, която водеха комунистите от името на отечествения фронт. От по-възрастните бяха журналиста Искър Шуманов, Вакрил Янев и Димитър Лозев и доста други от младото поколение. Казах им, че Никола Петков ще бъде осъден и екзекутиран. Обърнаха се към мен учудени, кое ми дава повод да мисля така. Обясних им нашия митинг в лагера, а чрез частни писма до лагерниците научавахме, че тази кампания против Н.П. е водена по същия начин в цяла България. От информациите, които получавахме чрез тези частни писма (сигурно нямаше контрол) научавахме, че недоволството сред народа се увеличава, даже че има вече нелегални групи в страната. Такова писмо от мой познат получих и аз, че от казармата – мисля в Дупница – са избягали към двайсетина души. Около мен Г.Илиев и един петковист Владо Тодоров се залепиха около десетина – петнадесет човека. Срещнахме се дискутирахме, разменяхме мнения и търсехме решения на проблемите. Тогава положението го смятахме за непоносимо и безнадеждно. Аз бях вече чел книгата на Стамболийски за „Политическите партии или съсловни организации“ и имах моето отношение, другите знаеха, че аз и Георги сме анархисти, аз им говорех за анархизъм, доколкото го бях научил и според политическата висота на тези, които ме слушаха. Освен петковиста - открито, една друга част се смятаха като симпатизанти на Н.П., останалите ме слушаха и симпатизираха на анархизма. Какво стана по-късно? Научих, че през 1948 г. някои са били изпратени по

лагерите в България. Към 10 – 12 човека решихме да вземем пътя на въоръжената борба.

Решихме да се подготвим за среща на определен ден, вечерта на определено място, в определен час, и всеки да си приготви храна за няколко дена. Преди това, аз се сприятелих с подофициера. Той беше от Кюстендилска околия. Приятелството с него отиде доста далеч, разменяхме мнения, дискутирахме за събития. Оказва се, че не сме много далече един от друг. В разговора, един път му казах, възможно е един ден да изчезна, изслуша ме, не каза нищо, не беше изненадан, но ми каза, че той лично възнамерява да се уволни.

Какво мислех тогава! Разочарован от настоящето положение, със спомените за дискусиите за нов свят през младежките ни години – тогава бяхме 17 – 18 годишни. Предупреждението за Българина от бивш живущ в СССР. Вдъхновен от нашите борци – предшественици: Ботев, Левски и Раковски - бях абсолютно убеден, че нещо трябваше да се направи. Физически всички бяхме доста изтощени. Не се смятах за Ботев, но мислех, че ако имаше някоя нелегална чета, можехме да станем добри бойци. Програмата ми беше да напуснем лагера, с тези които ще се присъединят, да отидем чак до с. Петрово, залепено до Али ботуш и от там да влезна във връзка с другарите. Слуховете бяха слухове, но аз исках да узная истинското положение. Пък после каквото дойде! Необходимо беше, да се приготвим по-добре, да обмислим по-подробно бягството, но понякога, когато се мисли доста дълго, не се прави нищо. Малко преди определения час и ден на срещата, аз намерих подофициера, за да му кажа довиждане. Разменихме няколко думи, не казах нищо, че може да има и други, пита ме дали имам някакво оръжие. Казах „Не“, и той извади негов собствен пистолет с два патрона и ми го подари като ми пожела всичко хубаво. На сборния пункт в гората, близо до лагера се събрахме всичко четири души. Аз, Георги Илиев, Иван Тодоров (петковиста) и другия (казвахме му стрелеца). Георги и Иван не си спомням как, бяха намерили и една пушка - пак с два патрона. В очакване на други доброволци, стрелецът каза: „Ами какво ще правим когато вали дъжд?“. Учтиво му казах по-добре е за него да се върне в лагера, и той се върна, и останахме трима. Връщане няма! Вечерта прекарахме в гората, близо до лагера. На другия ден чувахме (щото не бяхме далеч) и виждахме голямо движение. Останахме близо до лагера целия ден, пренощувахме и втората нощ. На следващия ден констатирах, че в лагера положението се нормализира и ние тръгнахме към Пирин и Али ботуш на югозапад, без карта, избягвахме пътищата, пътувахме така на посоки, минахме и неприятни изненади. Колко време сме били в Родопите не съм сигурен. Една надвечер пристигнахме близо до Неврокопското поле, отсреща беше Пирин, а в ляво Али ботуш. Решихме да преминем това разстояние през нощта. Пак колкото можеше да не вземаме главния път за Гоце Делчев. Минахме по моста на р. Места, но внимателно един по един. За наш късмет нямаше постове. Избегнахме града и рано сутринта се намерихме в подножието на Пирин планина. Продължихме да се качваме цял ден и надвечер, на 12 юли 1947 г. се намерихме на два километра от с. Петрово и почакахме малко да се стъмни. Г.И. познаваше това село. Той беше роден в с. Стамболово, Ихтиманско, но брат му, по-възрастен, е бил назначен горски чиновник и той, на възраст от 10 до 15

г., отишъл при брат си, за няколко години мисля, а после избягал. Решаваме да влезнем в селото, аз имам познати, а той знае къде живеят. Петровден, на площада имаше музика и народ. Георги се здрависа с един възрастен, седнал на прага пред вратата, размениха няколко приказки – как си, що си и еди-кой доволен, че видял познат младеж след няколко години. Така както бяхме облечени, сигурно разбра, че не сме туристи и с усмивка ни каза обичайното довиждане. Отидохме до площада, видях, че има хоро. В хорото виждам Георги Мечкаров. Знаехме се още от гимназията, той беше по-млад от мен. В ръката имах една невинна пръчка и му я хвърлих в краката, почувства я и се обърна, в тъмното ме видя и ме позна. Тихо се отдалечихме, обясних нашето положение, исках някои сведения, за положението, и да съобщи на някои другари в с.Враня и с.Капатово, Г.И. му посочи къде се намираме и на другия ден да ни съобщи какво е направил и да достави малко храна. Към 9:30 ч. Г.Мечкаров дойде с една торба ядене, направил каквото трябва и довечера в с.Враня ще ни чака Иван Балтов в неговата плевня. На 13 юли вечерта се намерихме в плевнята на Иван Балтов. Дойде и Иван Пандиев с бай Лазар. Обяснихме се, осведомиха ни за положението. Не си спомням дали в с.Враня преспахме една нощ или две. Следващият етап беше в село Капатово. Сигурно някой ни е придружил до там, пак в плевнята, този път на Благой х.Иванов. Почти цялото село Капатово беше под анархистическо влияние. Познавах лично много, но не знаех къде живееха. Разговорите за положението с Благой хаджи Иванов и Любен Янкулов, не се различаваха много от мнението в село Враня. Констатацията беше (народа негодува, но не е готов да направи крачка напред). Колкото до слуховете за нелегални, отговорът беше: имало малки групи, но колко и какви? Крали – Марковски легенди. Това, което аз желяех, не съществуваше. Янкулов ми препоръча да минем в чужбина, в Гърция и ако може да се свържем, даде ми името и адреса на негов личен приятел, работещ в легацията в Рим – Италия. Пред Любен и Благой изложих и един много сложен проблем. Нашият голям петковист, с когото бяхме в една рота, в лагера се държеше добре, говорихме за бъдещето, имахме проекти за въоръжена борба и т.н. Но, още на втория ден, като тръгнахме на югозапад, нашият герой за кратко време се промени психически. В главата му преобладаваше мисълта: „Какво ще ядем?“, а нямахме закуска (даже и с булгур), обяд и вечеря. Обърка понятието даже за какво сме тръгнали.

В нас е съзряло решението за бягство в Гърция

За тези неща насаме говорих с Благой и Любен преди той да ми препоръча за чужбина, минаваха ми и черни мисли. Казах на Георги и на Иван препоръката да заминем за Гърция. Съгласихме се да напуснем България. Мисля, че сме престояли два дена в плевнята на Благой. Надвечер бяхме поканени на гости при Томата, къщата им беше на края на селото. Вечеряхме, освен Томата, там бяха и братята Златкови, Борислав и Златко, Митата (Димитър) и др. На изпращане Борислав ни хвърли една кофа вода – традиция – да ни върви като по вода, в посока Али ботуш. Пътувахме нощем, по тъмно, отделно от пътищата, беше трудно и опасно да се преминават дълбоки дерета, а и овчарските кучета вдигат аларма, и така успяхме да стигнем подножието на Али ботуш рано сутринта. От тук-нататък Георги ни стана водач по планинските пътеки към

върха. Към обед (нямахме часовници), видяхме граничната пътека, огледахме се наляво – надясно, не забелязахме нищо, а юлското слънце печеше ли пече. Помислихме, че пазачите на границата са предпочели да бъдат на сянка. От другата страна Али – ботуш е гол, няма много дървета. Спуснахме се надолу в гръцка територия, колкото може да се отдалечим по билото от граничната зона. Долу, надвечер на една малка равнина, видяхме чешма. Спряхме да починем и да хапнем каквото имахме в торбите. По едно време пристигна стадо от овце, кози и овчар. Поздрави ни на гръцки „- калимера“, отговорихме му с “добър вечер” и разговора ни продължи на български, обяснихме му, че ние сме бегълци от България. В този момент в северна Гърция имаше фронт - между партизаните и редовната армия се водеха сражения за надмощие. Това продължи още една година. Овчарят ни препоръча да се представим в близкото село, имало полицейски участък. Казахме му, че ние ще продължим. А той: вие правете, каквото намерите за добре, но аз съм длъжен да се обадя в участъка, правете каквото мислите да правите, казахме ние също и се разделихме. Целта ни беше да се предадем колкото се може навътре или да ни хванат, по на юг, в посока Дедеагач, затова тръгнахме, въпреки умората. Терена беше висока равнина с гъсти храсталаци. Този път имаше добра луна. Осветяваше ни добре, сигурно беше късна нощ, забелязахме, че нашият път е прекосяван с някакви жици. Какви бяха тези жици? Не се заехме да ги изучаваме, предпочетохме да се отдалечим от пътя на 20 или 30 крачки в храсталаците. Седнахме, легнахме по тревата и от умората съм заспал доста бързо. На другия ден, се събуждам и виждам хубав слънчев ден. Отиваме към пътеката, виждаме, че жиците ги няма. Георги ми каза, че той се е събудил, от шума който чувал, по пътеката минал доста народ. Предполагах, че е от партизански отряд, където за нас, че не сме го срещнали. Продължихме пътя си на юг. След високата равнина се яви поле с наклон, и на няколко километри - шосе към града. Излязохме на шосето и продължихме пътя. Не много дълго, на първи завой пред нас изскочи един офицер с пищов и знак „- горе ръцете!“ . На гръцки веднага намериха преводач и се разбрахме. Оръжието, което имахме, пистолета аз бях оставил в Капатово, за пушката не съм сигурен. Натовариха ни в камиона, в посока – града.

Чужбина, изгнание, неизвестност. Няколко реда назад: ако бяхме останали, какво бихме направили сами? – не много нещо. След много години, научих, че в България, към годините 1950 е имало доста партизански групи, от Франция също няколко другари анархисти заминаха, но доколкото знам всички са завършили трагично. Моят анархизъм, тогава и сега е същия. Анархизмът е общочовешки идеал, не мислех, че за два дена или за две години ще се постигне, но доста анархистически идеи могат и трябва да се приложат веднага или да се работи за бързото им прилагане. Езикът - защо да не се въведе във всички страни да се учи един общоприет език, плюс майчиния. Ботев беше за обединение на народите. Днес в Европа се обединиха 28 държави, което не е същото. Знае ли някой колко струва европейския парламент само за преводачите на година? Днес още има религиозни войни. Стотици хиляди хора отиват в Рим при избора на нов папа, да видят кога от комина ще излезе бял пушек - какво голямо събитие!

Емигранти

В Дедеагач и в Серес, в полицейски участъци започнаха разпити и т. н. Казах на другите да не приказват много пред джандарите, не беше нито място, нито време за мен и за Георги да се тупаме в гърдите, че сме анархисти. Главно, че сме антикомунисти, на мен специално ми предложиха шпионска служба срещу заплащане. Отказах учтиво. След няколко дена тръгнахме към Солун. Там в голяма многоетажна къща, се настанихме на един широк етаж, в едно помещение, което нямаше вътрешни стени. Бяхме около 50 – 60 човека от различни народности. Седнали или легнали по пода, кой където намери. Разкарваха ни по няколко пъти, по разни полицейски служби за анкети и ни оставиха на мира. Не се наричаше затвор, но бяхме затворени. Даваха ни храна, мисля, че все пак беше много по-добра от тази в лагера. Там в затвора, запомних двама емигранти, единият сърбин към 50 годишен, през време на войната е бил началник на град Ниш. Разказа, че цар Борис III е бил донесен от Германия за България в ковчег мъртъв. Другият българин, също възрастен, земеделец по идеология, разправяше случки от времето на Стамболийски. Страдаше от язва. През първата седмица от септември тръгнахме в посока към пристанището. Натовариха ни на един кораб и потеглихме на юг. На другата сутрин бяхме в пристанището Пирея, предградие на Атина. От там ни заведоха с камиони до една многоетажна сграда, с широко място около сградата, затворена с една висока стена. Много народ, от различни народности, главно голтаци, с по един къс панталон. Мнозинството приличаха на Тарзановци, но отслабнали. Посетих вътре сградата, имаше помещения, стаи, но без врати и прозорци без стъкла. Там мисля, бяха настанени семейни - цигания. Намерихме и няколко млади българи. От тях научихме за миналото им. Минали са границата през 1946, всички бяха от Хасковския край. Гръцките власти ги приели, като не знам какви, но ги изпратили на юг по гръцките острови да работят само за храна и то каква? - в семейства като роби. Две седмици преди нашето идване е имало нареждане от международната организация за емигрантите да се съберат всички в Пирея. Те бяха пристигнали преди нас. Първият ден, първи обяд в този лагер. Кому в специални войнишки канчета, на кои в консервни кутии, ни разпределиха чорбата. За нашето гладуване в лагера в България и за гладуването по пътя разказах, но тук разбрах, че и в гладуването или недояждането, има гладни но има и по-гладни. Чорбата, която ни сервираха беше вода със сварени патладжани в някакво олио с лош мирис. Ние тримата опитахме, но не вървеше. Пред нас един младеж българин, седнал на един камък си ядеше супата. Огледа ни и забеляза, че се мръщим на нея и възнамеряваме да я хвърлим. Обърна се към нас: “- А бе, срам не срам, ако нещете супата, дайте я на мене.” И това сторихме в една голяма консервна кутия, неговата порция нашите три и още от един друг новопристигнал - станаха пет порции, всичко излапа. Доволен ни се усмихна, нямаше риза, видях корема му надут. Този младеж беше Стефан. Стефчо от хасковския край емигрирал през 1946, току що пренесен от остров Крит. Станахме добри приятели. Още в първите дни се доближи до нас и един българин, малко по-възрастен от мен. Около 9 септември участвал в милицията, като милиционер за кратко време, после напуснал, а по-късно емигрирал в Гърция, казваше се Георги Гелин. Заяви, че е анархист. Така станахме трима. В този лагер стояхме малко. Пренесоха ни в едно градче на 60 километра от Атина – Лаврион. В един от

кварталите му имаше няколко сгради, разпределиха ни по народности, по отделно в сградите. Тук описвам кратко сградата, където ни настаниха нас българите. Влизаше се през една широка врата, на ляво - малка постройка, употребявана за бюро, канцелария. До нея, приземна, широка и доста дълга постройка. Изглеждаше да е служила за отглеждане на добитък. В дъното - друга постройка, залепена от дясно на първата, но по-къса. Останалата част беше затворена с висока стена, обграждаща широк двор. В дясно от главната врата имаше навес, който използвахме като кухня. Между покрива и външната стена вятъра си минаваше свободно. Отделно бяха настанени югославяни, албанци, с които въобще нямахме контакт. Ние четиримата се настанихме в по-малкото помещение, леглата ни бяха на етажи, едно одеяло отдолу, друго отгоре и това беше всичко. Колко бяхме? 25 – 30 човека? - главно от хасковския край. Димитър Лозев, бивш секретар на министър Б.Бумбаров, се надуваше, като пуяк пред младите земеделци. В нашето помещение беше журналиста Искър Шуманов от БЗНС, а останалите не се тупаха по гърдите да заявят какви са политически. В другото помещение беше Вакрил Янев, също земеделец, но не геметовец. Имаше и фашисти, но те не се показваха открито. В първите дни се мръщехме на супата, но бързо след настаняването и опознаването ни, по инициатива на по-възрастните емигранти, с помощта на един от които, през окупацията живял в Гърция като търговец, говорещ гръцки език, се събрахме и решихме да поискаме от гръцката управа на лагера, да ни дадат парите за нашата издръжка, които са предвидени за храната, та ние да се заемем с покупките на хранителни продукти, готвене и всичко необходимо около кухнята. Гръцката управа се съгласи, избрахме двама-трима доброволци за покупките. Колкото до готвачите и помагачите в кухнята гладни и желаещи имаше колкото искаш. Храната качествено и количествено се подобри и така продължихме до октомври 1948г.

На входната врата стоеше гръцки полицаи, но ние имахме право да излизаме навън в града, до пристанището и в околностите, но не много далече, а вечер трябваше да се прибираме в лагера. Не си спомням дали имахме някакви лични документи? Неколцина от по-предишните емигранти изработваха игли за обуцарите, други успяваха да излизат навън на работа, особено за копаене по лозята. Изолирани от външния свят, непознаващи местния език, решихме да си купим радио в нашето помещение. Дадоха кой колкото можа. И аз участвах, бях успял да изляза няколко дни да копая лозето. Слушахме главно една програма на радио Атина, на български език, тенденциозна информация, но друга нямаше. Слушахме за процеса на Никола Петков, разменяхме мнения по него. Земеделците, „специалисти“ по политическите въпроси, бяха твърдо уверени, че Никола Петков няма да бъде обесен и че Запада ще обяви Трета световна война на Съветския съюз. По това време, фронта в северна Гърция продължаваше. Срещу градчето Лаврион на 7 – 8 километра имаше един доста голям остров без зеленина или гори. От време на време пристигаха затворени в камиони хора до пристанището във войнишки униформи, които прехвърляха с кораби отсреща на острова. В тези разисквания на два пъти се намесих и аз. За Н.Петков им казаха за кампанията в България. Официално “народът” иска смъртна присъда и екзекуция. Разказах им и за случая в нашия лагер – как се добива болшинство от 100%. Колкото до Третата световна война... Този, който

се е интересувал малко повече от информацията по време на Втората и след мира от 1945 г., знаеше за фронтовете в Европа, за германската армия, която стигна и се върна от източния и африканския фронтове, за атомните бомби над Япония. Навсякъде огънят, бомбардировките, разрушенията и масовите човешки жертви, я правеха твърде рисковано предприятие... Материално беше невъзможно да започнат веднага нова война. През месец април се говореше и за ялтенските споразумения. Тогава не обърнах много внимание, но в Гърция разбрах значението на сферите за влияние. Хвърлих им малко студен душ, но те продължаваха да вярват, че "свободния свят" няма да ги изостави. Оглеждах ги добре, какъв им е идеализъмът за свобода и за икономическо равенство. Някои явно си го казваха: "Като се върнем да можем да си вземем поне по един джип." Нашият голям Н.Петковист Иван Тодоров, с когото избягахме, се провали - стана крадец, когато излизаше навън от лагера. Димитър Лозев, в разговорите си с неговите млади земсисти, вмъкваше думи против анархистите, нали и ние се наричахме анархокомунисти. Имах опасение да не направи някой донос пред гръцките власти.

През месец февруари пристигна нова група. В нея бяха Диньо Динев, Митко Митев, Иван Михов, Димитър Цачев и други наши анархисти. Знаех, че хора на федерацията и земеделския съюз са имали контакти за сътрудничество. В Атина земеделците имаха представителство от Иван Барев и Слави Нейков. Знаех името на Диньо Динев – редактор на последната серия от „Работническа мисъл“ – вестника на анархокомунистите, но лично не го познавах. Не търсих и да зная от къде е научил, че има анархисти в лагера. Предполагах, че е научил от Иван Барев и Слави Нейков – той се беше виждал в Атина с тях или е знаел още от България. За запълване на времето ни, играехме шах, табла или карти. Как стана запознаването ни. В игра на белот Диньо трябваше да каже чакам или спирам. Той произнесе думите „но пасаран“. Аз се сепнах, защото тази дума не всеки я произнася. На следващия ход на играта и аз произнесох думата „но пасаран“. След играта се отделихме в разходка и се разбрахме кой-какъв е. Обясни ми, че по - възрастните от федерацията се събрали в София да дискутират какво да се прави. Някои се произнесли в случай на опасност да напуснат България. Други, уморени от дългогодишните лагери в предишния режим, в партизанските отряди - Трендафил Марулевски е бил отговорник на отряд в Рила, Георги Хаджиев (в млади години е завършил във Франция агрономство, а по-късно участвал като кореспондент в Испания през време на революцията) е имал връзка с другари анархисти във Франция и ги помолил да организират помощен комитет за антифашистите от България. Динев взел адреса. Още с пристигането в Лаврион, той се свърза с комитета. В този комитет беше и един руски евреин анархист Яни Дубински, живял 5 - 6 години в България, говореше добре български. Какво е говорил Динев с Барев и със Слави Нейков не знам. Разбрах, че се познават много добре със Слави, негов близък по роднинска линия от Старозагорския район, член на постоянното присъствие на земеделския съюз, през времето на руската революция е бил в Русия. Анархистите в Украйна му помогнали да се прибере в България. Отношението на Лозев се промени. Без да се тупаме в гърдите, но всички разбраха, че в лагера има група от АНАРХИСТИ. Два месеца по-късно, получихме на името на Динев няколко големи пакета с храна. Динев реши да ги

разпредели и с групата земеделци около Лозев и Искър Шуманов, Георги Илиев беше против: „майката – шайката – никакво сътрудничество с политиците“. Аз също бях против, но се съгласих. Разпределихме пакетите. Лозев взе театрална поза: „- А бе вашите приятели са бедни, но ви изпращат помощи, а нашите земеделци на Запад, ако ги натиснеш по гушата ще бълват жълтици, но не изпращат нищо.“ От новопристигналите- Митьо Митев далечен братовчед на Динев, Иван Кръстев от с.Петрово, който заедно с Илия Мечкаров на първи май 1945г. бяха стреляли в кръчмата срещу един комунист – убиец, Димитър Цачев - симпатичен младеж от към Габровско, минал границата срещу Кавала, срещнали се някъде по разните полицейски участъци и остана с нас в Италия и във Франция, но като приятел и симпатизант.

Най-лошото за нас беше неизвестното бъдеще. Времето минаваше, без да се прави нещо, липсваше четиво, за нас това бе загуба на време. А в родната страна щяхме да изгубим здравето и живота си, щом бяхме приели да мислим различно от тези, които управляваха страната. Желанието на групата беше да отидем във Франция. Аз в гимназията се интересувах доста от френската история. Така продължи до септември 1948 г., когато пристигна някаква комисия да ни прегледа един по един. Направиха ни снимки в двора. Там, в Лаврон ни дадоха лични карти като емигранти. В началото на октомври 1948 г. ни вдигнаха от лагера в посока Пирея. От там с параход - към остров Сириус между Гърция и Турция. Там също имаше групи от различни народности. Натовариха и тях. Тук беше и Ценко Барев и от там - в посока Италия. След две или три денонощия пристигнахме една сутрин в Италия, в пристанищния град БАРИ. Натовариха ни във влака за Неапол, после с камиони - към едно близко предградие на Неапол –Баньолио. Лагера – около един доста широк двор - много големи постройки от по 5-6 етаж. Предполагах, че е било казарма. Много народ от различни народности. Говореше се, че сме около 5000, а в цяла Италия към шест милиона души. Различни по убеждения, още тогава ги характеризирах, като жертви на военните действия в Европа от армиите. Отнесени от вихъра. Българите се настанихме заедно в една сграда в едно голямо помещение. За храната сутрин, обед и вечер се нареждахме на опашка да получим чорбата. Като свършим, с канчето се нареждахме и за допълнително. Храната беше доста слаба - напълниш стомаха, но си гладен още. Аз спрях да взимам допълнителна дажба, забелязах, че корема ми се разширява. Тук във Баньолио ни дадоха специални лични карти. В Баньолио бяхме свободни, при излизане и влизане от сградите нямаше никаква охрана. Излизахме навън, обикаляхме околността, даже и града Неапол, някои отидоха да посетят и вулкана Везувий на двайсетина километра от Неапол пеш. Аз не отидох, заради обувките.

Един ден пристигна Д-р Георги Михайлов Димитров – Гемето, лидер на БЗНС. (През 1945-46 год. неговият арест и изгонване от България, под натиска на САЩ и Англия, предизвика голям шум). Комунистите го принудиха да емигрира. Управата на лагера му даде помещение с маса и няколко столове да приема лагерници на разговор. Представи се като голям европейски лидер на земеделските партии от Източна Европа. Нашите земеделци доволни, радостни, изпълнени със страхопочитание, не знаеха как да се държат. Пред вратата на доктора сложиха няколко техни, като пазачи да въвеждат ред за посетителите.

Нашият Диньо не пожела да се срещне от името на анархистите. Нямахме групово решение дали да се срещнем или не. Аз и Митьо решихме да го видим, от любопитство – представиха ни, посрещна ни с обичайните въпроси и отговори. За четвърт час (нямахме часовници) избълва толкова големи фрази за светлото бъдеще на емигрантите, за нова демократична България и т.н. Не възразихме, но се питахме дали този човек си вярва в това, което приказва! Системата дава възможност на някои, които се занимават с политика, да си намерят публика, която да ги слуша и следва. Вън, зад вратата, последователите му се блъскат да бъдат по-близо до шефа. Може пък някой ден да се случи нещо, и “на тяхната улица да грейне празник”!?

В Баньолио не останахме дълго. Преместиха ни на юг от Неапол, на стотина километра в едно селище Сан-Антонио, на юг от Солерно. Предполагам да е било януари или февруари 1949 г. Лагерът беше от приземни бараки. В нашата бяхме почти всички българи от Гърция – Лаврион. С нас си носехме и радиото. Слушахме поне хубава Италианска народна музика. Бяхме свободни да излизаме. За наш късмет, намирахме се в едно голямо равно поле, насадено с портокалови градини. Една малка рекичка минаваше покрай лагера и ни донасяше портокали, паднали от дърветата. Ние ги събирахме и слагаме в средата на помещението. Това беше добре дошло за нас. Плодове не бях вкусвал близо две години. Времето минаваше монотонно, скучно и с неизвестно бъдеще, нашите приятели ни изпратиха пак колету с храна, разни консерви, мляко на прах, яйца на прах и т.н. Италиански анархисти от едно близко село (на час и половина път пеша) научили, че в лагера има анархисти от България, дойдоха един ден и ни поканиха да им отидем на гости. През тези години от 1949 до 1990г. комунистическото влияние, специално в Италия и Франция беше доста силно. В Съветският съюз – пролетариатът “беше на власт”. Пред лагера местните комунисти направиха няколко малки манифестации против емигрантите. Смятаха, че всички сме фашисти, военни престъпници и т.н. Нашите италиански анархисти искаха да узнаят нещо за нас, което би трябвало да им послужи, като пропаганда срещу болшевиките. Отидохме, видяхме, посочиха ни пред анархистите от селото – ама какво? Нито те знаеха български език, нито ние италиански - трагедия. През месец април 1949 г. ни преместиха в град Бари – пристанищен град на Адриатическо море. Лагерът в Бари беше голям, с много бараки и много народ от различни народности. Нас българите ни настаняха в отделни бараки. От видните земеделски политици се присъедини и Слави Нейков. Когато ние бяхме в Гърция - в Лаврион, той беше с Иван Барев в Атина. Вакрил Янев пък остана в Гърция (той не беше геметовец). Чрез нашия комитет в Париж, научихме, че и други анархисти са емигрирали в Турция: Георги Хаджиев, Христо Несторов, Илия Мечкаров от село Петрово ок. Сандански.

От Георги Хаджиев получихме уведомително писмо за икономическото положение във Франция. Според него, то не е много розово и ни препоръчваше да отидем в по-далечните задокоеански страни. В този момент започнаха да идват на посещение в лагера различни комисии, да търсят работна ръка за емигриране. Ние се събрахме на дискусия, какво да правим? Решихме единодушно, че не сме напуснали страната, за да печелим много пари, ще останем в Европа. Франция е по-близо до България. Предполагахме, че ще

можем един ден, по един или по друг начин, да влезем във връзка със семействата ни, останали в България. Аз започнах да възобновявам моя френски език и общо да мислим как и кога да заминем за Франция. С нашият Димитър Цачев, омръзнало му това мизерно състояние, един ден излизаме навън, гледаме витрини и сергии с хранителни продукти, а в джоба нямаме и стотинка. Абе, кога ще започнем да работим и да получим заплата, та да си купим един килограм банани – мечта! Наскоро след това имахме тая възможност, че даже да отидем и на кино. Научихме, че се търсят чистачи в един транзитен еврейски лагер на 30 км. от Бари. Записахме се, Динев, аз, Ив. Кръстев, Георги Илиев, Д. Цачев, Георги Гелин и няколко младежи от земеделците. Митьо Митев беше болен и беше заминал в една болница в **Рим**.

Мисля, че беше втората половина на месец май 1949 г. имахме две идеи: Да приготвим нашето заминаване за Франция и да спечелим някоя лира (италианската монета). Щяха да ни заплащат по осем хиляди италиански лири минимална заплата. Заминахме. Селището се наричаше ТРАНИ, близо до морето. Лагер с много приземни бараки, но пригодени да живеят семейства, снабдени с минимални хигиенни удобства. Нашата работа беше да чистим помещения, заети от унгарски евреи, с клозетите и дворовете между бараките. Работа не много приятна, особено когато трябва да се отпушват задръстени кенефи. Свързахме се с Италианската анархистическа федерация. Изпратиха ни другар – анархист да се запознаем и да приготвим заминаването. Към края на месец юли (към 20-то число) Д. Динев и Д. Цачев, придружени от италианец, тръгнаха за Франция. След пристигането им, Динев ми изпрати писмо. Когато стигнем в Париж, ми обясняваше как да се справим с метрото, за да стигнем до посочения адрес в Париж. Митьо Митев от Рим тръгнал с един земеделец – Вълко Вълков в първата седмица на месец август. Надвечер на 14 август 1949 г. италианецът дойде да ни вземе и нас от лагера. Казваше се Тото. Нашия Г. Гелин надхвърляше 30 години, психически не се беше подготвил за дълго изгнание – не поиска да ни придружи. По-късно във Франция научихме, че се е върнал в България, при какви условия не зная. Чак след 38 – 39 години от Пандиев можах да науча, че Гелин е прекарал 9 години в затвори и лагери, не разбрах дали беше още жив. Другият земеделец – Иван Тодоров също се върнал, но за него нищо не можах да науча. Взехме влака за Рим през нощта. Не си спомням дали се спряхме във Вечния град, но от Рим пътуването беше през деня. Месец август бил период на ваканции, влака беше препълнен с пътници, както се казва нямаше и педя свободно място. Мисля, че през целия ден прекарах или в клозета, или до него. Другите Ив. Кръстев, Г. Илиев и водача ни Тото не бяха далече. Надвечер пристигнахме в Генуа. Тото ни заведе в една квартира при семейство анархисти, да пренощуваме - малко тоалет, почивка, сън. Да не говоря за опита да разменим някоя дума с домакините. Трагедия! На другия ден тръгнахме с автобус към Венти Миля - посока Френската граница. Това е последното селище в Италия. Там пристигнахме към 10 часа сутринта. После тръгнахме пеша по странични пътища и пътеки, по двама, все едно, че сме тамошни селяни, които отиват на работа в полето. С приближаването на границата, се отбихме и взехме една козя пътека към планината (на това място Алпите слизат до самото море). Качихме се доста високо. Стигнахме до една колиба, където ни чакаше човек. Седнахме да си починем и да получим някои

упътвания за преминаването на границата. По този път е минал и Митьо Митев преди няколко дни. Той бе оставил писмо за мен – главно, че трябва да слезем в Марсилия и ми посочваше два адреса да ги запомня. Единият го запечатих добре в паметта си, но за вторият, когато стигнахме в Марсилия, не бях много сигурен. Дадох ни пари за влака. Прегърнахме се с Тото и се разделихме. Тамошният другар ни пожела добър път. От Италия нямахме много багаж, но ни препоръчаха да тръгнем без нищо. Само това, което имахме на гърба, а беше лято. Изглеждахме като обикновени хора. До тук всичко мина добре. Тръгнахме успоредно на морето. Преди да продължа, трябва да кажа, че италианската полиция, при проверка на лична карта или легитимации (на бегълците от лагерите) ги арестуваше и пращаше за няколко месеца в затвора. Имало е несполучливи бягства, затова бяхме длъжни да бъдем много предпазливи. Нашият “каналджия” ми обясни, че контролите се правят долу по главното шосе, до самото море, докато горе минават граничари, само сутрин или надвечер, защото през август е доста горещо, но все пак да внимаваме. Това важи и за френските граничари. Ако ни хванат до самата граница, ще ни предадат на италианците. (За лагерната администрация на Италия, ние чужденците представлявахме финансов принос.) Тя получаваше пари за нашата издръжка. Теоретичната граница представляваше едно поточе или малка рекичка, с малко вода. Трябваше да я преминем. Аз и Георги от камък на камък прескочихме поточето. Иван се подхлъзна и падна удари се малко в лицето в един камък и има няколко капки кръв. Той беше 6 години по-възрастен от мен. Служил е войник повече от две години, стрелял е срещу противника, бил е в затвор и лагер, а сега от няколко капки кръв го хвана паника. Страх, че ще ни хванат. Загубихме доста време на поточето да го успокояваме, че му няма нищо, малка драскотина по лицето. Кръвта спря, изми се, успокои се и продължихме. Излезнахме от гората на високо, наравно с обработваеми ниви. От високото видяхме граничното градче Мантон. Видяхме къде се намира гарата и бавно тръгнахме надолу. В надвечерието влезнахме в града, в посока гарата. Пристигнахме, разгледах разписанията на влаковете. Видях влака за Марсилия – Париж. Тръгваше след по-малко от един час. Купих три билета за Марсилия. Поогледахме малко гарата, намерихме композицията от вагони за Марсилия и предпочетохме да влезем във вагона, да седнем мирно и да чакаме. Иван започна да ме тормози. Ние и тримата бяхме пушачи. Проблемът беше влака да тръгне, та при някоя полицейска проверка да ни арестуват колкото се може по далече. А той искаше да слезе да си купи цигари. Излезнах аз, знаех поне две думи френски и му намерих цигари. Нервира ме доста. Георги беше съгласен с мен. Влакът пристигна до Марсилия. Освен за билетите, нямаше полицейски контрол. Слезнахме на гарата и започнах да търся адреса. Не си спомням как стана. Навярно е било с такси до улицата. Номерът щяхме да го търсим ние. Пристигнахме благополучно, но тук неприятната изненада беше голяма – адресът представляваше клуб или бюро на анархосиндикален съюз CNT. Беше затворено. Тръгнахме из града с посока и без посока и попаднахме на пристанището. Народ много, от различни цветове. На площада имаше музика, някои танцуваха – имаше празненство, а ние какво? Другите започнаха да предлагат какво да правим през нощта и на следващия ден. Аз се заех да си спомня втория адрес – не беше лесно. В главата ми се въртеше едно име, ама

не беше пълно. Обърнах се към един келнер. Къде се намира тази улица? Произнесох улицата погрешно, но приблизително. Той ме поправи и произнесе името на улицата както трябва. На мене ми прозвуча точно и го помолих да ми я напише. Извади тефтерчето си и ми я написа четливо, после започна да ми обяснява, че не е далече и тръгна да ми показва на ляво, после на дясно и т.н. да ни посочи пътя до улицата – ТОЛКОВА УЧТИВ. Чудех се как да се освободя от неговата учтивост. След като се освободих от келнера, потърсих първото такси, дадох му бележката за улицата и тръгнахме. За номера също не бях сигурен: 65 или 75? Казах на шофьора номер 65 пък там ще видим. Пристигнахме на номер 65, платих за таксито, улицата беше тиха без движение, не много осветена, с хлопането на шофьорска кола, след малко забелязах един прозорец, който не беше осветен, продължихме към номер 75. Къщите бяха двуетажни. Един вход. В тъмното се отвори врата, но без да запали лампата, и ни покани да влезем. Влезнахме, затвори вратата, запали лампата и ни каза “биен веню” (добре дошли). А, аз си казах уф! Качихме се горе. Представи се - казваше се Персичи - италианиец, живущ в Марсилия. Успяхме да се разберем, малко на италиански, малко на френски. Разбрахме, че е семеен, но в очакване на нас, изпратил семейството си някъде извън града, за да се чувстваме по-спокойни. Разбира се, той се зае за всичко – да ни угоди. Пренощувахме. На следващия ден останахме в квартирата. Надвечер с Персичи излязохме и отидохме на гарата. Взема ни билети за Париж, настани ни във вагона и стоя докато влака тръгне – пожелахме си всичко хубаво и влака потегли. Пътуването през нощта мина спокойно, имаше една или най-много две проверки за билетите. Сутринта пристигнахме в Париж на Лионската гара. Купих билети за метрото (подземната железница). Извадих писмото на Динев, с наставленията как да се справя. Динев бе избрал по-дълъг път, но с една смяна. Влезнахме във вагона и започнах да следя табелите на спирките. Тръгнахме от „гар де Лион“ и трябваше да слезем на Етоал, за да вземем друга посока. Минахме доста спирки, а не виждаме още ЕТОАЛ. Иван започна да нервничи и да ме критикува, че съм сгрешил посоката. На една спирка скочи и слезе от вагона, едва успяхме с Георги да излезем и ние. Вадя пак писмото, оглеждам се на спирката, виждам указанието – DIRECTION ETOILE (посока Етоал), убеждавам го, че нямам грешка, качихме се пак на следващия влак и на една спирка видяхме да пише (Etoile)! Слезнахме и потърсихме другата посока, качихме се на влака и гледахме пак спирката където трябваше да слезем. Стигнахме до очакваната спирка, излязохме навън – бял свят. Далечно време, но мисля, че намерихме доста бързо улицата и адреса. Това беше пак седалище и бюро на анархосиндикален съюз в Париж. Беше отворено, влезнахме вътре, видях един възрастен човек - с цигара в устата - може би надминал 50-те. За нас по това време, на 50 год. човек не беше млад. Аз скалъпих няколко френски думи да му обясня кои сме и той разбра. С цигарата в уста произнесе „А бо“ - аз не разбрах какво каза. Близко пет години учихме френски език, в четвърти и пети клас имахме учителка, която беше завършила във Франция - в Алианс Франсез, училище специално за чужденци, да научат френския език. Методата беше съвсем друга от тази, която я замести. Нашият човек се казваше Лоран - разбра, че не го разбрах, а имаше опит с чужденци, взе молива и ми написа а, bon, а аз го чух – а, бо. Разбрахме се, че Динев ще дойде да ни вземе, нали той вече беше стар парижанин от един

месец. Динев пристигна. Разменихме няколко думи за нашето пътуване, информира ни за Д.Цачев - отишъл до министерството на труда и му предложили да отиде на работа в провинцията, в леярни заводи, приел предложението и заминал с договор за 6-7 месеца. Сбогувахме се с Лоран и излязохме. Д.Динев ни заведе при господин Риндов – българин, упълномощен от френските власти да дава документи за благонадеждност на новопристигналите емигранти, един вид гаранция, за да можем да се представим пред френските власти за издаване на лични карти за престой. Г-н Риндов ни даде и едно писмо да отидем в един хотел, държан от някаква международна евангелистка организация - Arme de SALUT – “Армията на спасението” – от служители на Бога. Отидохме още в същия ден, представихме се в хотела, приеха ни, записаха ни в техния регистър и ни дадоха купони за храна, закуска, обед, вечеря. Купоните имаха стойност само в техния ресторант. Например един купон за обяд със стойност 10. Ресторанта беше на самообслужване. Избираш свободно, всяко ястие има цена. Всеки избира менюто, като си прави сметка да не надхвърли цифрата 10, ако в подноса с ястията цифрата надхвърля даже и 10 стотинки - служителят ти отнема една чиния, но не ти връща разликата в цената й! Освен, че сумата за храна беше малка, ни намаляваха и дажбата. Динев и Митев бяха настанени в друго общежитие - Френска взаимопомощ. Arme de SALUT се помещаваше във висока сграда, с много етажи. В етажа, където ни настаниха - едно голямо помещение, наблъскано с легла, заемаше целия етаж. Първата вечер за нощуване, хора най-различни, чужденци, но и френски бездомници, не разбрах дали имаше правила за влизане и излизане. През цялата нощ влизаха, излизаха, а някои бяха и пияни. Шум колкото искаш! Всяка вечер, работещите в хотела, облечени във войнишки униформи, се събираха долу в хола за религиозни обреди! Тук прекарахме близо месец. На другия ден или следващия – сутринта минаха полицаи за проверка на документите. Ние представихме нашите от Риндов, прибраха ни в полицейската кола и право в префектурата – главно областно полицейско учреждение. Там ни дадоха временни карти за престой за три месеца. Уредихме въпроса и с личните карти - специално за емигранти. Към края на месец септември ни преместиха в друго общежитие - „Френска взаимопомощ“ – в близко до Париж предградие. Там дойдоха Динев и Митев. В това общежитие беше по-добре. Дните минаваха, а ние трябваше по някакъв начин да си намерим работа. Работодател да ни даде документ, че ни ангажира. С този документ да отидем в министерството на труда, за да ни дадат карти за работа. С този договор и картата трябваше да си намеря квартира, после да отида в кварталния полицейски участък за продължение на картата за престой във Франция. В министерството на труда предлагаха работа в земеделието или в мините, а ние не желаехме да отидем там. Чрез комитета в Париж разбрахме, че има българи, анархисти останали във Франция още през време на войната. С някои се запознахме бързо. Един ден Митьо ме взе настрана и ми каза: „- Знаеш ли, че нашия Иван иска да отиде на работа в мините?“ Отговарям: „А той луд ли е, не сме дошли във Франция да вадим кюмюр на французите!. Да има малко търпение, ще намерим начин да останем заедно в Париж.“ Динев научил, че в Париж има един анархист от Нова Загора, емигрант след събитията в България от годините 1923 – 25год. Комитетът за

връзките, дали имаше някакви търговски сметки с него, точно не научих, но разбрах, че се отнасяли с известно недоверие. Във Франция се записал под друго име - Никола Чорбаджиев. Митьо ми каза, че му знаел адреса. Аз веднага: „- Митьо ще отидем да го посетим и ще си направим заключението.“ На другия ден аз, Митьо и Иван звъняхме на вратата. Вратата се отвори, посрещна ни хубава, руса жена на около 40 год. Говори на френски, представихме се на български език и казахме, че търсим Никола. Влизаме и от пръв поглед разбрахме, че е работилница за трикотажни изделия. Влезнахме в бюрото на директора – представихме се, той също. Видимо приятно изненадан, още повече, че Митьо беше от Ново-загорска околия. Казахме, че има още двама другари-българи. В този момент влезе и една по-възрастна жена - Леа. Разбрахме бързо, че е другарката на Никола, полска еврейка – анархистка. След кратко опознаване, тя веднага рече: „А ще ни дойдете ли в неделя на обед на гости, ще сложа няколко черпака вода в супата и ще обядваме“. Тази фраза я четох и в една друга биография, но произнесена от друг. Първата неделя, след срещата, отидохме на гости при Никола и Леа - Динев, Митев, Иван, Георги и аз. Ядохме, пихме, приказвахме и се опознахме. От тях научихме, че в Париж има няколко другари анархисти, останали след събитията в Испания 1936 – 39 година, казаха също, че и в провинцията има неколцина. В Париж има също доста полски евреи - анархисти. Имали един кооператив за изработване на дрехи и конфекция и възможности да ни ангажират, за да останем в Париж. Видях, че имат желание да ни помогнат даже и по не много легален път, та да останем в Париж. Веднага Никола обеща на Диньо да го вземе в неговото трикотажно предприятие. По телефона, в разговора с членове на кооператива, се съгласиха да вземат Иван в шивашкото ателие. След няколко дни се реши проблема и с Георги. Той беше по професия фурнаджия, но на млади години е учил и шивачество - „- То е моята специалност“. Останахме аз и Митьо. Аз се заех да намеря квартира за Иван и Диньо. Георги отиде при един шивач за конфекция, който му даде подслон. Така тримата, снабдени с документ, че имат договор за работа, отидоха в министерството на труда и им дадоха „карта за работа“, после получиха и карта за престой. След малко време Митьо се свърза с един братовчед, дошъл във Франция да следва в химически факултет в гр. Бордо. Там имало възможност за безплатна квартира и да помага на една жена, приятелка на българщината, за дребни услуги. Подробности не знам, но Митьо замина за Бордо с братовчедата си, мисля, че се казваше Балкански. Аз останах сам в Иври. В Париж имаше училище специално за чужденци - да учат френски език, срещу заплащане. Не си спомням кой ми плати таксата за два месеца, аз следвах курсовете в продължение на два месеца, два пъти седмично по два часа. Констатирах голямата разлика в начина на изучаване на езика с методата упражняване по мое време в гимназията. В лагера имаше и един по-възрастен от мен българин, който през време на войната следвал нещо в Чехословакия и вихъра го отвел до Франция. Беше женен също за полякиня, говореше малко по- добре френски от мен. И той без някаква професионална специализация, чудехме се какво ще правим. Не ми се отиваше на работа ни в земеделието (робия), ни в мините! Научил, че в Париж имали професионално училище за възрастни, стаж за 8 месеца, професия – работа с пластмаси - и на него не му беше ясно точно какво, но беше без значение, главното е да останем в Париж.

През този стаж щяхме да получаваме минимална заплата, пък после ще видим. И така стана. На другия ден, в средата на месец декември се представихме пред директорката на училището. Тя беше от френските благородници и се казваше мадам дель Бьоф. Моят сънародник се казваше Атанас Бараков. Беше понаучил малко маниерите на френската аристокрация – с поклон и целуване на ръка, с усмивка ме представи на директорката, каза й, че съм бил учител и тя ме записа в регистъра, като ученик в нейното училище. Така от 02.01.1950 година започнах да уча нов занаят. Всичко това беше временна програма. Диньо остана при Никола, нали по професия е бил счетоводител, за малко време научи новата работа и се перфекционира. След известно време, той напусна Никола, и за кратко даже стана директор в трикотажно предприятие. Иван също напусна кооператива и се настани да работи в къщи, Георги стана собственик. Митьо в Бордо, условията били добри, имал възможност да работи по малко и да се запише в университета по математика. Той стана учител по математика, изпратиха го в Мароко – върна се десетина години по късно. Аз също се опитах да стана обуцар при наш възрастен другар останал във Франция след събитията в Испания. Петър Динев изработваше плетени летни обувки въщи. Опитах се, но не настоявах. През януари 1950 и аз започнах да уча новия занаят. Към края на 1949 г. пристигна Г.Хаджиев с неколцина от Турция през Италия. С пътуването през Италия са имали неприятни срещи с италианската полиция и прекарвали няколко месеца в италианските затвори. Чрез помощната комисия, ние потърсихме и други български анархисти в Париж и Франция. Датата не си спомням, но през януари се събрахме на нашето първо събрание - присъствахме 10 – 12 човека. На това събрание сложихме началото на Парижката анархистическа организация на ФАКБ. През зимата имаше и едно важно събитие – събрание на политическите лидери в Париж от миналото и сегашните ново-пристигнали земеделци и социалдемократи. Те организираха избор на политически орган за пред френските власти, за издаване на документи. Както писах преди, аз минах при господин Риндов. Избра се госпожа Геннадиева, за отговорник от името на БНК - „българския национален комитет“. Комитет от антифашисти и антикомунисти.

В училището почти всички бяхме чужденци - трима българи, поляци, румънци, испанци, един грък и двама французи – общо 60 стажанти. Имахме и часове за изучаване на френски език. Това ми помогна да напредна с езика. През септември отпразнувахме края на стажа, пристигнаха работодатели да ни заангажират. Мен и гръка (казваше се Боботис) ни взеха заедно. Боботис през 1941 година е бил арестуван от германците с цел да го изпратят с много други млади хора в Германия на работа. При преминаването през Югославия, той и един приятел успели да скочат от влака. С помощта на населението ги упътили да се включат в сръбското съпротивително движение на генерал Дража Михайлович. Останал до края в четите на Михайлович. Разказа ни доста подробности. В края на август, началото на септември 1944 година, е имало доста сражения между Дражевисти и Титовци. Много огорчен от политиките в света, наричаше ги по сръбски курви. Английските служби снабдявали с оръжия двата лагера до края, а знаеха, че се бият едни – други! После работил малко време в радио Белград, оженил се там с една францужойка и пристигнали във Франция. С него работихме една година в това предприятие, после се видяхме

за кратко. Политическото положение във Франция, беше доста под влияние на комунистическата партия, както в Италия! В Иври, където стоях до началото на януари 1950 г., комунистите организираха всяка неделя пропагандни празненства. В министерството на труда, чиновниците, да не кажа всички, бяха комунисти и чужденците от източноевропейските страни си имахме доста неприятни проблеми с тях. Друго тягостно впечатление получих, когато започнах да проучвам социалните отношения в страната – главният проф.-съюз CGT беше държан от комунистите. Когато проф.-съюзите искаха увеличение на заплатите то винаги беше „процентно“. Резултатът – този, който взема малка заплата ще получи малко парично увеличение за сметка на тези, които са платени по-добре и получаваха още повече. Тази практика за съжаление продължава и до днес, разликата в заплатите е от едно до сто – отивайки нагоре, до средните кадри, да не говорим за висшите – директори на големи предприятия, фирмени директори, но не и собственици на фирмите, заплатите им са астрономични. Започнах да работя от септември 1950 г. Работната седмица беше 6 x 10 часа – 60 часа, плюс пътните и не ми оставаше много време за други занимания! Там продължих до октомври – 1951 година и напуснах. Опитах се да сменя професията, записах се в университета Arts et Metiers в продължение на два месеца. По много причини не можах да продължа. Големите предприятия правеха по 50 – 54 часа седмично, а малките и средните по 60 ч. седмично. Работихме много, но не станахме богати.

Организационен живот

През това време 1950 – 51-52 г., даже 1953 година, имаше голям прилив на анархисти от България. Повечето минали през Югославия, малко от Гърция. Тези, които са минали границата през Гърция - главно от Пиринския край – заминаха за Австралия и Нова Зеландия. Свързахме се почти с всички и създадохме Съюз на Българските Безвластници в Чужбина (СББЧ). Започнахме да имаме редовни събрания. Мисля, че към средата на 1952 година наброих около 70 анархисти в Париж, като сред новодошлите преобладаваха младите. Изключени студенти, за да избегнат лагерите, предпочели да емигрират. От възрастните споменах за Георги Хаджиев и Диньо Динев, но пристигнаха и други: чрез Турция - Христо Несторов, от Казанлъшко, през целия период на войната е бил нелегален, Иван Рачев - гимназиален учител от Павел баня, Трендафил Марулевски от Дупница, от 1943 партизанин, образувал нелегална бойна чета към Рила. Арестуван през март 1945, изпратен в лагера край Перник. През арестите 1948 година е успял да не бъде арестуван, решил да не влиза вече в болшевишките лагери. Укривал се близо година в България с жена си и решили да преминат през Югославия, там посетили не малко полицейски участъци и затвори. След година пристигнаха в Париж. В началото на 1951 година редовните ни събрания с дневен ред, се провеждаха отначало всеки петък, но малко след това, всеки втори петък и това продължи през целия ни емигрантски живот. Отначало, на тях присъстваха около 30 – 40 анархисти. Те бяха главно от Дупнишко, Кюстендилско и от Казанлъшкия район. От Пиринския край бяхме аз и Иван Кръстев от село Петрово. Същата година през юли месец пристигна Иван Дръндов, а от Гърция Кирил Попчев (електротехник) от село Яново – Сандански. Пак през тази година дойдоха Александър Христов и Сотир

Оланов. Към 1950 година едни заминаваха за Австралия и Нова Зеландия, (братята Златкови). Те бяха ходили в Бразилия, стояли известно време и започнали да съжаляват, че са се отдалечили много от Европа, та решават и успяват тайно с един параход да пристигнат във Френското пристанище Бордо, откъдето дойдоха в Париж. Първият основен въпрос за разглеждане в организацията се постави от Георги Хаджиев: „как да се вземат решенията в анархистическата организация?“ Имаше доста дискусии, да се гласува както в политическите партии - с брое на бюлетините? или преобладаващото мнение да се приема като официално? Като линия на нашата анархистическа организация, след дискусиите се възприе втория начин на вземане на решения, като тези, които не са съгласни, поемаха задължението да не пречат на другите. По-възрастните анархисти - тези, които са действували преди 1940 г. - се изказаха, че в анархистическото движение в миналото не са имали проблеми. Малцинството се е присъединявало към преобладаващото мнение. Още в първите събрания от 1950 г., решихме да издаваме наш вестник, за информация - израз на нашето виждане на нещата и събитията от наше гледище, както и за излагане на нашите теории по анархизма. Обявихме го за месечник и с малки изключения, излизаше редовно. Вторият въпрос, поставен пак от Г.Хаджиев, беше свързан с испанските събития от 1936 – 39 г. Смятайки, че сами не можем да извършим революцията, трябва ли да търсим сътрудници? В чужбина освен нас, имаше и БНК - български национален комитет, съставен от земеделския съюз, социал-демократите, други демократи и неznam какви още. Г.Х. казваше за тях „другите сектори в обществения живот на страната“. По този въпрос имаше доста дискусии. Г.Х. искаше да се изготви един вид договор за взаимодействие с „другите сектори“ в борбата. Тези дискусии бяха доста разгорещени. Имаше ясна, сериозна съпротива. Главния противник беше Стефан Манов – участвал в боевете в Испания, като анархосиндикалист. Казваше, че при всяко сътрудничество с партиите, сме били губещи. Иван Дръндов също беше отявлан противник. Иван Рачев, моят първи учител по анархизма, беше не само съгласен да сътрудничим, но отиваше много далече в сътрудничеството. Ще се съюзим и с дявола, ако трябва, само и само да се унищожи болшеvizъма. Аз лично не взех голямо участие в тези дискусии. Писах през годините 1942 - 46 как и колко съм действал, познавах някои събития станали в България, осведомен главно от Диньо Динев в Гърция и Италия, не се чувствах достатъчно осведомен, за да взема твърда позиция. Пиша тогава как чувствах вътрешно: бях против всякакво сътрудничество с политическите партии, нищо общо нямаме с тях. Те всички са подръжници на държавническата система, а ние сме против нея. Другите искат да сменят правителствата, а ние да ги премахнем. Тогава какво ще правим с тях? С Динев споделих мнението си по този въпрос. Той ми каза, че в миналото са имали известни контакти със земеделската партия, щото са се намирали в особени условия в даден момент, но без никакви договори за взаимодействия. Не беше забравил и годините от периода Ал.Стамболийски (особено в Ямбол, март 1923г.), след това 1925 г., когато негов чичо или вуйчо, обграден в къщата си, не искал да се предаде на полицията, къщата била запалена и изгоряла заедно с чичото. Той е бил на около 9 – 10 годишна възраст. Тази къща останала такава, докато той е бил в България, т.е. до 1947. На темата „за другите сектори“, Динев

беше против, но имал отдавна полезна работа с Г.Х. за движението и не искал да скъса приятелството с него. Беше уверен, че от това сътрудничество нищо няма да излезе. Моето мнение го казах: ако в България не бях окончателно против, то това стана в Гърция след срещите ми с големеца Г.М.Димитров и с братя Баревци.

От тези дълги, често пъти оживени дискусии, не се роди нищо положително. На нашето предложение за обща борба срещу общия ни противник – болшевиките, „другите обществени сектори“ изобщо не отговориха, но при нас Стефан Манов напусна организацията. С него няколко млади другари също си отидоха, но не ни станаха противници. Не зная, дали бяха негови привърженици и приятели или го сториха по лични причини?

Психическото състояние на другарите в организацията, особено тези, които бяха успели да избегнат арестите в България, преминавайки през Югославия, където в продължение на една-две години, преминавали в полицейски разпити, участъци и затвори, не мислеха за борба в „отечеството“. Те желаеха да се установят във Франция. Някои от тях са били студенти в България, дошли с документите си, в случай, че могат да следват тук в университет – защо не?! Някои се опитаха и успяха, други – не, и трябваше да сменят програмата си. По мое знание, само един съжаляваше, че е напуснал България – Христо Несторов от Казанлъшко. С него живяхме няколко месеца в един хотел, стаите ни бяха съседни. Разговарях често с него. Беше вече към 50 годишен. Дълго време е бил нелегален. Той беше един от възрастните със спомени за събитията от 1923 – 25 г. По всички въпроси беше против Г.Х. Започна да работи като бояджия. Не се чувстваше добре във френска среда. Към края на 1952 г., на едно събрание, в едно кафене до метро „Колонел Фабиен“, не си спомням кой, направи признание пред организацията, че Ив.Рачев, Христо Несторов (пред Френските власти се беше легитимирал като Богдан Стефанов), Дончо Караиванов и Милю Иванов (последните двама не присъстваха на това събрание и не ги познавах добре) са влезли във връзка с американските разузнавателни служби, за да бъдат изпратени в България за борба. На поставения им въпрос „вярно ли е това?“ и двамата казаха да, като извинение, че нямало други възможности за борба против болшевизъма. След кратки дискусии – организацията реши единодушно на събранието изключването им: „- Не желаем да се съюзяваме с дявола“, както казваше Ив.Рачев преди. На излизане Христо, вместо довиждане или сбогом, ни отпрати една „майната ви“. По – късно, през пролетта 1953 г., научихме, че са влезли в България. От групата Христо е убит – както го желаше, „жив е той, жив там на Балкана“, Мильо е бил ранен и арестуван, после осъден на смърт и екзекутиран. Дончо с жена си Емилия успяват да излезнат от България и пристигат във Франция. Повече не ги видяхме, нито чухме...!

Животът в организацията продължи. Първо мен ме посочиха да бъда касиер, после секретар – касиер, по – късно и секретар на съюза до края. Впрочем, аз бях повече касиер, отколкото секретар. Държах редовни връзки с групите и с отделните анархисти в чужбина. Групи имаше в Австралия и Нова Зеландия, а отделни другари - в провинцията на Франция, в Швейцария, Германия, Австрия и в Канада. На събранията Г.Хаджиев ни осведомяваше когато получаваше новини от България, от „нашия специален нелегален кореспондент“, за положението на другарите в страната, които прекараха дълги години по

затворите и лагерите - със и без съд. Опитвахме се понякога, когато беше възможно, да изпратим някаква парична помощ или лекарства. На събранията разменяхме мнения за положението във Франция специално и за международното положение, организирахме изнасянето на доклади. Създадохме връзки с френската анархистическа федерация (ФАФ). В Париж имаше много испанци с клуб и преса. Между другото, те организираха често и празненства, на които бях почти редовен гост. Харесваше ми тяхната музика и фолклор. Присъствах на един голям митинг организиран от френската федерация по един много важен обществен, актуален проблем – квартирната криза. Месец февруари 1954 г. зимата беше доста студена, към - 20. Много бездомници умираха от студ. Един поп, беше и депутат в народното събрание, отправи апел към всички добри християни, управници и т.н. за християнско милосърдие. Попът се казваше Абе Пиер. На този митинг присъстваше и Абе Пиер. Речта му беше за милосърдие. От анархистите имаше много добър оратор – трибун Жорж Фонтенис. Той каза, че в Париж има много свободни помещения, годни за бърз приют. Изисква се да бъдат реквизирани. Резултат – Анархистите изложиха тяхното бързо решение на дадения проблем. Реквизицията не се осъществи, полицейщината запази частната собственост. За милосърдието, имащите възможност се направиха, че не чува апела. Добрите християни не последваха Христос, да дадат втората си риза на бедния. Попът продължи и създаде фондация за помощ на бездомните и бедните, тя съществува и днес под името „Фондация Абе Пиер“. За Жорж Фонтенис ще пиша по-късно за събитията във Франция през май 1968 година. Участвахме като делегати или гости, в различни национални или интернационални срещи. Така продължи до 1986 г...

Малко за моя личен живот.

Периодът от 1951-а до месец април 1952-а, премина в търсене на друг начин на живот, т.е. на друга работа. Един наш другар - румънски евреин, ме взе при него, за да ми предаде няколко уроци по гладене в конфекцията за дамски дрехи. Той работеше като гладач. Какво представляваше работата? – работодателят шие на шевна машина парчета плат, изрязани предварително, дава ги на гладача да изравни ръбовете, после на една или две жени – да ги довършат с хастара. До моя приятел Фибер имаше и един друг работодател, трябваше му гладач, той ме представи и аз бях приет. Отначало колебливо, но не беше трудно да се свикне. При Фибер работеха две млади момичета, не търсех да зная тяхната възраст. Излизахме често заедно в едно близко кафене – да пием кафе. Едната мома беше вече заангажирана и щеше да се жени наскоро. Другата беше Клара, каза ми, че имала и сестра – Мария. В гората Венсен, през април и половината от месец май, имаше празненства за всички – за млади и стари - с люлки, колички. Един ден на излизане от работа, сигурно е било петък, на отиване към метрото се питах какво ще правя през week end-а, ами ако срещна Клара в метрото какво ще ѝ предложи за излазие? И ето - съдба. Клара чакаше влака, качихме се в един вагон, и веднага ѝ направих няколко комплименти, като ѝ предложих да излезем заедно в събота вечер на празненството. Тя се колебаеше, имах рефлекс: „- Ти имаш сестра, елате и двете” - тя се съгласи, аз пък казах на моя приятел Иван Кръстев да дойде и той

на срещата с моята приятелка Клара, която има сестра. Срещата стана. Забавлявахме се както всички на такива места до малките часове. Завършихме с това, че Мария отиде да ношува при Иван, а Клара дойде при мен – аз живеех в хотел. Срещите ни продължиха до 19.09.1953г. - на тази дата се оженихме. Аз не бях готов нито материално, нито с документите за женене, нито с работата и бях навършил 28 години – в Ботевската възраст. Живеех в хотел, хранех се в един евтин арменски ресторант в квартала - храната беше по наш вкус. Атмосферата беше семейна и малко хъшовска. В квартал Бельвиль живеяха и други наши другари, имаше и няколко от младите петковисти, понякога се хранехме на кредит. Министерството на труда отказа да ми даде карта за работа за друга професия, принудих се да се върна в друго предприятие, но в същата професия, за която бях на стаж 8 месеца. Намерихме хотелска, стая с възможност да си готвим, а наема беше половината от моята заплата. Спомням си, тогава печелех към 30 000 франка на месец, а наема за една стая - по-малка от 20 кв.м. – 15 000. Първото ми дете Борис се роди на 15.02.1954 г. - в студа и кризата. За месец март успяхме да намерим една квартира – кочина, от около 22 – 23 кв. м. на черна борса. За да вляза там, платих на посредника 6-месечни заплати. Тук майката на Клара ни помогна да платим вноската и да влезем в тази нова квартира, с всичките ѝ вътрешни поправки. Атанас Карталски – наш анархист и електричар, дойде да ми смени цялата електроинсталация безплатно. Дядото, майстор – зидар, направи мазилката. Ползата за нас беше, че в хотела плащахме 15 000 фр. на месец, а тук само 5 000 на всеки три месеца. С Иван Кръстев станахме баджанащи, той се задоми с Мария. Жаждата ми за четене не преставаше, въпреки трудностите с езика. Сега вече повече търсих идейна и историческа литература. За голямата френска революция знаех доста още от България, но за Парижката Комуна – малко, както и за Американските първи работнически синдикати, още от Chevaliers du Travail, за махновското движение и главно за Испанската революция, която се превърна в гражданска война. Имаше доста материали за изучаване... Направих реферат пред парижката организация през 1956 г. Няма да се спирам върху подробностите.

Още в Италия писах няколко писма до фамилията ми, останала в България, но не получих отговор. Във Франция, след като се установих на редовна квартира (в хотела бях стоял повече от две години) изпратих няколко писма, като им посочих и моя нов адрес в Париж – пак не получих нищо. През 1953 г., мисля, че беше есента – октомври или началото на ноември - получих първото писмо от сестра ми. Тя беше родена през септември 1938 г. Писмото започваше „Здравей батко (по спомен) тук ние всички сме добре със здравето – майка, татко и т.н. Против теб няма никакви обвинения, ти можеш да се върнеш“ и т.н. до предпоследния ред на страницата. Писмото завършва с: “Батко пиша така, щото милицията ми казва да ти пиша така.” Накрая завършваше със сърдечни поздравии от всички. Мисля, че цензорите не са чели писмото до края. В него имаше адрес - някъде в Добруджа. Разбрах само, че близките ми са интернирани. Подробностите научих едва през месец август 1969, когато брат ми Никола успя да ми дойде на гости по моя покана. Цялото ни семейство – майка, татко, брат ми Никола, сестрите Милица и Катерина, и най-малкия ми брат – седемгодишния Горан, е било интернирано в едно изолирано селище от 19 май 1952 г. до средата на месец май 1954 г. Без

никакви парични средства, нямали и право на работа. На заточение са били баща ми, майка ми, брата Никола 20 г., втория брат Борис – на 17 г. е бил в земеделското училище към Пазарджик и се е отървал, сестра ми Милка е била 15 – 16 годишна, Катерина – на 11 и последния брат Горан – на 7 год. Как са изкарвали там две години? Повече от мизерно! Баща ми нямал право да работи. Търсил при тамошните жители да им помага в някаква дейност за ден, два или за час, за да получи храна в натура – паница фасул, леща, брашно и т.н. Помалките сестри и братя извеждали добитъка на паша – овце, кози...

На събранията на парижката организация числото на присъстващите намаля. С изключение на Тр.Марулевски, който пристигна с жена си и дъщеря си, всички други се задомиха, създадох семейства с деца. Някои, за по-евтини квартири се изместиха извън Париж. Във Франция пристигнаха и няколко други анархисти. Тези нови другари чули, че в парижката организация има един „шеф“-анархист Г.Х. Какво са си писали, какво са си говорили помежду си не съм правил анкета, но те не се присъединиха към организацията – едни останаха в Париж, други в Германия, трети - в Швейцария. В Париж Никола Тенджерков беше в парижката организация, малко време. Напусна организацията и започна да издава собствено периодично списание „Изток“. Другият - Иван Мутев издаде няколко броя от свята „Балканска дума“. Аз имах възможност да прегледам два от тях. Срецах се няколко пъти и с Кръстьо Павлов, целият ни разговор, от негова страна беше жлъч срещу Г.Х. В „Балканска дума“ - също. Тенджерков имаше по друго съдържание. Публикуваше критики на Г.Х., в защита на схващанията на Иван Рачев за сътрудничество. От тяхна страна имаше една инициатива – апел към всички анархисти за обединение. И ние го получихме. Аз отидох на тази среща. Тя стана в квартирата на Тенджерков. Кр. Павлов и Ив. Мутев не присъстваха, но бяха изпратили писмено поръченията си. Д. Динев ме придружи. На срещата бяхме около десетина. Евтим Кръстев, живущ в Париж, беше приготвил реферат на тема „Каква не трябва да бъде организацията“. На края Динев се обади с насмешка: „в твоя реферат липсва най-важното: каква да бъде“. Аз заявих, че в Париж има парижка организация, съществува и Съюз на анархистите в чужбина, обвиненията срещу Г.Х. са несъстоятелни. Той е равноправен член на парижката организация. Събранията протичаха повече в информация, коментиране на всекидневните събития, взимане на решения, когато е необходимо. Списването на „Наш път“ се изпълняваше главно от Г.Х., сътрудници нямаше много, Тр. Марулевски пишеше, но въпреки това понякога имаше и негодувание по начина на списване. Като се разделихме, имах впечатление, че ще си помислят за моите предложения. От присъстващите кои и как са информирали швейцареца, не зная. Няколко дена по-късно получих писмо от него, в което заявяваше, че при решенията, които сме взели е невъзможно обединение и т.н. Отговорихме, че на това събрание не сме взели никакви решения, а са отправени само пожелания. Кореспонденцията свърши, за датата и годината не си спомням. Архивата, която имах я предадох на Г.К. но в края на краищата, тя не е толкова необходима. анархисти индивидуалисти е имало и има по цял свят. Един анархист във Франция, българин, ми заяви, че бил анархист, но не беше в организацията. Казах му, че аз не издавам свидетелства за анархизъм. Всеки, който се бие в гърдите, че е анархист, го ценя по работата и

поотношението му към организацията. Общо взето, положителното отношение към организацията беше преобладаващо сред анархистите в България...

За 1972 година с брат ми Никола се разбрахме с писма да се опитаме за едно свиждане в гр. Струмица. Двамата братя Никола и Борис с жените си и моята майка, успели да вземат виза за два дена, да отидат в Струмица. Аз от моя страна със съпругата ми взехме виза от югославската легация, бяхме определили датата за свиждане. Аз не познавах град Струмица. В последното писмо, което получих, брат ми съобщи, че са получили виза и датата за срещата, но не се сетил да пише къде ще се срещнем! Стана това, което не трябваше да става. Те пристигнали в Струмица, аз също, но не се видяхме. В понеделник, изпратих бай Христо, зет на баба Мария, да посети брат ми Никола, който живееше от другата страна на десетина километра. Отива, среща се с брата и се връща. Обясни ми, че те са били също в един хотел за една нощ и в неделя след обяд взели автобуса и се върнали. На следващата година решихме да опитаме отново, определихме дата и мястото при бай Христо. Аз нямах пречки за виза от югославската легация и двата опита бяха през месец август. Ние със съпругата пристигнахме, но от другата страна не им дали виза. Моята майка отишла до границата да се моли със сълзи на очи да я пуснат да отиде до Струмица. Джанарите и отговорили защо тя толкова иска да отиде в Струмица. А бабо, ние знаем защо искаш да отидеш в Струмица, твоят син е там. Няма да те пуснем. Същия ден братовчеда Стоян по майчина линия случайно минава през същия граничен пост, зад Струмица вижда брат ми Никола и моята майка и те му посочват адреса ми, ако желае да ме види. Действително той дойде и от него научих за тези подробности. Стоян е доста по-млад от мен. Израснал в новото време. Питам го как е положението в България, без заобикалки. „Бате Андоне, в страната нищо добро няма. Имаше ред, когато беше жив още Сталин. Сега няма ред и т.н. Какво да го правя, да го убия ли? Мисля, че въобще не възразих. На раздяла се прегърнахме пак по роднински. Престанах да организирам срещи в Струмица. През летния сезон продължих доста години да прекарвам ваканцията си в Югославия и по Адриатическия бряг до албанската граница, с моя приятел Г. Илиев. Той се беше оженил за жена от Босна – близо до Сараево. Те отиваха десетина дни в семейството на жена му Мария, а ние с Клара – в първите дни на месец август и стояхме няколко дни там, след което заедно слизахме по Адриатическия бряг. По него имаше възможност да се пренощува в частни квартири или на къмпинг. Ние ползвахме и двата начина. Освен от туризма и ваканциите, аз се интересувах и от вътрешния живот на обикновените граждани. В Охрид освен красивото езеро, на площада видях, но не разбрах – защо 5 или 6 полицаи се бяха нахвърлили на площада да бият с палки и ритници един гражданин на около 30 години. Горкият се опитваше да запази поне главата си. Във Франция съм от 1949 г., но до тогава не бях виждал подобна гледка. Ролята на полицията е да запази установения „ред“, когато има отделни случаи на арест, хващат лицето, слагат му белезници и с полицейската кола го завеждат в близкия участък, по-нататък арестувания си знае как е прекарал в участъка. Във Франция има стълкновения, има и побоища с полицията, това става, когато има по-големи манифестации. Тогава е имало даже ранени от двете страни. Френската история е богата с големи манифестации, даже и с убити. Ще спомена накратко едно събитие специално

във Франция, защото бях свидетел. В 1962 година Франция завърши с колониалните войни – петстотин хилядната армия, изпратена да запази “реда” в Алжир се завърна по домовете. Бившите войници се наредиха в трудовия свят. Всичко беше тихо и мирно. Както в Средновековието, в големите градове е имало специални нощни пазачи да съобщават на гражданите: „Граждани и гражданки спете добре, всичко е спокойно“. Така беше на вид, и след няколко години без особен протест за своя живот се приказваше иронично: „метро, було, додо“ (метро-транспорт, работа и спане). За друго нямаше и минута. В университетския град Нантер, близо до Париж, студентите организираха събрание в университета. Главните инициатори бяха Даниел Кон Бенди 25-годишен анархист, Ален Кривин от троцкистите, маоисти и други двама, чиито имена не си спомням. Те изчезнаха бързо от сцената. На това общо събрание решили да създадат тъй нареченото „Движение 22 март“. Движението се обяви срещу консерватизма в университетите, главно във философския и икономическия с учебната им литература, имаше и други социални искания. Започнаха със стачки, от начало малки, които се увеличаваха всеки ден. Движението се разшири и в другите университети и скоро прие национални мащаби. Студентите отидоха и пред вратите на големите предприятия. В тях работниците членуваха в различни синдикати. В 1968 г. главният синдикат бе държан пак от комунистите. Освен това в предприятията имаше и избран комитет, занимаващ се главно с вътрешните проблеми: хигиена, здравеопазване, социални грижи и други. Под влияние на студентите решиха не само да стачкуват, но и да завладяват предприятията, подобно на събитията в Унгария през 1956 г. Комунистите и техният синдикат Се-Же-Те, със секретар Жорж Сеги, обявиха също генерална стачка, но с ограниченото искане за увеличение на заплатите. Тогава Д.Кон-Бенди се провикна към комунистите „- Вие изчакайте да вземете влака, когато тръгне“. В Париж, от края на април и през целия месец май имаше почти всеки ден големи масови манифестации и сблъсъци с полицията, чупене на витрини, палене на коли, издигане на барикади, чупене на глави, ранени. В Сорбоната се изнасяха сказки. Аз и Тр.Марулевски отидохме да слушаме една сказка от анархиста Герен.

Сблъскванията с полицията бяха жестоки, всеки ден имаше ранени и от двете страни, но полицията не употреби огнестрелно оръжие, както в Унгария. Защо? Защото в тази бунтовна младеж (казах младеж – ръководителите на тези събития бяха 24 – 25 годишни, другите от 17 до 26 години) имаше синове и дъщери на министри, деца и от висшата управляваща класа във Франция. Президентът Дегол беше хитър. Той направи една двудневна разходка до Москва. Какво са говорили там, си остана държавна тайна. Търговските отношения с Франция бяха добри. В резултат, главният синдикат обяви генерална стачка за увеличение на заплатите. Кой има инициативата на връщане от Москва? – мистерия - научихме го от телевизията. Манифестациите още продължаваха. Представителите на работодателите и на синдиката се събраха на кръгла маса да дискутират за възнагражденията на работниците. За пръв път в историята на работническото движение, заплатите бяха увеличени с 30% и с 40%. Синдикалните дейци на главния ком-синдикат СЖТ направиха всичко възможно щото разбунтувалите се овце да се приберат в кошарата. След 2 - 3 дни от страна на Голистите организираха милионна манифестация по

„Шан-з-Елизе“ в Париж, така поне я представиха, предполагам от телевизията, в защита на президента Дегол. Бяха дошли и от провинцията.

Увеличенията на заплатите се стопиха четири месеца по-късно и се изравниха с предишните след увеличението на цени на стоките, но бурята затихна. Тези събития бяха почти анархистически, но без анархистическа организация. Тази епоха влезна в историята, като „майските събития от 1968 г.“

Къде бяха анархистите?

Споменах преди за Жорж Фонтенис и за влиянието на анархистическата организация. Те решили да го използват и да превърнат организацията в политическа партия, да участвуват в разни избори за кметове и за депутати. За целта извършват “преврат”, завземат клубовете, вестника и всички имуществва, принадлежащи на ФАФ. Идейно изградените анархисти са били отстранени, някои от по-възрастните се оттеглят от движението. Други, въпреки катастрофата, се опитаха да го възобновят, но анархистическо движение не се създава за година-две, понякога се изисква цяло поколение. Затова през 1968 г. организираното анархистическо движение отсъстваше от сцената на събитията. Малкото негови апостоли, с много материални и други усложнения, след дълги години успяха да го възстановят. Днес, през 2014 г. федерацията на анархистите има към 120 групи и местни организации (те го съобщават във вестника си). В много големи и по-малки градове имат клубове, книжарници и участват в местни радио-предавания. Парижкото радио съобщава, че може да се слуша и извън Франция. В Париж тяхната книжарница има и издава много нови издания. Ерико Малатеста казваше, че диктатурата ни кара да съжаляваме за демокрацията. А във Франция една икономистка писа в книгата си за демокрацията, че вместо нея съществува икономическа диктатура.

Тук научих, че към 1904 г. в Рим се е състояла среща на много държавни глави, европейски и американски, даже и от България е имало един представител. На тази среща са взели решение да се направи всичко възможно, щото анархизма да не се разпространява. Ние нямаме възможност за масово разпространение на нашите идеи. Във Френската телевизия почти всяка седмица има програма с дискусии по различни теми. В тези дискусии никога не е имало участие от анархистите. В редакцията и в книжарницата поставих този въпрос и ми отговориха, че ги канят рядко, но с условие, те да определят начина на изказване и затова анархистите отказват да участват в тези дискусии. Останалите до един са подръжници на държавническата система – те не виждат и не искат да чуят нищо друго!

Животът в нашата организация продължаваше. Списанието излизаше, имената на редакторите на „Наш път“ бяха фиктивни, главният изпълнител беше Г.Х. Като сътрудници бяха Тр.Марулевски, Ал.Христов. Няколко думи за последния. След завръщането му от Бразилия, се зае тук и там да поработва за прехраната си. Мизерно, но се беше записал в училище да учи френски език, а също и курс за журналистика. Срещнал се с една англичанка в тези курсове - подробности не си спомням, ожениха се в Париж, а тя беше от заможно семейство, живущо в Лондон. То му помогна материално да завърши журналистическия курс с успех. Заминаха за Англия. Там Сандо успя да влезе в

секцията на радио Би-Би-Си в Лондон за български език, като сътрудник. Но и от Англия продължи да сътрудничи на „Наш път“. С Тр.Марулевски освен другари, бяхме и приятели, канехме го често на гости, често пъти се оплакваше: “Андоне какво да правим с Хаджията? Статиите, които му предавам за „НП“, не разбирам кои ги е писал! Той имаше мания ли, болест ли (не съм доктор), през целия си живот, бидейки по-възрастен (с двајсетина години) се смяташе за учител на другите, постоянно ни даваше съвети. В един период аз се заех с експедицията на „НП“, занасях го в печатницата, не го преглеждах редовно предварително. Веднъж, когато взех вестника, видях, че от Ал.Христов, имаше една преводна статия, мисля, че беше отношението на М.Бакунин по даден проблем. На края на статията Г.Х си беше позволил да ѝ сложи шапка, без да вземе под внимание мнението на нашият сътрудник. Знаех, че Сандо е скокотлив по тези въпроси, казваше: „- Аз съм професионален журналист“, въпреки, че с френския език не беше достатъчно напреднал, той ни заяви доста гордо, че от курсистите по журнализъм взел първо място! Реакцията му не закъсня няколко дни по-късно. В едно дълго писмо Сандо ми обясняваше, че неговият превод е точен, съобразен и с двете издания на Бакунин. Аз отидох веднага при Г.Х., като ученик, който изруга доста остро смятащия се за учител на всички. Помня думите си: „- Жорж, защо правиш тия глупости, какво ти струваше да пишеш на Сандо за обяснение до Лондон? Отговорът щеше да се получи още на другия ден. Можеше също и да му телефонираш“! А той почна пак да ми обяснява, че Сандо е сгрешил и т.н. Резултатът беше, че изгубихме Сандо, като сътрудник, а по-късно той започна да издава в Лондон “Народна Воля” – орган на македонските анархисти...

Г.Х. пишеше и издаваше книги, написа си и автобиографията. Между другото писа и издаде на български език „Анархизмът и национално-освободителните борби“. Тук, между другото, не признаваше съществуването на македонски народ. Нашите приятели от пиринския край - Кр.Енчев, Г.Чочков и няколко други от Капатово живееха в град Сидней. В Австралия официално има около 600 000 граждани, регистрирани като македонци, които си правят с гърците конкуренция. Официалният език е английски, но държавата отпуска финансови средства на всички етноси, за да поддържат традициите, културата, училищата, черквата си, издават се много вестници. Това научих, когато отидох там в 1988 г. Първо в Нова Зеландия, а после за десетина дни и в Сидней (Австралия). Имах среща с Г.Чочков, Кр.Енчев и един представител от македонските анархисти за разговори, обяснения и опознаване. Мина цялия следобед. Впрочем тези разговори вече нямаха никаква цел. В Австралия нашите пирински приятели образуваха Македонска анархистическа организация и скъсаха връзките си със Съюза на българските анархисти в чужбина. Този въпрос за националните борби за освобождения, освен в нашата организация, Хаджиев искаше на всяка цена да пробута като точка за разискване в дневния ред и на предстоящия конгрес на анархистическия интернационал (ИФА), който трябваше да се състои в Париж през ноември 1986 г. Конгресът се проведе, аз присъствах, когато се започна дискусиата по тази точка - за борбите за национално освобождение, испанският делегат се изказа доста брутално, направо се учудваше защо този въпрос е вмъкнат в дневния ред! Нашата борба е социална! Другите делегати минаха на следващите точки.

Нашият Г.Х., който се смяташе за теоретик на българския анархизъм се сви в черупката си. Не разбрах защо настояваше да се внесе въпроса в международен анархистически конгрес!? За "собствен" цар ли умряха и се бориха нашите борци за освобождение? Левски им бе отговорил, че Султан си имаме и сега, Ботев, анархистът се бореше за освобождението и обединението на народите. Какво направиха тези, които останаха живи след освобождението! Избраха си цар! И след повече от 100 години какви новини идваха от България? Викове: "Искаме си царя!" Получиха си го!

Животът в организацията не ми харесваше, но се надявах, че диктатурите не са вечни. Разговарях с всички познати, които са участвали в Испания, като бойци, Стефан Манов, Владо Георгиев, Димитър Стоилов – убеден земеделец - излязал от Испания анархист. Доктор П.Митев, който е бил ранен. Често пъти и с Никола Чорбаджиев, който не е бил в Испания, но е участвувал в помощните акции и е следял внимателно събитията. Интересувах се за неуспеха на войната срещу генерал Франко. Като мое заключение - републиката не е имала никакъв шанс да победи Франко. Забравих да спомена, че до 1931 г. Испания е била монархия. Чрез референдум, тя става Република. Духовенството, военната каста, армията и всички десни елементи са враждебно настроени спрямо републиката. Тази опозиция, начело с генерал Франко, който притежаваше една мощна наемна армия в Мароко подготвят преврат. Този преврат е усетен от нашите другари от ФАИ и СНТ, работещи по телефоните и телеграфите. Организиран се, въоръжават се и с подкрепата на социалистическия синдикат У-Хе-Те, няколко часа преди преврата работниците обкръжават казармите в почти $\frac{3}{4}$ от Испания. Превратът не успява. Това действие е в защита на републиката. Революцията започва веднага след това. Цялата икономика е била в ръцете на богати собственици. Тези капиталисти, като виждат, че преврата не успява, бягат кой къде то намери. Предприятия, железници, земеделие остават без ръководители. Тяхното място се заема от синдикатите. Още на втория ден фабриките в Каталония, Барселона, в цяла Испания работят нормално. Решиха проблема и със заплатите, но не навсякъде еднакво. В Каталония приложиха семейната заплата. Към Мадрид запазиха йерархичната система в земеделските зони, но не приложиха чисто анархистическата система на работа и разпределение: „от всекиму според силите, на всекиму според нуждите“. Има и други подробности, но ги оставям на тези, които се интересуват. Днес те имат предостатъчно книги и спомени. Републиката беше заплашена отвън - генерал Франко направи десант в Испания. Анархосиндикалистите и анархистите от Се-Не-Те и „ФАИ“, антимилитаристи, социалисти, сталинисти, републиканци и доброволци, прииждащи отвън - антифашисти и антидържавници – бяха решили да бранят Испанската републиката! Разговарях с Владо Георгиев, той е участвувал на Мадридския фронт. Тръгват на атака с по два патрона в пушката срещу добре екипирана армия, с подготвени, професионални офицерски кадри, първите атаки са били с малки групи бойци, чиято цел е била да напредват и изненадват първите наблюдателни противникови постове, за да ги обезвредят и да вземат оръжието! Тази тактика е потвърдена и от анархосиндикалиста Сиприано Мера, работник по постройките. Неговата тактика за борба на фронта е бързо оценена от републиканската военна йерархия и той достига до командващ на армия. Мера е разбивал много пъти Франковата армия и

италианските дивизии. Но противната страна е имала много запаси, плюс Хитлеровата авиация, плюс болшевишките саботажни. Сталин като разбрал, че тази революция не е в негова полза, прави всичко възможно революцията да не успее. Сиприано Мера след пробива на фронта отива във Френски Алжир, после се укрива във френската част, но е бил арестуван и предаден на франкистка Испания. Процеса му правят военните. Не го осъждат на смърт. Осъждат го на много години затвор. Оставят го да живее, но под наблюдение. „Как един обикновен работник става командир на армия и с оскъдните средства, без никаква военна специална подготовка разбива наемните армии“. Друг един младеж като ученик в кръжока на Дорути на 23 години станал най-младият политически комисар на армия. На оттегляне към френската граница, на 60 километра в един хангар или плевня намира над 200 самолетни нови мотори. Извиква „- Ах, колко много ни липсваха тези нови мотори за самолети!“ За събитията в Испания през 1936 – 1939 г. и днес продължават да спорят, като че ли не са имали други проблеми! Ще направя една малка забележка, в нашите печатни издания все търсят да критикуват “грешките“. Грешки е имало, но само този който не прави нищо – не греша – а той греша, че нищо не прави! Анархистите в тези събития показаха, че анархията не е безредие, както го обясняват в речниците.

На 01.02.1974 г. Г.Х. доведе Г.Константинов на събрание в ателието на Г.Илиев. Бяхме чували за него, че е пристигнал в Париж още през месец септември 1973 г. мисля, че беше прекарал в затворите близо 10 години. Причината? Съборил един камък, камък символ на властта – Сталин „бащата на народите“! Той по-млад, ние вече се готвехме за пенсиониране. В организацията може да се каже влезна прясна кръв. За „Наш път“ имахме нов сътрудник. Но, още от първите работи на Г.К. се чувстваше, че той има други виждания за борба и пропаганда. Между двамата, разбрах по-късно, е имало дискусии и преди, но по - късно различията се изостриха и се проявиха и пред другите на събранията. Не си спомням за конфликта между Трендафил Марулевски и Г.Х. Към 1983 г. Тр.М. напусна събранието. После ме покани като секретар на организацията да ми говори за конфликта. На срещата той ми представи една писмена работа от около 30 – 35 стр., написана на ръка. В изложението пишеше неща за държанието на Г.Х. още когато са били в София. Обвиненията срещу него бяха тежки, но станали преди 35 години. Тр.Мар. настоя тези обвинения да се разгледат на събранието. Казах му: - Помисли какво ще стане, това което искаш Тр.М. представлява бомба. Познавайки добре Г.Х., който играеше добре ролята на нервен 78 годишен старец, но издържаше на подобни дискусии! Обърнах се към Тр.М.:

“- Тренчо, знаеш ли или предполагаш ли, как ще минат тези обвинения? Готов ли си да посрещнеш реакцията на Г.Х.? Да не си вземеш шапката и да напуснеш събранието?”

На събранието, за съжаление, стана точно това, което бях предвидил. Нервите на Тр. Мар. не издържаха срещу реакцията на Г.Х., взе си шапката и на излизане така тресна вратата, че имаше опасност да я счупи! После ми телефонира, че ние не сме го защитили достатъчно. Той напусна и организацията.

Аз започнах да се интересувам повече от това, което ставаше в България. Сведенията, които ни съобщаваше Г.Х. от неговия таен кореспондент не ме задоволяваха. В 1980 г. изпратих покана до моя най-малък брат Горан, живеещ в Казанлък, да ми дойде на гости. Чаках го за месец август, пристигна през септември със жена си. Приятно и неприятно, защото бях предвидил да прекараме ваканцията заедно. На следващата година поканих също другите двама братя - Никола и Борис със жена му. Като френски гражданин (забравих да пиша, че аз взех френско гражданство през юли 1974 г.), направих искане пред българската легация, да ми се издаде виза за влизане в България през месец август 1983 г. Дадох ми виза. Не бях много изненадан. Чувствах, че вятъра омеква и има тенденция да смени и посоката. С моята съпруга Клара, с колата отидохме до град Струмица. Пред Югославската граница се спряхме да помислим малко. Вятърът, беше отслабнал, но още духаше. Горбачовизма още не беше наченал. Обясних на съпругата ми какво и остава и какво да прави в случай на нещо непредвидено. Минахме през Югославския пост. Влизаме в българска зона. Представих се пред паспортно гише с паспортите. Чиновникът взема паспортите, навежда главата и ми поставя въпроси. Разбрах, че моето досие е пред него - те знаеха кой ден ще мина през този пункт. Как сте и т.н., отговарях му, че сме добре но нищо прецизно, накрая ми постави директно: “- Абе, вие още ли сте анархист?” Изненадан от прекия въпрос, имах рефлекс да му отговоря: „- Не виждам никакви, причини да се променям“. Един от граничарите се завъртя около мен на разговор и попита дали го познавам, отговора ми бе “- Не“. Ами след 37 – 38 години физически почти всички тела се изменят. Каза си името. Спомних си, с него бяхме заедно на връх Тумба – Беласица да браним „родната България“. Когато разменяхме нашите далечни спомени един друг граничар се доближи обърна се към моя събеседник: „А бе, тоя от къде го познаваш?“ - в полицейски дух. “- А, на времето в Петрич разпространяваше анархизма“ – беше отговора на моя събеседник.

Писах за премеждието на 14.01.1945 г. Върнах се в Петрич през втората половина на февруари. Там един от младите комунисти, чийто брат беше партизанин, го повикал към края на юли 1944 г., за да има малко актив беше организиран в града антифашистка организация. Още на първото ѝ събрание във военния клуб, той изброи имената на тези, които не могат да членуват в нея. Цитирал и моето име – Андон Николов. Събранието беше минало, когато пристигнах в Петрич, приятелите ми започнаха да ми викат подигравателно “фашист” и ми обясниха случая. На следващото събрание отидох и аз. Още при откриването му, взех думата и поставих директно въпроса - кой може и не може да членува в антифашистката организация. Всички се обърнаха към мен очудени. Организаторът съобщил Андон Николов – под това име ме знаеха учениците от моя клас или близки приятели, но в гимназията и в града бях Андон “Заяка”. Този прякор ми лепна учителката по френски език още в четвърти клас. Това стана така: аз си търсех място на последните чинове, защото виждах по-добре отдалече, а тя си помислила, че се крия и изрече: “- Защо се криеш там, като заек?”. Обяснихме се, но прякора си остана. Като ме видяха – събранието спря, антифашистката организация умря, а ръководителите ѝ изчезнаха яко дим...

След 36 години... “гостенин в родината”

Пуснаха ни, а отсреща двамата ми братя - Никола и Борис - ни чакаха. Направихме обичайните прегръдки и целувки и тръгнахме към къщата на Никола в село Коларово. Пристигнахме, пред Николовта къща съпругата му и няколко съседки бяха организирали моето посрещане. В дворчето на една пейка бяха седнали три възрастни жени, с черни забрадки, лицата им с бръчки, с еднакви черни рокли и престилки, питат ме: “- Ще познаеш ли твоята майка?” След 36 г. и три месеца се поколебах малко, не мога да си обясня дали „инстинктивно”, но действително в последния миг разпознах някои черти в лицето на майка ми. Всички бяха доволни. Вечерта при брат ми телефонира някой от полицаите, питаше го, дали брат му Андон е пристигнал, и дали е минал в Петрич, да се запиша в участъка? Никола му обясни, че съм пристигнал и непременно ще минем в участъка на другия ден. Наистина, отидохме до Петрич в полицейското управление и се върнахме пак в Коларово. След обяд пристигна цивилен полицаи – отговорник за граничната зона. Тя започваше веднага от днешния град Сандански на около 15 – 20 километра от границата. След града имаше постове от войници и всеки минаващ, трябваше да се легитимира, като за пред първа граница. Този агент излезе, че е стар познат. Като ми каза кой е, си спомних за него. Седнахме на една пейка на сянка в двора насаме и се разприказвахме, от начало за вятъра и за дъжда, малко за миналото, след което минахме към настоящето. От разговорите с братята ми бях научил доста за положението в страната. Брат ми Горан, когато е поискал разрешение да пътува, за да се видим, е бил извикан в Стара Загора още през 1980 г. от един генерал, който искал да види кой е Горан Пасков! Като му препоръчал при връщане от Франция, да не приказва за видяното там. Аз му поставих въпроса дали е поел някакви ангажименти спрямо властта? Каза ми „НЕ“. Сега се обърнах към моя събеседник, казвайки си да става каквото ще и започнах. Подробности вече не си спомням но думите: “- Корабът на Съветски съюз потъва, спасение няма!” – помня добре. От негова страна възражения почти нямаше. Разделихме се и повече не се видяхме.

Прехвърлихме се в моето село – сега генерал Тодоров при брат ми Борис. В двора пристига много народ да ме види. Благодарих им за техните добри чувства, но попитах: Защо не направихте нищо за моите родители, в какво бяха виновни те за моето напускане на страната? Отговорът беше: Такива бяха времената. А кой прави времената? Хората. Първата ми задача беше да посетя Иван Пандиев. С колата на брат ми Борис надвечер отидохме до село Враня. Като приближавахме площада от далече видях, че има войници. Спряхме колата близо до площада. Къщата на Иван Пандиев не беше далече. Приближихме се, брат ми ме остави да отида сам до Пандиев. Впрочем, те никога не са присъствали на моите срещи с другари. При Пандиев видях, че стаята беше осветена. Качих се по стълбата и почуках на вратата. Тя се отвори и Ив.П. се учуди, но ме вкара в стаята, позна ме и изгаси веднага лампата. Успокоих го, че не съм нелегален, а идвам с редовен паспорт като турист. Приказвахме повече от час. Констатирах, че моят приятел и другар беше доста променен духом. Вместо да говорим, или да науча от него какво е положението на анархистите в момента, по-голямата част от разговора му беше против Любен Янкулов, че бил женкар и като областен лекар използвал жените по сексуална линия. Дали беше женкар не знам, но по-възрастен от нас, той беше и хубавец. Още когато бях в България научих, че дружал с Марийка Траянова, анархистка, чиито баща и чичовци бяха болшевици. От Пандиев научих, че са се оженили. Каза ми, че

Янкулов излизал лесно от България към Либия. По тази причина, закъснях да го видя. Обещах му да се видим. След няколко дена, прекарани в моето родно село, с колата на брат ми, с неговата съпруга, с брат ми Никола и аз с Клара, тръгнахме за Казанлък. От Пандиев научих адреса на Славейко Павлов. Казах му, че ще опитам да го видя. Минахме през Благоевград, потърсих Славейко П., но не го намерих. От съседите му научих, че бил пазач на един къмпинг на Предела – между Пирин и Рила. Продължихме пътя като туристи, минахме край Рилския манастир и го посетихме. Продължихме през Самоков, в главата ми нахлуха спомени от моята военна служба. В Кочериново се видяхме със сестрата Милка. Пристигнахме в Казанлък при брата Горан, там живееше също и една от сестрите ни - Катерина. След два или три дена, посетихме околностите на Казанлък, а после тръгнахме към морето за Несебър. Стигнахме, разходихме се наляво – надясно и решихме да отидем в ресторант за обяд, но часът беше малко напреднал. Настанихме се на голяма маса ние седмина, на двора на сянка до една чешма по средата, от която течеше водата. Първа изненада: келнерката идва, представя ни картата с менюто, където имаше голям избор. Всеки си избра, брат ми Борис още от селото мислеше, като отидем на морето ще се наяде с прясна морска риба. След избора на ястията започна историята. От ястията, които бяхме избрали, повечето ги нямаше, трябваше наново да гледаме менюто и пак да избираме – накрая избрахме. Нова изненада, келнерката достави цялата поръчка на веднъж, което значеше докато ям предястието с доматената салата, топлото ястие щеше да изстине Брат ми Никола разбра, че искам да възразя и ми се сопна: „Трай си!“ Поръчах бутилка вино – няма. Имало специален служител, който се занимавал с вината, но предвид късния час, той заключил вината. Тогава потърсих шише с вода, но келнерката се направи, че не чува. Брат ми каза, че това не е било предвидено. Не знам как се справи, но намери празно шише по масите, намери и чаши, отиде до чешмата, напълни шишето с вода и... продължихме туризма. Месец август е, горещината е много голяма и нищо не е наред. Да споменавам ли за клозета до плажа? Мърсотия. За голяма нужда се плаща, но като се влезе, трябва с едната ръка да се поддържа вратата! За останалото няма да пиша. Посетихме Варна, Златните пясъци, а на вечер потърсихме хотел или каквото намерим за спане. В няколко хотели ни казаха, че всичко е заето. Излязохме от града, намерихме нещо като къмпинг за спане. За удобствата не можехме да сме взискателни. Бяхме уморени и легнахме на това, което ни предложиха. Някои бяха настанени в плевнята. На сутринта се върнахме към града. Във Варна потърсихме нещо за закуване. Имаше барове, кафенета, заведения. Пред вратите на големи черни дъски бяха изписани менюта с най-различни закуски - топли и студени – така, че устата ни се напълваха със слюнки! Влизаме, келнерът ни посреща усмихнато и ни пита какво желаете, за наша изненада, каза, че няма нищо да ни предложи за ядене, отвори бара - само за напитки, вътрешно добре обзаведен, на нашата забележка за табелата отвън със всички видове закуски, отговори, че стока е имало, но в този момент е така! Влезнахме и в още някои други заведения, с подобни табели, отговора навсякъде беше „НЕМА“. Моята съпруга научи още една българска дума - „НЕМА“. Видяхме на едно място малка опашка от хора, влизаха в едно полуподземно заведение, с няколко стъпала надолу. Разбрахме, че е един вид млекарница. Влезнахме и ние. Вътре успяхме да изядем по един сутляш - „мляко с ориз“. Повъртяхме се още малко по плажа, в центъра на града и напуснахме Варна, навръщане към Казанлък. По пътя към Шумен спряхме пред един ресторант със съблазнителни ястия. Спряхме и се настанихме на

масата. В ресторанта имаше доста клиенти. В менюто имаше пак ястия, които липсваха, но това което избрах беше от добро качество. Ядох един гювеч, не помня подробности, но си спомням, че ми хареса, всички бяха доволни. Продължихме през Габрово и Стара планина, спряхме за малко на Етъра и надвечер се прибрахме в Казанлък.

След ден или два тръгнахме обратно, аз настоях да минем през БАТАК да видя язовира. Посетихме черквата с човешките черепа. На път към язовира, не разбрах как стана, брат ми беше шофьора, аз не познавах местността, а той не разпозна знаците за забрана, може би зоната беше забранена! Продължихме към Предела, намерихме къмпинга, където запитах за Славейко Павлов, посочиха ми къде се намира. Приближих се сам. Здравсти. Здравсти. Представих се, познахме се. Той беше малко надебелял, но чертите на лицето бяха непроменени. Славейко в своите спомени описва тази среща точно. Срещата беше сърдечна, но видимо с взаимна предпазливост. След $\frac{1}{4}$ час предпазливостта изчезна. Той взе инициативата и ми каза, че тук ще бъде още два, три дена и ще се прибере в Благоевград и ни покани на гости. На определения ден отидохме аз, съпругата и брата Никола с моята кола на гости при Славейко. Приема беше учтив, разговорите - първо общи приказки. Аз се интересувах главно какво става с анархизма в България. Той се интересуваше за извън България, каза ми, че е излизал от България и е посетил брат си Кръстьо. Бил в Германия, знаеше някои работи, но предадени от гледището на брат му, казах му, че Кръстьо не е в Съюза на анархистите - по това време той сътрудничеше с македонските анархисти. За България каза доста неща - положението никак не е розово. Чудно ми беше, че за организационните проблеми говорихме, когато съпругата му беше заета в кухнята, в нейно присъствие разменяхме общи приказки и между другото - семейни информации. Чувал бях преди за тези неща, но сега бях пред факта: съпругът се страхуваше от собствената си съпруга. Тази атмосфера между жителите в една соц-страна я разбрах още по-добре, когато прочетох книгата на Джордж Оруел „1984“. Констатирах и при Славейко, че е повлиян от Горбачовизма с неговата перестройка. Обясних му, че Горбачов се опитва да спаси болшевиъзма, но и на него, както на полиция в Коларово казах: „Съветският кораб потъва и т.н.“ Той ме гледаше съмнително, но не възрази. След промяната каза, че ние сме били по-добре информирани в чужбина, отколкото те в страната.

С Никола отидохме до София да видя Георги Карамихайлов. Търсихме го. Незнам кой ми беше дал адреса, но улицата не съществуваше в София. Г.К. ми бе дал един телефон на негов болен другар да му телефонирам, и ако е възможно да се видим. Нормално Карамихайлов не намерихме, а другаря на Г.К. извиках по телефона – обади се, но не пожела да се видим. Така завърши първото ми посещение в България. На връщане от София, в Кресненското дефиле има ресторант, спряхме да обядваме, както във Варна, на голямата черна дъска бяха изписани ястията и цените им, а келнерката пак пита какво желаете, казвам й, тя – НЕМА, посочвам друго, пак няма, аз почвам да бушувам, брат ми ме натиска, все пак даде ни да хапнем нещо. В колата ми обяснява: „- Ти знаеш ли какво ще се случи, ако възразиш нещо срещу келнерката? Ами тя ще телефонира на проф.-съюза, че един клиент не се държи коректно и й пречи да си изпълнява работата, и те от там ще телефонира на милицията, ще дойдат да те арестуват и опитай да се оправяш“! На връщане в Париж, телефонирах на Г.К. разказах му за моето посещение в България и многото ми впечатления. На събранието разказах за срещите с двамата другари, моята констатация бе, че в

България не видях никакъв знак на какъвто и да е протест. Брат ми Горан беше израстнал изцяло в новата система, в библиотеката си имаше творенията на Ленин, на Брежнев, друга болшевишка литература и някои технически книги по професията му. С моите изказвания за България хвърлих много хладнина.

Идейният живот в емигрантското гето

Споровете за начините на борба срещу болшевизъма, които се разискваха между Г.К. и Г.Х. се изостряха. Не зная от кое време Ценко Барев беше образувал неговото движение за освобождаване на България, но научих от Г.К., че той има контакти за наблюдение, но не е поемал никакви ангажименти към БОД. В организацията обаче, Иван Дръндов често пъти повдигаше въпроса за сътрудничеството на Г.К. в „БОД“. Впрочем Г.К. в своята биография за този период описва с подробности тези отношения.

От страна на Никола Чорбаджиев и Трендафил Марулевски се предприе апел за обединение. Един ден Г.Константинов ми представя свой проект за борба – за пропаганда, да го представя за разглеждане на събранието, мисля, че накрая на предложението имаше, че ако организацията не е съгласна, той ще се нагърби сам и ще търси сътрудници. Прегледах проекта, но главният проблем беше - с кого? С пенсионерите ли? Аз също се готвех за пенсиониране. Предвид състоянието на организацията и увеличаващата се съпротива от страна на Г.Х., Ив.Дръндов и Атанас Карталски, предвидях как ще се реагира на всичко, което предлага Г.К.. Казах му, той има добра памет, мисля, че ще си спомни: “- Жорж ти знаеш какво е положението в организацията, ти действаш като луд кон в стъklarски магазин.” Проекта му го предложих за разглеждане. Събранието мина в горещи дискусии, без конкретно решение. Наскоро след това аз имах идеята и говорих с Г.К. за нея, да се издава периодично и вътрешен бюлетин. Обясних му, че аз се пенсионирам наскоро и с проблемите, които дискутираме в Парижката Организация ще информираме останалите другари на Съюза, но в резюме. Един от другарите в едно писмо ми пишеше „вие там в Париж все се занимавате с въпроси, които ви разделят, като че ли Македонския въпрос е най-важния и др.” и другия за борбите за национално освобождение. Разменихме мисли за проекта за списване на Бюлетин и аз да го предложа на разглеждане пред събранието. На следващото събрание през юни 1986 г. присъстваха Димо Димов, Георги Илиев, Атанас Карталски, Георги Константинов и Антон Николов, отсъстваха Г.Хаджиев и Ив.Дръндов по болест. На края на събранието Г.К. се обърна към присъстващите със следните думи:

„- Другари, приготвил съм един проект за организационен бюлетин, моля ви намерете време да го прочетете, за да се изкажете по идеята и съдържанието му на следващото събрание“.

Раздаде на всички по един екземпляр. Аз взех също. На пръв поглед, още щом видях името на бюлетина „Анархия или Смърт“ реагирах веднага:

„- Жорж това заглавие не го приемам“.

Разделихме се. Оттук нататък, предпочитях да прескоча един период от 6 – 7 месеца. Обаче Иван Дръндов е написал биографията си с „Къде са преминали моите 80 години? И история на съюза“. Той избягва да спомене за 12 юни 1986г. Бюлетина на Г.К. бе представен като проект, не всичко е било прието от Г.К. - това се отнася за Г.Х. както и за всеки друг. Г.Х., Ив.Др и Ат.К. се събрали, прегледали бюлетина и решават - изключване на Г.К. от организацията. По телефона Ив.Др. ме покани на среща в квартирата на Г.Х. Аз отидох, намерих там и Ат.К. Г.Х. почна меко и другарски да ми обяснява постъпката на Г.К. с

неговия бюлетин. Пригответе предварително и писмо до всички членове на Съюза и аз като секретар на Парижката организация и секретар на Съюза да си сложа подписа и да го изпратя до всички. То съдържаще исканията:

1. Порицава се постъпката на Г.К.
2. Изпраща се до всички по едно фотокопие само от първата страница на Бюлетина „Анархия или Смърт“.
3. Да се иска отстраняването на Г.К. от организацията, тъй като той не е полезен – това са думите на Г.Х.

Реакцията ми беше бърза. По памет им заявих и на тримата, какъв е вашия анархизъм, че ако един анархист по някои второстепенни, но все пак важни въпроси има различно виждане за тяхното разрешаване, да го изключим? Ние анархистите не сме за задължителното единомислие. За изключване, въпросът ще се реши на събранията, а не само пред вас - тримата. Не подписах, Г.Х. ме изпрати при Г.К. и аз треснах вратата нервно на излизане. На другия ден те изпратили писмото, но добавили за изключване и името на секретаря Николов. Последваха и други писма до членовете на съюза с бомбастични епитети от “пазителите на анархизма” Г.Х., Ив.Д., Ат.Карт.: “В Парижката организация има провокация, узурпация, преврат. Парижката организация е болна, в нея има нечаевци, ленинисти, троцкисти и какви ли още не? Получих от Зл.Златков от Нова Зеландия копие от писмото, което му е изпратил Г.Х. В писмото циркуляр Г.Х. иска от членовете да вземат бързи мерки за сечене. Писмото от Златков заслужава да бъде отпечатано. Той поставя въпроса: „В какво е упрекат Г.К., като еретик; и каква грешка е направил, за която аз не знам нищо?” Поддържах моето становище. Получих и остри критики от членове на Съюза, които гласуваха доверие на една личност без да вземат под внимание изложените факти. В този период, аз приготвих втория бюлетин „Бюлетин на съюза на българските анархисти в чужбина“. Написах уводната статия „Да бъдем наясно!“, в която изложих събитията по-подробно, Изпратих писмо до всички и получих отговори от членове на съюза. Имаше желание и от членовете на Парижката организация да се съберем за едно избистряне на повдигнатите проблеми от тройката. Диню Динев ми телефонира, че ще дойде в Париж (той беше пенсионер и живееше в Южна Франция). От Австрия Продан Христов изрази същото желание. Реши се и се прие да се срещнем в Испанския клуб след два дни. Ден преди срещата Диню Динев пристигна при мен и пожела да дойде и Георги Илиев (с когото бяхме избягали за Гърция). След обед Диню се среща и с другите. На срещата, освен седемте последни членове на Парижката организация, пристигна и Владо Георгиев, който също живееше в провинцията - в Перпинян – Южна Франция. От Швейцария пристигна Сашо Алексиев - “Спеца”, от Австрия - Продан Христов, болния Манолов и няколко пълномощия в полза на Хаджиевци от хора, които Хаджията отдавна бе обявил за покойници или идиоти... За тази среща Иван Дръндов споменава бегло. На стр. 110, той пише: „След един опит, за да съберем сили с фамозната среща-конгрес в клуба на испанската СНТ, всичко остана безполезно“ и продължава със същите обвинения, както преди. На срещата, първо имаше обвинения от Г.Х. срещу Г.К. и Ан.Н. Г.К. обясни и защити своите схващания, като отхвърли обвиненията. После аз освен, че отхвърлих обвиненията, минах в атака, но това са подробности. Изказаха се и другите на втория ден. След атаката на Димо Димов, който употреби даже малко груби изрази срещу Г.Х., след изказванията на Динев, на Продан и други, като че ли обвинителите омекнаха и се пристъпи

към настоящата и бъдеща полезна работа на организацията. Взехме решения по някои точки от дневния ред на предстоящия конгрес на ИФА и се избра Сашо “Спеца”, живущ в Швейцария, за нов секретар на Парижката организация. На моята забележка, че той не може да бъде секретар, Ат.К. се намеси, че с днешните средства за съобщения, това не представлявало пречка. За касиер бе избран Иван Дръндов. Разделихме се с впечатлението, че организационните ни работи ще продължат към по-добро. Определихме среща с Ив.Д. да му предам касата. За архива казах, че ще трябва да го подреда. Обещах да му го предам. Направих малка опозиция за новия секретар, предложен от Ат. Карталски и Ив.Др. Той е от Дупнишкия край, на млади години в България е бил активен другар, но откакто е в чужбина не е дал една стотинка за организацията. При нас не определяме членския внос, всеки внася според възможностите и желанието си. Една организация, за да се поддържа, трябва постъпления - тя има разноски. На няколко пъти съм му искал да даде нещо за организацията, отговора му винаги е бил: „Аз съм дал много за организацията“. Минаваше за голям “познавач” на бакунизма. Посещаваше всички анархистически конгреси - национални или интернационални. Отсядаше за нощуване в добри хотели. Не правя анкета за личния му живот. Един път в Италия – през март 1978 г. бяхме на конгрес на Анархистическия Интернационал в град Карара - му казах:

„- Сашо няма да отидем на обед в ресторанта, ще влезем в един бар да вземем по един сандвич и разликата, която ще икономисаме, ще я внесем в организационната каса!“.

Не прие. В момента на посочването му, като секретар на организацията не отгатнах задните замисли на Ат.К и на Ив.Др. Защо Ат.Кар. не взе длъжността секретар? След десетина дни, получих от новия секретар писмо-циркуляр до всички членове на съюза, доклад за срещата, написан от Г.Х., с подписа на новия секретар - стила и езика бяха на Г.Х., със същите обвинения, като че ли на срещата нищо не се беше променило! Ами тогава защо при разделянето ни си определихме среща за следващото събрание – първия петък след две седмици при Г.Илиев? През това време, аз предадох касата на Ив.Др., а ако бях разбрал, нямаше да им предам парите, както по-късно не предадох архива. По същото време срещнах случайно в Париж Сашо. След няколко думи го нарекох идиот, какво друго? На програмираното събрание при Г.И. се намерихме Г.Илиев, Димо Димов, Г.К. и аз, другите ги нямаше. Не съм сигурен, но мисля, че Г.Х. пристигна за няколко минути и си отиде – разделението беше консумирано. Вестник „Наш път“, който почнахме да издаваме още от 1952 г., мисля че се повтарям, имаше за главен редактор първо един французин, после Данчо Найденов, след това Г.Христов - брат на Карталски, но никога Г.Х., той бе приел френско гражданство отдавна и се занимаваше главно със списването. Данчо Найденов беше редовен член, на Парижката организация, но освен, че се премести да живее в по-далечни предградия, имаше проблеми със здравето и прекъсна да идва на събранията. Връщам лентата малко назад: при едно посещение на югославския президент Тито, по негово искане френските власти проведоха няколко ареста и отстраняването им на остров Корсика. От нашите бяха Д.Найденов, Ив.Др., моя баджанак Иван Кръстев. И аз съм бил в списъка, не знам защо? Двама полицаи дошли да ме търсят, консиержката им каза: Николов замина с мъжа ми рано за риболов с колата, някъде извън Париж. Във Франция любителите на риболова не ги смятат за революционери или за терористи и самолета замина за Корсика без мен.

Парижката организация продължи с четирима другари. Другата тройка продължи със зловните си клевети, не знам защо психически се роди тази злоба. До колкото познавам исторически анархизъма друг път не е имало подобни истории. В провинцията имаше един възрастен анархист със сменено име - във Франция се казваше Степан. Още от млади години се познавали с Г.Х. Той му вярваше 100%-ово. Разменихме няколко писма, опитах се да му представя другата версия, на всяко писмо ме наричаше лъжец и т.н. Последното писмо до него беше кратко „Като не искаш да узнаеш истината, оставям те на мира в твоята затворена кула“. Г.К. се нервирал и му изпрати едно грубо писмо. Така отношенията ни с тях прекъснаха. Четиримата решихме да издаваме списание-бюлетин - „Анархокомунистическа революция“. Идеята беше на Г.К. Първият брой излезе през март 1987 г., главно изпълнен с негови материали. Аз не съм писал, участвах с няколко превода, а малко след това се присъединиха и други. Тр.М., Никола Чорбаджиев, Тенджерков и др.

Аз се интересувах от положението в България и при новото ми отиване през 1987 г. сложих в колата и няколко броя от АКР. Видях се пак с Ив.Пандиев, дадох му един екземпляр. От страх ли или от какво друго, същата година го видях повторно и разбрах, че е разкъсал списанието. Отидох пак при Славейко Павлов на обед, когато съпругата му беше заета в кухнята, му дадох екземпляр от „АКР“. Той го взе и сложи в неговата библиотека, после говорихме за нашето състояние в чужбина. Питах го какво е положението на Любен Янкулов, сменен ли е? Отговора бе никак. Управниците го използват, като добър лекар.

Всяко посещение в България имаше за цел да се видя и опозная с моята фамилия, с братя и сестри, оставих ги деца, а сега са възрастни със семейства, деца и другото, което ме интересуваше беше да узная състоянието на нашите хора, до колкото ги имаше. Срещите ми се увеличаваха, бях в 1987 – 88 г, поред – не си спомням, но в тези две години срещнах Любен Янкулов, Благой Х. Иванов, в Дупница брата на Тр.М. - Георги, един друг Димитър също от Дупница, ме заведе в Радомир при Захаринов - брат на моя учител в Петрич по математика – Герасим Попов. От тормоз, физически и психически страдания, е стигнал от време на време при кризи да го хваща страх и да се катери като котките по дърветата, за да се спасява. Това ми разказа Димитър, но в продължение на близо два часа посещение схванах, че мисълта му отскачаше от сюжета. Д.Динев ми поръча да видя неговия приятел и печатар Мульо, с когото, като редактор на “Работническа мисъл” са работили заедно за издаването на последните четири броя през лятото на 1946 година. Отидох, намерих го, разговаряхме дълго даже преношувахме една нощ при него. На другия ден, Николина съпругата на Мульо ме заведе до Кюстендил при един другар и нейн приятел – Мянков, участвал в испанските събития. С неговия брат в Париж, живяхме няколко месеца в същия хотел. Говорихме доста, но главно по нашите проблеми. Каза ми, че познава добре Г.Х., изказа се с не много добро мнение. Най-много срещи имах през 1989г.: видях се с Христо Колев стария в с.Балван, от него разбрах, че Ат.Карталски прави същата обиколка и разнася разпавиите ни в чужбина. Моите разговори бяха за сегашната и бъдеща дейност. В София, по поръка и познанство на Г.К. да видя Илия Кехайов, минал и той десетина години по лагерите и затворите и едно друго семейство Павел и Мария - по католишка линия. Освен поръченията от Г.К. имаше и някои от страна на Ценко Барев, преношувахме при Павел, на срещата с Павел присъстваше и Илия Кехайов и един от Перник казваше се Георги, но после не го видях никъде. Една

вечер, на връщане с Илия от спирката на рейса до квартирата му, забелязах, че често се обръщаше да види какво има отзад, но не обърнах особено внимание, по късно разбрах, че той е бил вече засегнат от психическата болест, страх от преследване, тази болест има друго научно име, но аз не съм специалист. В този момент, през м. юли, имаше турски масов “туризъм” за Турция. В София се чуваше, че има и малки манифестации от някои еколози, скромна работа. На нашия Илия му говорих, че ако има още анархисти в София, време е да организират някаква манифестация (иначе, страданията, които са понесли през всичките години на болшевизма ще са отишли напразно). Отговорът на Илия бе:

„-Антоне, не ми се отива още веднъж в затвор“.

Същата 1989 година пак минахме с брата Никола през Кресненското дефиле, спряхме се пак в същия ресторант - същия декор, черната дъска с апетитни ястия. Келнерката пита какво желаем и т.н., аз бях вече свикнал, но брат ми се страхуваше още да не протестирам. Разликата от преди 1989 г. и сега беше друга. До нашата маса имаше също пет младежа от Петрич. Когато келнерката им поставяше въпроса „какво желаете“ и отговора й беше „НЕМА“. Не разбрах, след колко пъти “нема”, един от младежите нервно и възрази: “- Ами какво ни заебавяте, кажете какво има вместо да ни питате какво желаем!” - брат ми не каза нищо. Така завърши моето поредно пътуване в България през 1989 г.

На връщане, в първото ни събрание в Париж направих доклад за срещите ми и впечатленията от духовното състояние за промяна или борба за промяна на системата. Никакъв дух за промяна нямаше. Разправяха и тази дума често се употребяваше сред народа сигурно от партийци по повод бягството на турците, че преди да напуснат страната, изгаряли къщите си, атакували хранителни магазини с палене и какви ли не други? За поляците и техния Лех Валенса: „Поляците са мързеливи хора, все стачкуват“. Констатирах, че през годините, преди 1990 г., на пазара имаше оскъдица за хранителни стоки. При едно идване в Париж, брат ми Горан от Казанлък, като се разхождахме заедно в кварталния ни пазар, казва: „- Батко при нас, когато отиваме на пазара купуваме това, което намерим, при вас, вие решавате още къщи какво ще приготвите за обед“.

Номенклатурната “революция” в “освободената родина”

След няколко месеца, стана дворцовия преврат, берлинската стена рухна и т.н. Нашата инициатива да продължим организационния живот, да издаваме „АКР“, въпреки материалните ни трудности, имаше неочакван успех. От начало четирима с поддръжката на Продан Христов, Златков, по-късно и Д.Динев, който въпреки бившите си връзки с Г.Х., скъса изцяло с едно писмо – циркуляр до всички анархисти в чужбина. Прочетох го при Кръстьо Енчев, когато му бях на гости в Сидней. След промяната в България нашата организация се превърна в „Помощен комитет за възстановяване на анархистическата федерация в България“. Направихме апел към всички български анархисти в чужбина, чиито адреси притежаваха. За наша приятна изненада, почти всички се отзоваха на нашия апел. Последният брой на „АКР“ излезе март 1990 г. Първите помощи бяха изпращане на хартия, покупка на пишеща машина. Списъка на дарителите на парични суми е доста дълъг и е в касиерската ми книга. Научихме, че през май 1990 оцелелите анархисти, по инициатива на казанлъчани с Ганчо Дамянов, са се събрали на конгрес. (По-скоро е било да се видят, но и то не е малко!)

През 1990 г. отново посетих България. Багажника на колата ми беше пълен с пакети хартия, раздадох ги на другари, занимаващи се с писателство и с журналистика. През 1990 г. отидохме със съпругата ми и с Г.Илиев. Освен

туризма, в Търново посетихме Весел Момчев. Бях научил, че приготвял история на българския анархизъм. Видяхме се, разговорът от негова страна беше, че е искал някои сведения от Г.Х. за историята. Получил ги, но приличали на заповед да пише за историята по начина на Г.Х., което Весел не приел и се стигнало до скъсване на отношенията им...

Заедно с Георги минахме и през Пловдив да видим адвоката Христо Бойчев. И той имал връзки с Г.Х., и той останал огорчен от начина на разговоряне, от поръченията да не се среща с мен и главно с Г.К., и за бацила пренесен от чужбина. Бойчев ни разпита и поиска да му разкажем нашата версия. Разделихме се с пожелания да се видим пак.

В София, в съдебната палата присъствахме с Георги Илиев на едно искане от страна на анархистите, държавата да ни признае, като официална организация, която се бори против... държавническата система. След кратки въпроси и отговори, съдията отказа регистрирането. Представители на федерацията бяха, Джерманов, Христо Колев (Младия) и Ал.Наков. Вън Наков се обърна към нас: „- Виждате ли какви трудности имаме, гледайте да не ни създават други.“ Обещах му – Никакви!

Преди смяната през 1989 г. се срещах с Христо Колев (Стария). Разговаряхме повече от два часа, без присъствието на брат ми Никола. Обясних му всичко за нашето организационно положение в чужбина. За разделението, причините, както ги бях изнесъл преди и за нашия състав, от по известните личности: аз – непознатия още, Тр. Марулевски, Диню Динев, Г. Константинов – като чу името му щеше да ме разцелува от новината. Казах му, че издаваме списание “Анархокомунистическа революция”. Настоявах от мое име и от организацията най-много да помогне за въстановяване на Федерацията на анархистите в България. Същият език съм държал при всички мои срещи. По Зарька на Диню Динев потърсих Мулю (Михаил) Миндов. Неговата другарка Николина ме заведе при Александър Наков. Там заварих Атанас Карталски и още неколцина. Сигурно са имали среща с Атанас за информиране за работите ни в чужбина. Разменихме си с него няколко кисели – горчиви думи. Напомних му за вечерта при Г.Х., за декларацията за изключването на Г.К., а на другия ден бяха прибавили и моето име.

“- В какво ме обвинявате за моя анархизъм? Кой сте вие тримата да решавате кой е полезен или вреден за организацията?”

Направих апел бацила от чужбина да не се пренесе в България и да не се превръща в главна тема на дискусиите. Заявих, че трябва да се впрегнат силите на всички ни за въстановяване на Федерацията. Изглежда, че Атанас смекчи тона поне видимо. Разделихме се, ако не приятелски, все пак симпатично. Пред Съдебната палата разменихме някоя и друга дума и с Христо Колев (Младия).

След завръщането ми във Франция, видях на първа страница на “Наш път”, изписано с едри букви “ВНИМАНИЕ, ВНИМАНИЕ!” – в чужбина има само един съюз на българските безвластници в чужбина (СББЧ)! В чужбина има провокатори, узурпатори, нечаевци, ленинисти, троцкисти, които се представят за организация на ФАКБ зад граница и т.н. Подписите на тройката Г.Х., Ив.Др. и Ат. Карталски не ме изненадаха – не им беше за пръв, няма да е и за последен. Изненадата дойде от следващия “документ”, подписан от петимата временни отговорници на Федерацията: двамата Христо Колевци (стария и младия), Любен Джерманов, Стоян Цолов и... Александър Наков.

В същия брой се споменаваше за моето посещение в Сидней (Австралия) през февруари-март 1988 г. На летището в Сидней бях посрещнат от братовчеда

на Златко Златков – Георги Хаджииванов. При него останах два дни. Той ме заведе на едно празненство, организирано от “българщината”. Имаше портрети на Ботев, Левски, Хаджи Димитър и на... цар Борис. Тук срещнах Георги Чочков от Пиринския край, даскала Кръстю Енчев и официалния редактор на “Наш път” - Георги Христов – брат на Атанас Карталски. Помежду си решиха да отседна при Чочков, защото бил пенсионер. Разменихме няколко приказки и с брата на Карталски, и го поканих да се срещнем. Съгласи се, като се разбрахме да се видим при Чочков. Но по телефона ми съобщи, че не може да дойде на срещата.

В “Наш път” Хаджията пишеше за среща, каквато не беше се състояла, както и за много други “международни срещи, на които те били присъствали от името на Съюза”... В същия брой на “Наш път” видях Хаджиевото “Предупреждение към анархистите от цял свят”, фигурираше и споменатата “Декларация” в същия дух, с подписа на петимата от федералния съвет: Христо Колев (Балвански), Христо Колев (Младия), Джерманов, Стоян Цолов (когото не бях виждал) и Ал.Наков. Аз приготвих едно писмо-циркуляр до петимата “отговорни” другари, в което вместо “Внимание, внимание!”, написах в заглавието “хитлеристкия сигнал: Achtung, Achtung!”

По-късно се виждахме с Александър Наков и разговаряхме по тези истории. Казах му за това, което бях видял във вестник „Наш път“ и напомних доста остро на моите учители по анархизъм, че когато има конфликт, се правят анкети или изслушване на двете страни, а не гласуване на доверие. Със същите дейци разбира се, се срещаме още много пъти по различни поводи, но никой не повдигна въпроса за подписите, и за писмото ми, нито един не се извини.

Бях възмутен от тези неприятни “новини” и огорчен от това поведение на някои от по-възрастните другари анархисти. Не ми повярвах, защото бях “хлапе” – на 65 години, но сложиха на доверие подписите си за осъждането ни под махзарите на Хаджиев! Такъв ли е анархизма им? В този момент изплуваха и други неприятни спомени. Още в Италия Хаджията препоръчваше с писмо да отидем отвъд океана, за да спечелим много пари. Разочарован бях и от Иван Рачев, който започна ежбите си с Г.Х., кой да води дружината.

С Георги Илиев отидохме да го видим, още не прекрачили прага, ни запита:

“- Хаджията ли ви изпраца?”

Беше като студен душ. Спомням си добре моя отговор:

“- И двама ви зная само по име, и никой не може да ме праца!”

“- Е Хайде, хайде – седнете!”

Това беше първата ни и последна среща насаме с Иван Рачев.

Трябва да кажа, че нашето поколение анархисти (от 1944 – 45 г.) се беше оформило от малкото анархистически издания, разпространявани нелегално. С поколението от преди 1940 година няхаме контакти, защото повечето бяха в концлагерите, някои нелегални или партизани. Малкото, отминати от гоненията и репресиите се страхуваха от срещи с по-младите. Казаха си: “- Млади са, като ги арестуват, с един шамар ще кажат всичко.” За съжаление, това недоверие продължи и в чужбина. С Д. Динев разговарях често и му заявявах, че не одобрявам такова държание спрямо новодошлите, по-млади в Съюза.

Щях да изпусна в едно от моите посещения в България преди смяната, по поръчение на Г.К. видях неговата майка в Благоевград. Намерихме адреса, не си спомням дали вратата беше полуотворена или след почукване, чухме глас да

влезем. Бяхме аз, Никола и съпругата му. Майката беше легнала, опита се да седне в леглото, представихме се и поднесох поздравите от сина ѝ Георги. Много доволна, първият ѝ и неочакван от мен въпрос беше: „Как е Георги има ли бръчки?“ (след 14 – 15 години) това беше най-големия проблем – майка! Аз, без да се напъвам, да търся бръчките на Георги, я успокоих, че си е още хубавец. Забелязах също, че болестта ѝ (Паркинсон) беше доста напреднала, оставихме я след около половин час общи приказки.

След смяната на режима продължавах почти всяка година да отивам в България. В Казанлък присъствах на едно събрание. В Пловдив бяха организирани една национална конференция за подготовка на пореден конгрес. Конференцията продължи два дена. Представители от Казанлъжката организация и аз отидохме също. Имаше доста народ. Представители от почти цяла България: от Пиринския край бяха Любен Янкулов и Кръстьо Енчев, като се видяхме, той не ме позна - дали след 5 или 6 години паметта му бе намаляла? Възможно е! Конференцията започна с определен дневен ред. Бюро, председател на трибуната за водене на дискусиите. За председател посочиха Джерманов. Конференцията започна, но не напредна. Не познавах достатъчно Джерманов - казваха, че бил добър другар, но се оказа лош ръководител за дискусии. Вината не беше само негова. Вина имаха и делегатите, които вместо да се придържат към дневния ред, отскачаха и на странични въпроси и ръководителя нямаше практика, да настоява или да отнема думата. Констатирах, че работите не напредват и търсих причините. Болшинството от присъстващите бяха в напреднала възраст, някои страдали за идеите си още преди 1940 г., други преди и след 9-ти. Тогава си поставих въпроса за моето оформяване в анархизъма, което беше “килийно” - от времето на нашето тъй наречено национално освобождение. Кога и колко време сме имали малката възможност за организиране и разпространение на нашите идеи? Кога нашите хора са имали възможност, да не кажем сто анархисти, а 5 или 10 да се съберат на събрание и да дискутират проблеми за настоящето или бъдещето с определен дневен ред? В България тази практика я няхах, но във Франция се интересувах и присъствах често на събрания или конгреси - било френски или испански. Сутринта конференцията не мръдна. В периода на обедната почивка, познавайки добре Л.Янкулов го дръпнах на страна и му казах, за следобед да се направи друго нещо, предложих му той да ръководи събранието. Той прие – намерихме един друг съгласен с нас да вземе думата при откриването на събранието, внимателно да не засегне Джерманов, който е уморен от първия сеанс, да го сменят и да предложат Любен Янкулов – сега когато пиша тези редове с усмивка, някой може да каже, че и ние сме направили малък преврат. Идеята се реализира, стана както го бяхме предвидили. Любен Янкулов стана ръководител. Дискусиите минаваха добре, продължи се чак до следващия ден до обед. Конференцията свърши добра работа. За първото ношуване адвокатът Христо Бойчев ме покани за спане при него. Със задна замисъл, беше поканил и Стоян Цолов, още поддръжник на Г.Х., та да ми позволи да се опозная с него и да се обясним за отношението спрямо Г.Х. Цолов е също участник в испанските събития. С него приказвахме до полунощ. Не му исках да стане враг на Г.Х., но поне да не подписва декларации на доверие. Малко преди конгреса с моята кола и с Тр. Марулевски и Г.Константинов направихме една обиколка в България. По наше искане в Казанлък се организира събрание, в Пловдив се състояха срещи с другари, в Дупница – с две групи. Целта беше да опознаем духа и

възможностите за бъдеща дейност. Срещнахме оптимизъм, но и доста умора предвид страданията и възрастта.

На този конгрес, през 1993г. официално се поставиха основите на Федерацията на Анархистите в България. Имаше дневен ред, имаше доклади и изказвания, решения, и по памет – мина без особени противоречия. От страна на СББЧ беше само Атанас Карталски, нашите различия в чужбина не се възобновиха на този конгрес. За организациите в чужбина, за нашият помощен комитет и СББЧ въобще не се спомена. Мисля, че на този конгрес не присъстваха нито Г.Х. нито Ив.Др. По-късно научих, че Дръндов е продължил да пише и да издава брошури против всичко, което ставаше. Клевети колкото щещ, против личности, против основаната Федерация, даже подигравателно и срещу нашия комитет. Издаде една брошура през септември 2000 г. Другарите в България не му обърнаха никакво внимание.

Аз продължавах да посещавам страната, но вече на друга тема. Случайно по-късно бях в клуба на ул. “Коперник”. Имахме събрание, когато пристигна Г.Х. Здрависа се с всички, след моето стискане на ръката, ме попита: „Кой си ти“? – казах: “- Антон Николов”, не ми повярва, намеси се Христо Колев „Абе Антон от Париж“. Комедия ли беше? Склероза ли беше? Преди четири години в едно писмо ме нарече слепец, в отговора ми „- Ти ме намираш слепец, но този слепец ти казва НЕ“ и така завърши нашата кореспонденция. Това, което последва в клуба беше свръх-очакванията. Той поиска думата да говори - за какво? Позволиха му: „- Вие знаете ли кой съм“? С нервен и висок глас: “- Аз, целия си живот съм посветил на анархизма, вие ми дължите уважение.” - Аз това, аз онова, вие и смесица от поводи и неразбрани крясъци, и ни в клин, ни в ръкав - удари нервно шапката си на пода. Другарите се опитаха да го успокоят, но тихо, за да разберат проблема – какво иска освен уважението? Не успяха нищо друго да чуят. Двама, също възрастни другари, го взеха под ръка и кротко го изведоха навън! След три месеца, научих, че е починал. Лека му пръст!

В Париж нашата дейност продължи до 2008г. Трябва да напиша нещо за спомените на П.Манджуков. Г.Х. ги беше получил кога - не знам, но това не е и важно. Той трябваше да ги вложи в някоя библиотека за съхранение. Извести ни за това и преди да ги предаде в библиотеката, предложи, който иска да му се приготви копие, срещу заплащане. Аз пожелах. Спомените бяха в пет тома на пишеща машина, аз получих книгата, но имаше много страници не изцяло четливи. Отидох един цял ден в университетската библиотека в НАНТЕР да правя нови копия или някъде да поправяме на ръка печатни букви, с тези поправки от пет тома, отпечатвайки ги двустранно (ректо – версо) направих два тома, извадих мисля пет или шест екземпляра, в България занесох един на Славейко Павлов и един на Христо Бойчев – в Пловдив. Защо това? – След прочитането на спомените на Манджуков, си спомних за една друга книга, четена на млади години - „Записки по българските въстания” на Захари Стоянов, за събитията във възрожденската епоха от българската история. Захари Стоянов описва действията на другите, в които не е участвал, но ги е оценил! Петър Манджуков, освен в качеството си на добър разказвач, беше и участник в македонските събития до 1904г., когато днешната република Македония, Гръцка и Българска Македония (да оставим национализма малко настрана), бяха още под турско владичество. За анархистите, за дейците от женеvския кръжок, за М.Герджиков – организатора на Преображенското въстание, за изкопането на тунела в Цариград за взривяване на Отоманската

банка, за връзките им с арменски революционери. Описание на затворите и изобщо на живота и отношенията сред обикновените граждани - турци и българи. Солунските атентати, парахода “Гвадалквивр”, някои историци от тази епоха пишат, че в управата на турската държава е имало упадък, констатирам, че полицията им е била доста ефикасна. Павел Шатев, въпреки предпазните мерки, с фалшив паспорт успява да напусне парахода след саботажа и спокойно се завръща в града си, но още при самото пристигане, полицията го арестува...! И т.н., и т.н.

Реших, че тази книга трябва да излезе от Документалната библиотека в НАНТЕР. Славейко Павлов успял да я даде на едно издателство, подробности не знам, но другарите, които я бяха чели, не бяха доволни. Издателят премахнал много неща, които не му харесали! Изпратих пак един екземпляр от книгата с 1200 евро - 1000 за издаването на книгата и 200 за друго“. Да се отпечата отново цялостно според оригинала. Книгата излезе 5 години по-късно - през януари 2008 г! За тази епоха и за тези борби в Македония има и други издания: спомени от П.Шатев, записките на Хр.Силянов, мисля в два тома.

Манджуков освен като пряк участник пише и за връзките на Гоце Делчев с М.Герджиков, за солунската гимназия, за Яне Сандански и др. Що се касае до продажбата на книгата, това за мен е последен проблем. Важното е да се издаде и да влезне в някои по-главни библиотеки в България. Като документ за даден период от историята на Балканския полуостров.

Координационния помощен комитет за ФАБ

Той продължи да съществува до 2008г. След тази година и до днес от инициаторите останаха още живи касиера Антон Николов във Франция и Георги Константинов в България. Сумите, които получихме, на първо време аз купувах и пренасях хартия за писане за тези на които е необходима, малките парични помощи са вписани в касиерската книга и са контролирани от др. Трендафил Марулевски. Тук ще съобщя някои по-главни суми, дадени на ФАБ: на 23.02.1991г. сумата от 36 801 фр. франка решихме да се предаде по равно на няколко анарх.организации. Чрез Тр.М. на местна почва другарите решили тази сума да бъде предадена на секретариата. (По предложение на С.Павлов). Друга вноска от 31.05.1993 г. - 1500 фр. франка за ФАБ; На 21.01.1994 г. 12 666 франка за дом на ФАБ, за ФАМ - 1026 франка и др. След 2008 година аз внасях почти всяка година за Св.М. и докато съм жив ще продължавам.

За анархизма и за историята на човечеството

В обществения живот, преди френската революция от 1789 г. е имало единични и групови борби за повече свобода и равенство, имало е бунтове, въстания и т.н., въпреки, че те са били смазани от пазителите на реда, все пак, като резултат е имало малки крачки напред. Френската революция я наричат велика, но тя става непредвидено, неорганизирано и без много определени идеи за бъдещето. „Свобода, Равенство и Братство“ - тези красиви лозунги днес ги има написани във всички официални държавни учреждения на Франция, даже над портите на полицейските участъци... Че е имало недоволни сред народа, това е безспорно, но не винаги когато има недоволство, следва революция. Една седмица преди 14 юли 1989 г., ще го сравня със срутването на стена на язовир, когато водата повлича всичко – (такава катастрофа във Франция се случи през 1955г.). Бурята, започнала първо в Париж, се разнася бързо в цяла Франция, свършиха и с монархията. Десетина години по-късно Наполеон възстановява

монархията. Привилегированата класа не загуби много от привилегиите си. След Наполеоновите войни не останаха много неща от завоеванията на “Великата революция”. Остана най-главното: духа да се търси повече свобода и равенство. Имало е мислители и преди Ж.Ж.Русо, Волтер, Монтескьо и др., но какъв е бил процента от знаещите да четат? Намерих една цифра в статистиката за Италия, преди 1880 г. е имало едва 10 процента от населението, които са знаели да четат, като знаем, че преди 1900 г. училищата са били религиозни, религията учи хората на покорство и примирение и облазява “нищите духом”, които щели да отидат в рай. И от тези 10 % грамотни, почти всички са били от привилегированите класи, които нямаха никакъв интерес нещата да се променят.

Към 1840 г. Пиер Жозеф Прудон написва своята прочута книга “Що е собствеността?”, и отговаря с лаконичния си афоризъм: ***частната собственост е кражба***. Създава теория за друг вид икономическа система. Малко по-късно неговият съвременник и приятел - Михаил Бакунин, развива анархистическата теория за обществото и иска разрушаването на държавническата система. Доказва, че самата система корумпира и развращава хората: „Поставете когото си искате за депутат или министър. Първата му задача ще бъде да се заобиколи със свои хора, да наградят колкото може повече и да се приготвят за следващите избори. Който мисли противното, той не познава човешката натура. По-късно, вече през ХХ-ти век, Рудолф Рокер пише, че в човека се ражда неутолима жажда за власт. Съвременник на Прудон и Бакунин е и Карл Маркс, той също изработва теория за капиталистическата експлоатация и е за едно по-справедливо общество – без класи и без власт. По въпроса за пътя към него те спорят с Бакунин. Вместо разрушаване на държавата, Маркс е за завладяването ѝ от работниците и чрез нея реорганизиране на капиталистическото общество в социалистическо, след което държавата щяла сама да “отмре”. Между другото, в тази епоха индустриалната промишленост се развива с бурни темпове във Франция, в Англия, по-късно в Германия и САЩ. Навсякъде има работнически стачки, сблъсквания с полицията – с пазителите на установения ред. Понякога тези битки във войната на класите завършват с убити, напр. в град Лион. През 1864 г. в Лондон се създава Първия интернационал или Международната Работническа Асоциация. През 19 век, след френската революция, освен търсене на нови системи на организация и управления на обществото, започват и първите големи революционни акции на пролетариата срещу стария ред на държавност и капитал. Отново на първа линия е Франция. През есента на 1870 г. френската армия е разбита от Прусия на Бисмарк. Императорът Наполеон III е пленен. Германската армия преследва отстъпващите френски войници и обгражда Париж. Парижани обявяват Третата Република. Министър-председателят Тиер дава нареждане на някои войскове части да напуснат столицата и с цялото правителство се оттеглят извън Париж - във Версай. При опита да разоръжат въоръжения народ и да му отнемат артилерията, на 18 март 1871 г. парижани въстават, обявяват създаването на Комуната и решават да не допуснат пруската армия да влезе в града. Заедно с това, те организират националната гвардия, с която заместват армията и полицията. Държавата повече не съществува и е заменена от Комуната, въоръженият народ заема позиции за отбрана. По инициативата на видни дейци от френската секция на Първия Интернационал – последователи на Прудон организират вътрешния живот без правителство. Преди това, още през септември 1870 г. френските интернационалисти, канят Бакунин в Лион за превръщане на войната в

социална революция. Там те обявяват първата Комуна, в Марсилия също се организират, но не успяват срещу “силите на реда”. В Париж новата обществена организация, която е реализация на бакуниновата програма, продължава 72 дена. Избраният Съвет на Комуната организира самоуправлението на града, продоволствието, вътрешния ред и защитата срещу пруските и версайски армии на буржоазното републиканско правителство. Издават се вестници, отпечатват се всички решения и декрети на Съвета на Комуната, провеждат се квартални събрания, на които отдолу-нагоре се решават общите проблеми. Над столицата се развява червеното знаме на комунарите и т.н. Анархията е победила, но победителите не се наричат още анархисти, а федералисти-интернационалисти. В съвета на Комуната са избрани от 180 хиляди парижани, при 60 000 против, прудонисти, бакунисти, бланкисти и републиканци-якобинци. Макар анархистите да са малцинство в съвета, те със своите идеи определят физиономията на тази първа работническа, анархистическа революция, която е потопена в кръв.

Защо Комуната не успя, въпреки идейния си триумф? Тя бе бита военно, $\frac{3}{4}$ от Париж беше обграден от прусците и приблизително $\frac{1}{4}$ беше пазена от правителствената войска. По време на обсадата, пратеници на министър-председателят Тиер влизат в Париж, за да теглят пари от Националната банка. Нали е “национална”, а не Парижка, Съветът разрешава да им се дадат пари. С тях Правителството вербува нови войскове части, за да атакува Париж. С тези пари издава и вестници и ги разпраща по цяла Франция с дезинформация за живота в Париж: кражби, убийства, безредици и всичко, с което могат да изкалят комуната. Споменах, че в Париж са издавани и вестници на комунарите, те са били предназначени за информиране на френския народ с надеждата да му повлияят и да вземе страна в гражданската война. От тези пратки нито един пакет не е отишъл в провинцията. Всички вестноносци са били арестувани от полицейските части на правителството. Версай рекрутира нови войници, плаща им и ги вербува в армията с цел “да спасяват Париж от варварството на въстанниците”. Такава е била епохата, тогава комунарите не са имали мобилни телефони. След 72 дена новата армия атакува Париж. Въстаналият град плати скъпо за мечтата си да живее без правителство, без полиция и бюрокрация, които бяха разпуснати от комунарите. Освен жертвите по време на сраженията, Тиер си отмъсти като разстреля 30 000 парижани пред една стена в гробището Перлашез. Други десетки хиляди бяха съдени и изпратени в колониалните затвори, като този на Дяволски остров. Други потърсиха спасение в емиграцията...

В Съединените щати, анархизъмът се разви доста сред работническите среди. Имало е жестоки стачни борби, за които анархистите платиха със живота си: Чикагските мъченици, Сако и Ванцети, хилядите членове на революционния синдикат IWW (индустриални работници на света) са сред най-известните. Революционният 19-ти век завърши в търсене на нови пътища към един свят на свободни и равни хора, със социални борби и надежди за бъдещето. Американските работодатели, подпомагани активно от държавата, са употребявали най-брутални методи, за да потушават стачките или протестните манифестации и да съхранят света на експлоатацията и социалния терор. Служили са си и с платени убийци на видни и “обикновени” борци за социална справедливост, Хляб и Свобода..

През първата половина на 20 век

– Две световни войни и един “Мир” в най-дълбока криза (1929 – 1934 г.) сеяха революции. В кръв и разрушения всички надежди за едно по-добро бъдеще изчезнаха. Във Франция главният професионален съюз Се-Же-Те беше основан от анархистите и овладян от болшевиките. В Испания и в северните страни, като Швеция и Норвегия, в Швейцария имаше мощно синдикално движение. След Първата война в Европа, в отпор на “хидрата на революцията” в Италия и в Германия се настаниха фашистки режими. Преди това, в царска Русия с помощта на германския генерален щаб и на официална Англия, Ленин и Троцки успяха да използват революционната ситуация и да наложат болшевишката система на диктатура на държавния капитал, която е прототип на тоталитарните режими, които спасиха прогнилия социален строй от следващите революционни вълни...

В Петербург и в Москва организациите на анархистите бяха унищожени от Червената армия и от Че-Ка-та. Поради разединението, липсата на обща революционна организация и забравяне заветите на Бакунин, те не са издържали на болшевишките атаки. В Украйна Махновското движение след сключването на Брест-Литовския мир през 1918 г. се би срещу бялата гвардия, германците и интервентите от Франция и Англия. Махно, който току що бе излязъл от затвора, съумя да организира съпротивата. Без да е учил военно дело, той разби многократно модерно организираните руски и интервентски армии, в течение на 2 – 3 години до 1921 г. През това време Троцки организира червената армия, с която атакува в гръб и разби Махновската въстанническа армия, благодарение на десетократното числено превъзходство. (В укорително писмо до заместника на Троцки – Склянски, Ленин се възмуцава, че въпреки участието в “прочиствателните операции” на един и половина милионната червена армия, Махно успява да пробие обръчите и да излезе извън Украйна, което може да се разглежда, като поражение.) Махно преминава през Полша и прстига във Франция с множество рани по тялото. Умира в 1934 г. Тленните му останки намерих с помощта на бай Колю Чорбаджиев (Йосиф Синто) в гробището Пер-Лашез, където е бил погребан под чуждо име. Болшевиките се наложиха временно, но икономически и морално загубиха войната. Теорията на Маркс и Ленин, че държавническата система ще отмре, не се сбъдна!

Мирните договори от 1918 – 1919 г.

Главният майстор на тези договори беше френския “тигър” - Жорж Клемансо. Като победител той успя да наложи на победените мир, който приготви терена за Втората световна война. Австроунгарската империя се разпадна, създадох се Австрия, Унгария и Чехословакия, Сърбия се учетвори, Гърция удвои, Румънците взеха области с Унгарско население, монархията в Германия беше пометена, като й отнеха всички колонии в Африка. Болшевизмът превърна царска Русия в СССР, който не беше нито съветски, нито съюз и още по-малко на социалистически републики. Ленин и Сталин станаха гробари на комунистическия идеал. Започнаха класови борби за надмощие, в които капиталът използва като оръжие срещу опасността от революциите диктатурите. Първата (след болшевишката) се наложи в Италия, чрез фашизма на Мусолини. В Германия се създаде Германската работническа националсоциалистическа партия на Хитлер, която съблзни немските филистери с реваншизма си и с “националната идея” в съчетание със “социализма”, ала Бисмарк. Подпомогнат от едрия германски и чуждестранен, на първо място американски капитал, Хитлер успя да увлече германците да го

изберат почти демократично! След разгрома на испанския анархизъм през 1936-1939 г. и задкулисните дипломатически пазарлъци, започна Втората световна война. Тя стана една от най-опустошителните в цялата история на човечеството. Наполеон в началото на XIX век отиде до Москва, завладявайки цяла Европа с 300 000 войници, сега във войната участваха милиони. Унищожиха се материални богатства и човешките жертви в индустриални количества. Беше смазано всичко прогресивно, което човечеството бе постигнало през 19 век. Прескачам подробностите след „мира“, който завърши с подялбата на Европа и 45-годишното пребиваване не само на България в лоното на марксистическия концлагерен „социализъм“.

Няколко реда за демократичните избори. Един приятел, който бе живял в Чехословакия по време на изборите, ми каза, че Чехословаците си избрали демократично диктатурата. Не мога да кажа същото за България, защото много преди изборите, болшевиките изпратиха нашите делегати в лагерите, политическите опозиционни лидери бяха съдени и осъдени, гласоподавателите - измамени от хитри сталински агитпропи и плашени от полицейските дървари.. При сегашните избори в европейските страни има тенденция да не се гласува, но тези, които не гласуват не предприемат нищо и дават възможност на корумпираните властници да яхнат „електората“ и да продължат да изтръскват „брашнения човал“, наречен народ.

Във тората половина на 20 век

Както споменах в началото, аз и още други две деца от село за първи път отидохме в прогимназия, някои продължиха по нагоре - в гимназията. Сега това вече е нормално. Във Франция са гласували закон от 1905 г. училището да се отдели от черквата. Законът бе гласуван, но започна да се практикува едва след 1950 г. Всяко дете има правото и задължението да учи поне до 16-годишна възраст безплатно в държавните училища. Това масово влизане в училища и университети спомогна да се открият във всички области на технологията новости, постижения, които преди няколко десетилетия биха изглеждали утопично. Писах за моето село и за телефоните. В Париж, в моя 19-ти арондисман, в нашата сграда, за пръв път сложихме домашен телефон чак през 1974 г., а казват, че Франция била модерна, свръхразвита страна. Колективната ни поръчка се изпълни след една година. Техническият прогрес започна да се чувства масово след 1960 г. - кой утопист бе способен да помисли, че един ден през 2000 година, който иска ще има в джоба си нещо, с което може да кореспондира с жителите на цялата земя? Същото това „нещо“ - малък компютър може да снима и т.н., Макар и малко по-скъпи, днес младежта ги има в джобовете си. И само това ли е?, а прогресът в производство, в търговията във всички области на живота?

Какво става с Анархизъма?

„Не се гаси туй, що не гасне!“, казал поетът. Въпреки големите трудности и забрани в много страни, Анархизмът съществува. Имали сме, има и сега почти навсякъде доброволци, дейци за разпространение на Анархисткия идеал. Идеал за едно светло бъдеще. Има апостоли, които се борят, често пъти са съдени, а в „комунистическа“ България и без съд, прекараха много години в концлагерите. Не са страдали, защото са искали да бъдат депутати или министри. Идеите за промяна на обществения живот от 19 век лъхаха. Нашите предшественици Левски и Ботев, още тогава бяха направили своя избор и

намерили пътя за разрешение. Единственият път – „Вразумяване на народите“ и Братски съюз. В това отношение, днес светът е в застой. Създават се изкуствени политически течения, поддържа се национализма, патриотизма. Какво желаят Украинските сепаратисти, за какво са смъртоносните войни в Сирия, Израел-Газа, Религиозните борби в Ирак, Иран?

Кризата на държавно-капиталистическата система е крещяща. Управляващите среди във всички страни не могат да разрешат проблема на безработните, с приръста в производството. Но в какво? Каквото и да е, важното е да има оборот в търговията.

Техническият прогрес във всички сфери е в наша полза, с новите технологии и с роботизацията не е необходимо да се работи по 8 – 10 часа на ден. Работните места ще намаляват, безработицата ще се увеличава. За да няма бунтове, работодателите ще трябва да ангажират безработните да пълнят с вода каци без дъно – но това “решение” е временно! Анархистите и други, сред които бележити икономисти мислят, че безразборното производство на предмети за еднократна употреба, които после се хвърлят на боклука, е вредно и за природата. Приръстът не е необходим. Към 1960 г. отварям телевизора, запомних няколко думи от едно интервю на едно, на име Пол. Оказа се, че е анархист и еколог - един от първите еколози във Франция. Беше възрастен, а аз още не бях запознат с това движение, но думите му ми се запечатиха в паметта: „Ако човекът не се заеме да запази земята, Земята ще продължи да съществува и без човека“.

Четох в последно време две книги от доста известен американски независим икономист (Жереин). Едната разглежда бъдещото земеделие – „Земеделие без земя“, другата – „Края на труда“. Заключениеето му е близко или сходно с това на някои, както ги наричат, анархисти - утописти, които отдавна мислят какво ще правят хората, когато няма да има нужда от работни ръце. Но дотогава има още дълъг път, който зависи от новото и бъдещото поколение.

Няколко примера за земеделието без земя. В България преди 1940 г., към 70% от населението се занимаваше със земеделие, сега – вие ще кажете. Франция до същия период е била земеделска и индустриална страна. Сега има около шестотин хиляди души, които се занимават със скотовъдство и земеделие. Освен, че те изхранват 62 милиона жители, едно от най-големите пера на износа са земеделските стоки, храни, към което се прибавят 4-5 милиона безработни. Да говорим ли за Съединените щати? - Отдавна при тях има едва 3 %, които се занимават със земеделие и скотовъдство, при това фермите на 2/3 от тях не са рентабилни (поради липса на средства за модернизирането им) и се поддържат с дотации, тоест са на “изкуствено дишане”, за да се съхранят местата за конгресмени от слабонаселените селски райони. След Втората световна война, освободената от селата работна ръка се прехвърли в индустрията. В продължение на 30 години се правеха много работни часове седмично, но и тук влезе модерната технология на производство. Работниците се заместват от нови работи. Работодателите намаляват работната сила в предприятието. На практика, намират начин да се освобождават от тази категория служещи, след 50 годишна възраст. От друга страна правителствата удължават трудовия стаж и пенсионната възраст на

работниците. А уволненията означават намаляване на приходите в семействата, намаляване на консумацията. Така се стига до парадокса - произвежда се много, а купувачите са малко. Масовата безработица вещае края на капитала. Какъв изход и къде ще го търсят властници и капиталисти? В една нова война? - Не вярвам, защото и в тази сфера има големи усъвършенствания на оръжията и управляващите се страхуват, защото нищо не може да им гарантира живота. Установяване на нов вид диктатура? – Възможно е! Една днешна френска икономистка пише, че в “демократичните” страни вече тя съществува „Диктатурата“ на Банките, на Финансовия капитал.

При тези нерешими за капитализма и държавата проблеми, главните грижи на всяка партия продължават да са спечелването на следващите избори, чрез по-усърдната пропаганда и предизборните маймунджулуци, защото, както казваше един приятел “ВЛАСТЧИЦА – МАСЧИЦА!”, **“който казва противното, не познава човешката природа!”** (Бакунин). Но, сред населението се е настанило вече едно доста голямо недоверие към тях. През последните избори гласуващите бяха едва 40%. Според мен, да не се гласува е безполезно, ако не се прави нищо – нужен е активен бойкот, ясни искания и цели, мобилизация и организация на негласуващите за постигане на целите чрез преки акции и директна демокрация!

В днешните манифестации в Испания и Франция се иска преразпределение на богатствата. Отново по улиците и площадите се чува лозунга на Френската революция: „Свобода, Равенство (икономическо и социално), Братство“ (между народите)! Той е винаги съвременен, но още не е приложен никъде. Имаше и утописти анархисти, които са мислили, че благодарение на модерните технически начини на производство може да се стигне и до ненужната човешка ръка за производство. Какво ще прави човекът, когато няма да има задължителния, изнурителен и затыпяващ труд? Но до тогава пътят е дълъг.

Накрая ще завърша с Ерико Малатеста - виден италиански анархист. Веднъж му поставили въпроса: „Кога ще се реализира Анархизма?“ Отговорът му бил: „Когато ние хората ще станем много“. Дали това ще стане мирно или с кръв - зависи много и от противниците. Те трябва да разберат, не само, че сме много, но и това, че друг изход няма. Противниците ни са мощни. На много места, да не кажа повсеместно, има все още открити или прикрити диктаторски режими и Путиновски демокрации, за които пак Малатеста казваше, че „диктатурата ни кара да съжаляваме за демокрацията“. Споменах за френската икономистка, която написа книгата “Една известна диктатура“ – на парите!

Днес на близо 89 г. не виждам никакви причини да се променям мисловно и идейно.

***

Някои лични преめждия.

Писах, че на 18 и 19 годишна възраст моят личен живот щеше да спре! Ще изредя още няколко случая, които са запечатани в паметта ми. На 31 години, рано сутринта отивам с мотора на работа. Той вдига скорост до 60 км./ч. и карам с 60, на една пресечка от дясната ми страна виждам камионетка. Моят рефлекс е да намаля скоростта, да оставя камионетката да мине. Само, че моторчето ми не намали, а се хлъзна. В такива моменти не се мисли дълго, аз

скочих към тротоара, подпрях се с ръцете и не паднах, а мотора се хлъзна под камионетката. На това място констатирах, че върху 2 квадратни метра пътят беше замърсен с някакви... мазнини. Останалото са подробности.

Четвърти случай. Работя върху покрив, покрит с плаки отдолу. Покривът има лек наклон, констатирах, че с времето, от разни изпарения от вътрешността на сградата, е станал хлъзгав. Въпреки предпазните мерки, се подхлъзнах и паднах на дирника си. Започнах да се пързаям бавно, но постоянно надолу. Сградата е десетина метра висока. Не мога да кажа колко време трая всичко, но на мене ми се сториха векове. Хлъзгах се бавно и не виждах как и с какво мога да спра това бавно хлъзгане. На 50 - 60 сантиметра преди края видях едно болтче, издало се 5 - 6 милиметра над повърхността. То служеше за фиксиране на плаките от горе на долу. С показалеца си се закачих за него с всичката си енергия, с риск да си счупя пръста - успях да спра хлъзгането...! Другото е подробност.

На 50 годишна възраст – Пътувам рано сутринта с колата и един колега, на работа в провинцията. Този път сме го вземали неколккратно зимно време, всяка година. Пътят е в по две колони на отиване и връщане. Обикновено карам бързо, по нормите с 90 км/ч. Тази сутрин, след стотина километра извън Париж, забелязвам, че скоростите на колите пред мен намаляват. От насрещната страна не виждам коли, не разбирам защо е това намаляване на скоростта на предните коли. Движим се с фарове. Слагам мигача, за да дублирам, мислейки си, че пред мен са няколко коли. Оказа се, че има много коли за дублиране, а насреща ми се появи кола с голяма скорост. Нормално беше пак да си заема предишното място в редицата ни с коли. Само, че, когато натиснах леко спирачката, за да намаля скоростта на моята кола, тя започна да се хлъзга на зиг-заг. Колко време трая това? - не съм способен да кажа. Отсрещната кола приближаваше бързо. На ум си казвах на колата - на френски: „Курва! Ще се спреш ли един ден!“ В последната секунда успях да се вредя в опашката с другите коли. Колата отсреща профуча край мен, като стрела. Продължихме пътя си. В продължение на повече от час, с моя колега не разменихме нито дума. Накрая той започна да ме хвали за моето хладнокръвие, сигурно е мислил доста за това, което е могло да се случи и не е знаел какво да каже...!

Последен случай. Влизам в болницата за операция от един малък тумор около бъбрека. Операцията се прави микроскопично, през пикочния канал. В продължение на ден-два, очаквам избистряне на урината, на третия ден ми съобщават: „- Господине, утре ви изписваме от болницата.“ Изваждат ми тръбичката от пикочния канал, всеки трябва сам да отива в тоалетната, като се препоръчва да се пие повече вода. Аз следвам предписанията за водата, но когато отивам в тоалетната пикая все по-малко. През нощта ставам почти всеки час. На другия ден лекарят ми съобщава, че излизам. Заявих му, че прекарах доста зле нощта, отговори, че ще ми мине. Но, за нещастие не ми мина. Вкъщи продължих да следвам заръките на доктора през целия ден и късно до полунощ пикаенето почти спря, болките се увеличаваха от час на час. Малко след полунощ решихме с Клара да викаме нощен лекар. Обясних по телефона какво е положението, а той: “- Веднага ще ви извикам спешно линейка (Бърза помощ) да отидете пак в болница!” Така и стана - отидох в друга болница по близо до моето жилище. В болницата пристигнахме към 00:30 часа на 27.07.2013 г. Чакални, прегледи, анализи, чакане, с непоносими болки. Към 3 часа сутринта, лекарка констатира, че имам простата. Бутна ми една сонда в пикочния канал и всичката течност, която бях пил в продължение на 2 дни, изтече. Легенчето се

напълни доста. Къде е била поместена тази течност в моето тяло, не знам?! Но изпуснах едно УФ, с огромно облекчение. Ще се живее още! След десетина дни срещнах моята лекарка, заявих, че съм един rescare (оцелял). А тя: “- А, да, с това, което прекарахте...” Останалото са подробности, но урината ми се инфектира, лечението продължи и операцията на простатата остана за края на август. При влизането ми повторно в същата болница направих малък скандал, което достигна и до ушите на моя специалист.

Останалото също са подробности. За сега пак имам проблеми със здравето, но те са свързани с напредналата възраст.

24.09.2014г.
PANTIN

Антон Николов,

ПОЯСНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

**ЗА ФОТОГРАФИИТЕ И НЯКОИ ОТ ЛИЦАТА, ФИГУРИРАЩИ
В СПОМЕНИТЕ НА АНТОН НИКОЛОВ**

**РАЗВАЛИНИТЕ НА ПЪРВОТО
УЧИЛИЩЕ НА АНТОН**

**50 ГОДИНИ ПО-КЪСНО
с Иван Пандиев от Враня**

**АНТОН със ЗЛАТКО ЗЛАТКОВ
в Нова Зеландия**

**КЛАРА С ГЕОРГИ ЧОЧКОВ
В Сидней – АВСТРАЛИЯ**

**ЧЕТИРИМАТА БРАТЯ – ОТ ЛЯВО НА ДЯСНО
НИКОЛА, БОРИС, ГОРАН, АНДОН / 1983 г.**

**БРАТЯТА И ДВЕТЕ СЕСТРИ – 1983 – ОТ ЛЯВО НА ДЯСНО
АНДОН, БОРИС, КАТЕРИНА, МИЛИЦА, ГОРАН, НИКОЛА**

**РОДИТЕЛИТЕ, ТРИМАТА БРАТЯ И ДВЕТЕ СЕСТРИ В 1950 г.
НА ЗАТОЧЕНИЕ, КАТО ОПАСНИ ВРАГОВЕ НА
НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧНА-БОЛШЕВИШКА БЪЛГАРИЯ**

**ЗА СПОМЕН НА НАШИЯ БРАТ И СИН АНТОН
ОТ СЕМЕЙСТВО АТАНАСОВИ – 1956 г.**

**МАЙКА МИ ПЕТРА АТАНАСОВА
РОД. 1900 г., ПОЧИНАЛА АВГУСТ 1990 г.**

**МОЯТ ПРИЯТЕЛ И ДРУГАР АНАРХИСТ, РОДЕН 1925 г.
ПОЧИНАЛ (?) В НЯКОЯ ВОЕННА БОЛНИЦА (?)
ПРЕЗ ЯНУАРИ ИЛИ ФЕВРУАРИ 1945 г.
В ГОРНА ДЖУМАЯ (БЛАГОЕВГРАД)**

Порутената сграда е първото училище на Антон. В нея е имало три стаи: в първата – през вратата отдясно - е било бюрото на учителя и едновременно библиотека, в която Антон намира първите прочитни книги, различни от тези в учебната програма. Тя е служила също, като спалня и кухня, без текуща вода.

През учебната 1944 – 1945 г. Антон се запознава с по-младите от него Златко Златков, Христо хаджи Иванов, Георги х. Иванов (ученици в IV клас), които също са анархисти. Христо е поет, а Златко рецитатор на стиховете му.

На фотографията със съпругата на Антон е Георги Чочков, роден през 1920 г. в село, близо до с. Петрово. Анархист, в емиграция по професия земеделец. С Борислав Златков Антон е бил съученик от V до VIII клас. С него и други от тази генерация са правили нелегални сбирки и обсъждали и работили за едно по-добро бъдеще, но след емигрирането му в Нова Зеландия и размяната на няколко писма, Борислав се оттегля от анархистическото движение. Щафетата я поема по-малкия брат Златко на когото Антон и Клара са гостували през 1988 г. От тогава са другите две снимки.

Кръстю Енчев, роден през 1915 г., е известен анархист от с. Петрово, околия Сандански. Като учител в прогимназията е любимец на учениците, добър оратор и агитатор, за което по време на монархическия режим е изпратен в Гръцка Тракия, в концентрационен лагер. Антон се запознава с него след 9 септември 1944 г., когато партизаните слизат от Пирин и Али Ботуш, за да влязат в Петрич “победоносно”, но се сближават по-късно, когато Антон е вече учител в с. Враня. От тогава, всеки вторник те се събират в с. Катунци. След близо 40 години двамата се срещат отново в Сидней – Австралия, където главна тема на разговорите им е анархизма в Македония, чийто адепт е Кръстю. За жалост Енчев е тежко болен – с парализирани ръце, трудно подвижен, но все още с бистър ум. Последната им среща е в Пловдив, по време на една анархистическа конференция в “свободна” България през 1993 г...

Понеже казват “за умрелите или добро, или - нищо”, за д-р Иван Пандиев няма какво да се добави, лека му пръст. Той разочарова не само Антон...